

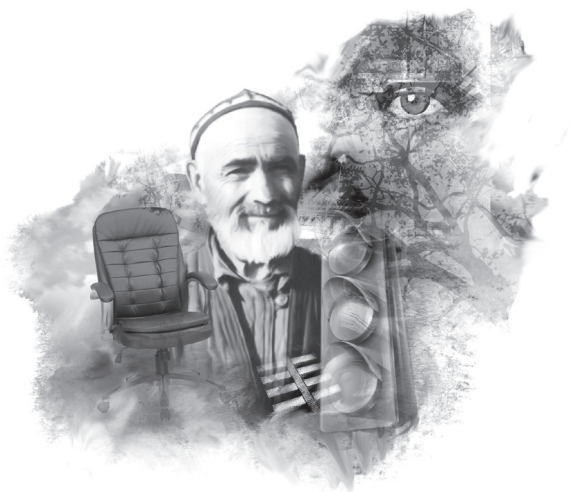
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
“ИЖОД” ЖАМОАТ ФОНДИ

*Адиб ва
жамият*

Фармон ТОШЕВ

Ёнимиздаги ОДАМЛАР

Ҳикоялар, ҳажвиялар, бади ва қисса

ТОШКЕНТ
“АДАБИЁТ”
2020

УЎК: 821.512.133-32
КБК: 84(5Ў)6
Т 71

Т 71 **Тошев, Фармон**
Ёнимиздаги одамлар [Матн]: ҳикоялар, ҳажвиялар, бадиа
ва қисса / Фармон Тошев. – Тошкент: «Адабиёт» нашриёти,
2020. – 256 б.

ISBN 978-9943-6471-9-0

Масъул муҳаррир *Собир ЎНАР*

Таниқли ижодкор Фармон Тошевнинг мазкур тўпламга жамланган асарлари қаҳрамонлари – ён-атрофимизда, биз билан бирга яшаётган одамлар, замондошларимиз. Ёзувчи ўзи қаламга олган одамлар ҳаётини синчиклаб кузатгани, уларнинг ўй-интилишлари, орзу-умидлари, қувонч-қайғуларини изчил ўргангани, ҳаяжонли воқеликлардан умумлашма, залворли хулосалар чиқара олгани битикларда “ярқ” этиб кўзга ташланади. Мутолаа жараёнида ҳар биримиз ёнимизда камтарингина умргузаронлик қилаётган, бағри ўзбекона кенг, эл манфаатини устун қўя биладиган инсонларни танишимиз ва уларга нисбатан иззат-хурматимиз, эҳтиромимиз ўн чандон ортиши шубҳасиз.

УЎК: 821.512.133-32
КБК: 84(5Ў)6

*Китоб Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
“Ижод” жамоат фонди ҳомийлигида чоп этилди.*

ISBN 978-9943-6471-9-0

© Ф. Тошев, 2020
© “АДАБИЁТ”, 2020

Ҳикоялар

ЧОРРАҲА

Рашид ака бир умр машина ҳайдагани учунми, шу пайтгача чорраҳа деган майдонни ҳамма ҳамкасблари қатори тасаввур қиларди: иккита йўлнинг кесишган жойи, тўрт томондан ҳам машина келиши ва кетиши мумкин. Лекин энди бундоқ ўйлаб кўрса, чорраҳа дегани сир-синоатнинг кони экан. Одамнинг ҳаёти ҳам нуқул чорраҳадан иборатга ўхшаркан, унинг ҳар бир ҳаракатини йўл кесишмасига боғлаш мумкин экан.

Қаранг, светофор деган учта чироқ тўртта йўлни бошқаради. Қизилида тўхтатади, яшил ёнса – йўл беради. Қизиғи шундаки, унинг измидан сал чиқсангиз... ҳеч бўлмаганда ҳайдовчилик гувоҳномангиздан айриласиз ёки бир йиллик ойлик маошингизни бериб қутуласиз.

Чорраҳа деган жой, агар эътибор бериб кузатсангиз, гоҳида шифохонага ўхшаб кетаркан. Ҳамма бемор дардига даво истаб, ўзини шифокорга уради, ҳайдовчи ҳам тезроқ ўтиб кетиш учун светофордан кўзини узмайди. Рашид ака ҳам бу гапга илгари кулиб қўярди. Лекин бундай синчиклаб қараса, тўрт томондан келаётган машина ҳайдовчилари ва йўловчиларнинг туришига, ҳаракатига қараб уларнинг фазилатию қусурини аниқлаб олса ҳам бўларкан.

Ана, ичига помидорга тўла яшиқлар ортилган, урилавериб қора-ола тус олган эски “Жигули” свето-

фор остидаги белгидан анча олдин тўхтади. Унинг тезлик олиши қийин, газни сал пасайтирса, ўчиб қолади, ҳалокат чироғи ишламайди, бир дақиқа тўхтаб турса, балога қолади, сигнал беришса-ку, майли-я, орқадагилар ҳам, ёндагилар ҳам сўка бошлашади. Буни ҳайдовчи билади, чунки шундай ҳолатга тушиб кўрган. Шу сабабли газни босиб-босиб кўяди.

Анави “Малибу” ҳайдовчиси бойвачча ёки бирор каттанинг ўғли бўлса керак, боши рул билан баравар кўринади. Кўзлари ўйнаб турибди, иложи бўлса, учиб ўтса чорраҳадан. Светофор остидаги белгидан ҳам ўтиб, машинанинг газини босиб кўпқарига чопётган от каби кишнатади.

Оқ “Нексия” эгаси эса қулоғидаги ускуна орқали телефонда ким биландир гаплашяпти. Бир қўли рулда, иккинчи қўлини силтаб, ниманидир тушунтиряпти. Унинг учун чорраҳадан ўтиш эмас, телефондаги саволга жавоб бериш муҳимроқ.

Рашид ака эса рулни бошқараётган ўғлининг ёнида ўтириб, атрофни кузатади. Бунча бетоқат бўлмаса бу одамлар? Шошма, галинг келса, яшил чироқ ёнса ўтасан, борарсан ўша манзилингга. Анави йигитнинг қилиғини қаранг, деразани очиб, радионинг овозини шундай баландлатиб кўйганки, чорраҳанинг тўрт томонига ҳам эшитилади. Ашулаям арманчами-ей, инглизчами-ей, тушуниб бўлмайди. Анави чиройли “Спарк”да ҳайдовчи ёнидаги аёл унинг хотинига ўхшамайди. Орқа ўриндикда ўтириб, ҳайдовчининг бўйнидан қўлини ўтказиб олган, атрофга тагин ўғри мушукка ўхшаб олазарак қараб кўяди. Бирорта таниш кўрмасин деяётган бўлса керак-да. Қора “Ласетти”-нинг ҳайдовчиси эса фақат тўғрига қарайди, киприк қоқмайди, ёнидаги раҳбарнинг хаёл суришига ҳаляқит беришдан кўрқади. Раҳбар ҳам олдинга қараб, бир нуқтага тикилиб, хаёлини бўлгиси келмайди, ким

билади дейсиз, ўзига топширилган ишнинг тарhini тузиб кетяптими ё бораётган манзилда уни қанақа кутиб олишни ўйлаяптими, ишқилиб, атрофдагилар билан иши йўқ. Эҳтимол, бунақа чорраҳалардан яна ўнтасидан у шу кайфиятда ўтиб кетар...

Ҳақиқатан ҳам чорраҳа машинанинг қанақалигини эмас, балки ҳайдовчининг кимлигини кўрсатаркан. Рашид ака шу ёшга кириб умри ҳақида, ҳаёт чорраҳалари ҳақида ўйлаб кўрмаган экан. Ўзи китобни кам ўқийди-ю, аммо чорраҳа ҳақида на ҳикоя, на шеър ўқипти.

Туриш-турмушимизнинг ўзи чорраҳа – юрганда, гапирганда, борди-келдида, қўйингки, қимирлаганда чорраҳага дуч келамиз. Фақат бу муносабатларда светофор ўрнида маданият, виждон туради. Фақат у ўчиб-ёнмайди, ранги йўқ. Унинг симлари электр эмас, виждонга, ақлга уланган.

Рашид ака шу ҳақда ўзича ўйлаб бораркан, кўп ўтмай ана шу чорраҳадаги воқеалар ҳаётини остин-устун қилиб юборишини хаёлига ҳам келтирмасди...

* * *

Рашид ака ўша куни биродарининг наҳор ошидан таксида қайтди. Орқа ўриндиқда уч киши – ўрта ёшли эркак ва эр-хотин ўтиришибди. Ҳайдовчи ниҳоятда сўзамол йигит экан, йўл-йўлакай дилини очиб, суҳбатлашиб келди. Ҳайдовчи ҳам, йўловчилар ҳам ҳазил-мутойибага шу қадар берилиб кетишдики, машинанинг чап томонидан нимадир келиб урилганида бирваракайига додлаб юборишди...

Эрталаб бўлгани учун йўлда транспорт қатнови сийрак. Ё тавба, чорраҳада қандай пайдо бўлди бу қора рангли хориж машинаси?! Светофорда ҳам яшил чироқ ёниб турганди. Ёнидан урилган машина, хайриятки, ағдарилмади, бироқ икки-уч айланиб, кўча

ёқасидаги бетон устунга келиб урилди. Ваҳимадаги йўловчилар бир лаҳза жимиб қолишди. Бунинг устига атрофда ҳеч ким йўқ.

Хайрият, барчаси тирик қолди. Орқада ўтирганлар зарбдан бироз лат ейишди. Ҳайдовчининг чап оёғи қисилиб қолган экан, бир амаллаб чиқариб олишди.

Қора машинадан тушиб келган барваста қоматли, олифта кийинган йигит дастлаб саросимада ҳаммадан ҳол сўради, кейин бирдан такси ҳайдовчисига ўдағайлаб кетди.

– Пул ишлайман деб қизил чироқда ҳам ўтаверасизми, оғайни, кўзга қараш керак, ахир ўтин ташимаяпсиз, одам олиб кетаяпсиз-ку!

Ўз жони билан овора, боши, қўл-оёғини ушлаб, жавраб турган йўловчилар бирваракайига:

– Йўл бизники эди, қаердан пайдо бўлдинг, номард! – деб юборишди. – Тағин пешгирликка бало борми!

Бирпасда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати ходимлари келишди, атрофда одам ҳам тўпланди.

Маълум бўлишича, қора машина ҳайдовчиси тадбиркор экан. Зум ўтмай телефонда “одам”ларини чақириб олди. Воқеани ҳар ким ўзича шарҳлайди, ўзича хулоса қилади. Таксичи йигит орқада ўтирган эркак ва эр-хотинни йўловчи машинага чиқариб шифохонага жўнатар экан, улардан кўнгилсизлик учун узр сўради, бу ердаги ишларни ҳал қилгач, бориб хабар олишини айтди.

– Қўйсангизчи, фалокат-да бу, қолаверса, йўл сизники эди, ҳали қилмиши учун жавоб беради бу бойвачча, кўнглингизга олманг.

Ҳа, Қодир таксичига осон бўлмади. Машинаси таъмирлаб бўлмайдиган ҳолда. Ҳеч кими йўқ, шекилли, у гоҳ йўл ҳаракати хавфсизлиги нозирига, гоҳ ўзининг йўловчиларига, гоҳ эса ҳали тўпланган кишиларга

дарди ҳасрат қилади. Тағин шилинган билагини ушлайди, оғриётган чап оёғини базўр босади:

– Эрталаб ҳам машинани шунақа тез ҳайдайдими? Худо ҳаққи, кўрмай қолдим. Урган жойига қаранг, камида юз тезликда келган. Чорраҳада ҳам шунақа ҳайдайдими?

Тақдир чорраҳасида светофор йўқ. Ҳар ким ўзича ўтади ундан, ҳар ким ўз жонини аяйди. Шу сабабли бу гал Қодир таксичига тақдир шафқат қилмади...

Эрталаб касалхонага йўловчиларни кўргани борди ва ҳафсаласи пир бўлди. Қора машина эгаси аллақачон уларнинг кўнглига йўл топиб улгурган экан. Эр-хотин, беш миллион сўм берсангиз, яшил чироқда ўтди, деб айтамиз дейишди. Соғлиқларини тиклаши учун шунча пул керак экан. Кечагина соппа-соғ Рашид ака (у ҳайдовчининг ёнида ўтирган, ҳамма нарсани аён кўрган эди) ҳам эрталаб шифохонага ётибди.

– Йигирма йил машина ҳайдаганман девдингиз, аҳволимни тушунарсиз...

– Чорраҳа нозик жой, ука, у ёқ-бу ёққа қараб ўтиш керак. Энди фақат техник экспертизадан умид қилинг. Қора машина эгаси уддабуронга ўхшайди. Мелиса билан жиддийроқ гаплашинг.

Хуллас, Қодир таксичи судда ютқазди. Иккала томон ўз машинасини таъмирлаши керак, деган хулоса беришди. Эр-хотин ҳам, Рашид ака ҳам аниқ бир гап айтмаса-да, такси яшил чироқда ўтганлигини тасдиқлашмади.

Таксичига алам қилди. Суддан чиқаётиб Рашид аканинг олдига келди.

– Раҳмат, ака, яхшиям, йигирма йил машина ҳайдаган экансиз, кўзингиз яхши кўрар экан!

Очиғи, Рашид ака ўзини ноқулай сезса-да, бу пичинг унга ёқмади.

– Тақдир-да, кейинги сафар чорраҳадан ҳушёр ўтасиз.

– Тақдир эмиш, виждон-чи, ака, виждон нима бўлади?! Мабодо мен оғайнингиз ёки танишингиз бўлганимда бошқача кўргазма берардингиз-ку-я. Майли, ака, пешонамда бор экан. Камбағални от устида ҳам ит қопади, деганлари шу бўлса керак...

* * *

...Ўша куни Рашид ака ўғлига аммасини олиб келишни топширди.

– Зерикиб ўтирган бўлса керак, янги машинада олиб келақол.

...Чорраҳага келганда Ғофурнинг кўзи чалғидими, ишқилиб, қизил чироқда йўл ўртасига келиб қолганини билмади. Ён томондан келаётган юк машинаси ҳайдовчиси тормоз босишга ҳам улгурмади. Нохосдан урилган зарб зўридан Ғофурнинг бўйин томири узилиб кетди. Бир томчи қон чиқмай бояқишнинг жони узилди.

Бор гап шу. Буни тасодифий кўнгилсиз ҳолат деймиз. Ирим-сиримга ишонадиган, қолаверса, “қайтар дунё” нима эканини яхши билгани учун Рашид ака бу ҳолатни бошқача тушунади. Чунки бу воқеа роппа-роса бир йилдан кейин, тагин айнан ўша чорраҳада рўй берди.

Рашид ака аслида намозхон эмас. Маъракаларда қайта-қайта эшитса-да, ҳалигача Қуръоннинг бирор сурасини ёддан билмайди. Бу ишни у фақат мулланнинг иши деб билган.

Аммо уч кундирки, у қалбидаги оғир изтиробни кўтара олмай, ўзича тиловат қилади, Аллоҳга истиғфор айтади. Хотинига билдирмайди, бироқ ўғли Ғофурнинг ўлимида ўзини айбдор ҳисоблайди.

– Осий бандангни кечир, эгам, оталик қилолмадим, юрагим эзилиб кетаяпти. Қандай яшайман энди? Умуман яшашга ҳаққим борми ўзи...

Таъзияга келганлар Рашид акага далда беришади:

– Тақдир-да, биродар, сабр берсин, Худонинг иши бу. Ҳа, Худонинг иши. Ўша номардлиги учун Худо кўрсатди унга. Ёлғиз ўзига аён бу. Суҳбатдоши қаёқдан билсин буни.

– Фалокат-да, ака, ким билибди дейсиз...

О, бунча тирнамаса қалбини бу одамлар! Ким билибди, дейди-я. Тўғри, ҳеч ким билмайди, сиз ҳам билмайсиз. Лекин мен биламан, мен! Фақат шу фалокатга ўзим сабабчи бўлишимни билмай қолдим, ғафлатда қолдим, ғафлатда!

Бироқ таъзияга келганлар отанинг ички нола-сини эшитишмайди, сезишмайди ҳам. Фарзандини йўқотган отага осон эмас, деб ўйлашади, холос.

Худойи ўтиб, одамлар сийраклашгач, Рашид аканинг дарди баттар авж олди. Ҳатто йиғлайвериб, кўзида нам қолмаган онаизорнинг ҳам эрига раҳми кела бошлади:

– Нима қиламиз, отаси, тақдир экан. Одамлар билан гаплашиб, дардингизни тарқатинг. Бу ҳолда адои тамом бўласиз.

Эҳ, хотинжон, нимани ҳам билардинг, эринг бундан бир йил аввал адои тамом бўлган эди. Бу ҳукм ўша куни тақдиримга ўқилган экан. Мен нодон, мен аҳмоқ буни англамабман. Нега ўшанда бундай қилди, бор гапни айтса бўлмасмиди, наҳотки ўша таксичининг кўнглидаги гап амалга ошган бўлса?

Эҳ, бу ҳаёт деганининг чорраҳалари бунчалар кўп, бунчалар сирли бўлмаса-а? Ҳатто қимирламай ётган одам ҳам бу чорраҳани четлаб ўтолмайди. Йўл берсанг ҳам, бермасанг ҳам, албатта, бировга тўқнаш келасан, албатта, кимнингдир кўнглини қолдирасан.

Чорраҳалар... Умуман инсон бутун ҳаёти давомида неча марта унга дуч келар экан. Бунинг ҳисобини ҳеч ким билмаса керак. Биз фақат ўзимиз англаб қолган,

умримизда из қолдирган чорраҳаларнигина биламиз, холос.

Рашид ака учун тақдирнинг бу оғир синови сабоқ бўлди, унутилмас сабоқ бўлди. Унинг олдида ҳали яна кўп бундай чорраҳалар турибди. Муҳими, у муносабатлар тўқнашуви чоғида виждон чироқларининг рангини англашни ўрганди.

2014 йил, октябрь

ТАЗАРУУ

Сирожиддин ҳожи терговчининг олдига бориб келгандан бери бошқача бўлиб қолди. Гулбаҳор момо эллик йил бирга яшаб, уни бундай ҳолатда кўрмаганди. Бирор фалокат содир бўлганини ҳис қилиб, кўнглига ғулғула тушди. Тўғри, баъзан эрининг жаҳли чиқар, гапини икки қилишса, аччиқ қилиб, тишининг оқини ҳам кўрсатмаслигини билади, аммо буниси жиддийга ўхшайди. Ё қарилигиданми, деса, шу пайтгача ҳар қандай вазиятдан дуппа-дуруст чиқиб кетарди. Ташқаридан ўта вазмин, жиддий кўринса-да, ич-этини қандайдир дард емираётгани сезилиб турибди. Ундан гап олиб бўлмаслигини билгани учун балки ўзи сўз очар, деган умидда гап қотишдан тийилиб, зимдан унинг ҳаракатини кузатиб турди.

Сирожиддин ҳожи деворга осилган соатга назар ташлаб, ўрнидан қўзғалди. У қарахт ҳолатда, бутун дунёга қўл силтаб, чўкаётиб нажот ахтарган киши мисол жойнамоз томон интилди. Жойнамоз кўзига барча ташвишларни унутиш, бир неча дақиқа бўлса-да, улардан қутулиш калити бўлиб кўринди. У ҳар гал саждага бош қўйганда баданида титроқ туриб, кўзларига беихтиёр ёш келади. Ўзини гўё жойнамози қилкўприк устига ёзилиб, Яратганнинг қаршисида тиз чўккану ўнг томонида жаннати наим, чапида эса дўзах дарвозаси турганини, пастда эса жаҳаннам олови ловиллаб ёнаётганини ҳис қилади. Ортида эса жонини олиш учун унинг намозни тугаллашини Азроил кутиб турган мисоли ҳар гал ибодат сўнгида умрининг охирги дақиқаларини гўё бир неча сонияга бўлса-да, узайтиришни истагандай дуолари беихтиёр чўзила-

ди. Вужудида қалтироқ туриб, киприкларига илашган ёш томчилари узилган тасбеҳ доналаридай бирма-бир кўксига тўкилаверади: субҳаналлоҳ, астағфуруллоҳ, алҳамдулиллаҳ... Намозни мўминнинг меърожи деб бежиз таърифлашмаган. У ҳар гал дуога кўл кўтариб, фарзандлари камолини сўрар экан, ўзига келганда негадир тутилиб қолади. Фарзандлари учун тортинмай омаду қут-барака сўраган одам ўзига келганда тили айланмай қолади, кўнглидан ўтказган арзимас ниятлари учун баъзан уялиб, қизариб кетади. Ёшлигида тик қоматли, ўктам, бақувват бўлган одамнинг рўзгорни тебратиш ташвишида ҳаётнинг қинғир-қийшиқ кўчаларида орттирган гуноҳу савоблари салмоғи ортгани сайин гавдаси ҳам бу залворли юкни кўтара олмай, тобора букчайиб бораверар экан.

Эртасига нонушта вақти совуққина ўтган суҳбатдан сўнг катталарини ишга, болаларни ўқишга жўнатгач, ҳожи “Момоси, шу десанг юрагим сал санчгандай бўлди, бошим ҳам қизигандек”, деб каравотга чўзилди. Хотинининг тез ёрдам чақирай, деганига унамади:

– Қўй шу гапингни. Дарров ваҳима қиласан-а. Болаларинг ҳовлиқиб, қўрқиб қолади, қўни-қўшнилари ҳам безовта бўлади. Яхшиси, ўзимизнинг ҳалиги кўк чойдан дамлаб кел, бостириб ичсам, ўтиб кетади.

Гулбаҳор момо унинг суҳбатлашишни ҳам, ҳозир бировни кўришни ҳам истамаётганини сезиб, дарҳол аччиққина чой дамлаб келди. Пиёлани чолига эҳтиёткорлик билан узатаркан, паст овозда кўнглига қўл солиб кўрди:

– Ҳар нарсага сиқилаверманг, дунёнинг иши тугамаса. Бундай қилиш билан бирор нарсага эришсангиз экан. Ўзингизниям ўйласангиз-чи. Бу дунёнинг ташвишларидан ёш, соғлом одамлар довдираб қол-япти-ку, сизга йўл бўлсин...

Сирожиддин ҳожи кампирининг қармоқ ташлаётганини, уни авраб, бир амаллаб гап олмоқчи бўлаётганини сезди. Аммо ҳар не йўл билан милиционер ўғли Шерматнинг машинада авария қилганини билдирмаслик йўлини қидира бошлади. Хотинининг зеҳнини яхши билади, гапидан сал адашса, у ҳамма нарсани амаллаб олади, шу сабабли мавзуни бошқа тарафга бурди.

– Э, момоси, бу дунёнинг ғурбати билан неча пуллик ишим бор. Оддий бир деҳқоннинг ўғлига Яратган эгамнинг инояти шу-да. Ўқидим, ўқитувчи бўлдим, қирқ йил умрим мактабда ўтибди-я. Мактабда директорлик қилдим, орден олдим, қолаверса, менинг гапим билан ҳозирги одамлар ўзгариб қолармиди... Шу... қурғур соғлиқ баъзан айтганни қилмай қолади-да.

– Бобоси, болам-чақам деб умримиз ўтганини ҳам сезмай қолибмиз. Уларни оёққа қўйгунча қанча азоб чекдик. Шу вақтгача қанча ёшларни ўқитиб, одам қилдингиз, маҳаллада неча хайрли ишларга бош бўлдингиз, қўйди-чиқдиларни тўхтатиб, савобга олдингиз. Мана, энди уларнинг роҳатини кўрадиган давримиз келди. Шукур, сиз ҳожи бўлдингиз, мен ҳам ҳожи она бўлдим, буям Худонинг инояти, бобоси. Бу ҳаммага ҳам насиб қилавермайди.

– Тўғри айтасан, Баҳрин қишлоғидан биринчи бўлиб ҳажга бордим. Умра ҳам ибодатнинг амали-да, а, момоси. Ўз жамғармамиздан бордик, ҳалол. Аммо ҳожилик бугун айримлар тушунаётгандай элга кўз-кўз қиладиган унвон эмас, бу амални ҳар бир банда ўзи учун бажаради. Кимнинг ҳажи қабул бўлгани ёлғиз Яратганга маълум. Ишқилиб, амалимиз қабул бўлган бўлсин.

– Қизларимга раҳмат, ёрдам беришди, Шермат кутатиб қўйди, кутиб олди...

Сирожиддин ҳожи шу ерга келганда яна кечадан бери ўзининг борлигини билдираётгандай ўқтин-ўқтин санча бошлаган юрагига қўлини босди. Ўзини

мажбурлаб гапни давом эттирай деса, виждони йўл қўймайди, гапирмаса, хотини тушмагурнинг хавотири ортади. Охири баҳона ўйлаб топди.

– Менга қара, кечаси уйқум чала бўлди, сал мизғиб олай, эҳтимол, ўтиб кетар, сен эса ишларингни қила-вер, хўпми...

Аслида ҳожи мизғийдиган, ухлайдиган ҳолат-да эмасди, у тонггача кеча қилган ишларини хаёли-да чиғириқдан ўтказиб, ўз виждони саволига жавоб ахтарди, аммо бир тўхтамга кела олмади. У кўзини юмганча хаёлидаги бирин-кетин қора булут сингари бостириб келаётган, сўнгра рангсизлашиб, қалашиб кетган кўрқинчли фикрларни қувишга ҳаракат қилар, улар орасидан дилга таскин берувчи, маъқул хулосани изларди. Кампири ҳар-ҳар замонда келиб, пешонасига кўлини қўйиб кўриб, устидаги кўрпани тўғрилаб кетганини сезмас ҳам эди...

Тонгга яқин кўзи илинибди. Тушида колхознинг оқ отини етаклаган отаси уни ўзига томон имлармиш. Чопиб бориб, отасини кучоқлаб олибди. Отаси уни отга миндираётганда қараса, отасининг шишиб кетган лаблари орасидан сизиб оқаётган қон унинг бўйнига томаётган эмиш. Кейин у отасини маҳкам кучоқлаб олганча отга миниб чопаверишибди, чопаверишибди. Бир вақт от ўзини тўхтата олмай, мункиб кетибди. Қарангки, у учиб кетиб, от унинг устига йиқилибди. У ҳарчанд бақирмасин, овози чиқмасмиш...

Уйқудан чўчиб уйғонган Сирожиддин ҳожи кўрган тушини қандай таъбирлашни билмай бир муддат каловланиб қолди. Хайрият, тушим экан, тушга нималар кирмайди деб ўзига тасалли берди. У туш таъсирида карахт ҳолда ўтирар экан, хаёл уни яна болаликка – қирқ тўртинчи йилларнинг қаҳратон ёзига етаклади.

...Отаси урушнинг учинчи йилида яраланиб, елкасидан икки ўқ еб, бир оёғини немисга қолдириб, ёғоч

оёқ таққанча қишлоққа қайтди. Эркак зоти анқонинг уруғи бўлган колхозга раис бўлди. Немиснинг энасини кўрсатиб келган отаси қаттиққўллиги билан “гирой” деб от чиқарди. Бу вақтлар Сирожиддин эсини таниб қолган бола эди. Буғдой ўриб олиниб, фронтга жўнатилган, энди бор куч бошоқни йиғишга қаратилган, ҳар бир ҳовуч бошоқ қаттиқ қўриқланадиган кунлар. Сирожиддин тенгқурлари билан баъзан колхозчиларга ёрдам бериб, тенгқурларига қўшилиб, дон совураётган аёллардан дакки эшитарди. Бир куни кечкурун даладан уйга қайтишаётганда, от миниб олган дадасига дуч келишди. Дадаси отдан тушиб олгач, қаҳр билан уймаллашиб олган аёлларнинг қўлтиғига қисган рўмолларини текшира бошлади. Шарофат исмли келинчакнинг рўмолидан икки ҳовучча бошоқ чиқди. Отаси унинг юз-кўзи аралаш қамчи тортди. Аёл юзини бекитганча, ўтириб олди.

* * *

Ҳожи ўйда қолди, ёмон ўйда қолди. Пенсияга чиққач, маҳалла-қўйга қўшилди, кайвониларга қўшилиб, боши илк бор саждага тегди. Дуолари мустажоб бўлиб, ҳажга бориш насиб этди. Шуларни хаёлидан ўтказиб, кечаги нохуш воқеани ўйлар экан, бошида ғужғон ўйнаётган фикрларни жамлашга уринди. Нега бундай бўлди? У қаерда адашди? Наҳотки, бундан беш йил аввал ҳаж сафарида қилган илтижолари, кўзда ёш билан қилган тилаклари интиҳо топган бўлса? Наҳотки... Ахир у минг-минглаб одамлар қатори муқаддас масканга кириб борганда, шу кунларга етказгани учун Яратганга тавалло қилиб, кўзига ёш олмаганмиди? Арофат тоғига чиқиб, шайтони лаъинга тош отганда у қатори малъунсифатларга ҳам нафратини изҳор қилмаганмиди? Каъбани айланиб юришда дилидан ўтказган илтижолари-чи: “Эй Худо, юртимни, бола-

ларимни ёмон кўзлардан ўзинг асра, иқболини бер...” Қайтиб келгандан сўнг хотинига “Мен бутунлай бош-кача бўлиб келдим, руҳим енгиллашди” дегани-чи?

Қайтар дунё дейишади. У бировга ёмонлик қилмовди-ку. Нега бу воқеалар содир бўлди? Дунёда ҳеч бир воқеа сабабсиз бўлмайди. Аслида бунинг сабаби нимада? Энди нима қилиш керак? Назарида виждон тарозусининг гоҳ у палласи, гоҳ бу палласи тош босаётгандек, уларнинг беқарор ҳаракати қатъий қарор қабул қилишига изн бермайди. Гўё тарози мезони ўғли томон тош босаётгандек. Нима қилса ҳам фарзанди. Ахир ўз пушти камаридан бунёд бўлган. Ота сифатида фарзандини асраш учун йўл изласинми ё кўнгли буюрганини қилсинми? Ота учун, айниқса, поклик йўлини тутган ота учун бундан ортиқ жазо борми? Балки ўша фалокатда ўғлига бирор кор-ҳол бўлганда бунча куймасмиди? Йўғ-е, куйганидан нималар деяпти. Ўзинг кечир.

Каттаси – Азим муаллимликни танлагач, Шермат милиционер бўламан, деб туриб олди. Сирожиддин касбнинг енгили бўлмайди деб оқсоқол танишларига маслаҳат солди, лозим бўлганда уларни керакли жойларга етаклаб борди, уйда бирга яшаймиз, назоратимда бўлади, қолаверса, масъулиятни ҳис қиладиган бўлади, деган хулосага келди. Аммо адашди, ёмо-о-н адашди.

Шермат ишга ўтгач, дастлаб ҳаммаси яхши кетаётган эди-ю, баъзан жуда кеч ёки ичиб келадиган, келинга баланд овоз билан гапирадиган одат чиқарди. Хотинининг қистови билан ўғлига насиҳат қилган ҳам бўлди. Аммо йигитчиликда бўлади-да, деб барибир ўғлига ён босди.

– Қизим, – деди у нонуштадан сўнг келинини ёнига чақириб, – сиз кўп ҳам хафа бўлманг, мелисаларни биласиз, нукул тарбия кўрмаганлар ва қоидабузарлар

билан ишлашади, феъли ҳам шунга мослашиб қолади. Касби шу-да, у ҳам нима қилсин. Мен уни қаттиқ уришдим, энди қўполлик қилмайди.

Отанинг ўшандаги гаплари таъсир қилдими ё Шермат отасининг обрўсини ўйладими, ҳарқалай, оилада яна тинч-тотувлик ҳукм сура бошлади. Шермат рўзғорига кўпроқ бозорлик, хотинига эса болага ул-бул оласан, деб пул берадиган бўлди. Фақат кеч келиши... ўша-ўша.

Аммо сипогина кўринган билан келиннинг дарди ичида экан. Сиғдиrolмай, ахийри қайнонасига ёрилди.

– Ойижон, мени кечиринг, аммо... ўғлингиз бошқани топганга ўхшайди.

– Вой, болам, унақа деманг, Шермат сизни, ўғилчасини жонидан ортиқ кўради-я...

– Ойижон, кўнглим сезяпти, ярим тунда келади, на мен билан гаплашади, на болага қарайди, эрталаб яна ишга кетади. Ўзгариб қолган, фалокати боламга, оиламизга уришидан кўрқяпман. Дадамга айтмасангиз бўлмайди...

– Йўқ, болам, сабр қилинг, подадан олдин чанг чиқарманг, бу гапингизни бир қўшни эшитса, эртага бутун маҳалла эшитди деган гап бу. Шунинг учун аввал ўзим гаплашай, бу гапни қайнатангизга айтиб бўлмайди, юрак хуружи тутса, нима қиламиз.

Шермат аллақачон бировнинг гапига кирмайдиган бўлиб улгурган эди.

Ўша кунни Тошкентдан меҳмон келиши муносабати билан туман ички ишлар идорасида эртага қилиниши лозим бўлган ишларга бағишланган йиғилиш кеч тугади. Шермат шеригини овқатланишга таклиф қилди. Иккаласи ҳам кун бўйи юриб чарчаган, шу сабабли бир шиша ароқ таналарига ҳузур берди. Соат тунги бирдан ошганда тарқашди, Шермат онаси номига

олинган “Нексия”сида иккинчи светофордан ҳам ўтиб кетаман, йўлда бошқа машина йўқ, деб ўйлаганди, аммо кутилмаганда машинага нимадир қаттиқ урилганидан, гарчи ичган бўлса-да, дарҳол хушёр тортди. Орқадан шериги ҳам етиб келди. Тушиб қарашса, ерда жони аллақачон узилган одам ётибди, ёнида спорт сумкаси.

Нима қилиш керак? Улар бу ҳодисанинг нима билан яқун топишини яхши билишади. Шермат қисқа фурсатда бу вазиятдан чиқишнинг минг хил усулини хаёлидан ўтказди. Муаллим акаси барибир рози бўлмайди, бошқа илож йўқ – отасига боради. Акс ҳолда, ишдан кетиши-ку, тайин, қамалиб кетиши ҳам мумкин.

Ярим тунда ўғли ва унинг шериги воқеа тафсилотини айтиб бергач, отахон катта ҳаётий тажрибасига қарамасдан довдираб қолди. Тинмасдан “Эй Худо, ўзинг асра!” деб пичирлайди. Лекин бўлар иш бўлган, буёғига нимадир қилиш керак.

– Ҳалиги... аҳволи қалай?

– Дўхтир обкетди, жони узилмаган.

Сирожиддин ҳожи сал енгил тортди, аммо ўғли уни алдаганини билмади.

– Худога шукр...

– Ота, ҳозир йўл инспекторлари келишади, воқеа жойини осмотр қилиши керак.

– Бирорта каттасига бориб илтимос қилайми, ҳарқалай, у тирик экан-ку, ёрдам берамиз.

Гапга Шерматнинг шериги қўшилди:

– Бобо, ўғлингизни энг аввало нарколог текширади. Тўғриси, ишдан кейин озроқ ичгандик, уни ишдан ҳайдашади. Шу, агар малол келмаса... ҳозир бориб машина рулига ўтирсангиз. Машинани мен ҳайдагандим, десангиз бўлди. Қарияларга оғир жазо ҳам беришмайди. Кейин сизни ҳамма ҳожи бобо деб ҳурмат қилиши-

ни биласиз. Бошқа иложи йўқ, отахон, бормасангиз бўлмайди.

Отанинг хаёли чувалашиб кетди: эй Худо, бу яна қанақа синовинг бўлди? Бир оёғим гўрга яқинлашганда бу қанақа азобинг?

Мен-ку ўлиб қутуларман, аммо ҳали қирққа тўлмаган ўғлимнинг тақдири не кечади? Ҳа, деса ҳожилиги нима-ю, эътиқоди нима бўлади? Йўқ, деса, ўғли бадном бўлади, нима қилиш керак? У-ку, дунёда яхши-ёмонни кўрди, ёмон яшамади. Ўтган умридан рози, аммо ўғли яшаши, ундан сўнг турмуш аталмиш шалдироқ аравани судраши керак эмасми? Агар у қамалиб кетса, оиласининг, болаларининг аҳволи нима кечади? Элнинг гап-сўзлари-чи? Ишқилиб, бу гап хотинининг қулоғига етиб бормасин...

Улар ҳеч кимга билдирмай, воқеа жойига етиб келишди. Отахон машина рулига ўтирди. Кўп ўтмай йўл инспекторлари, терговчилар келиб қолишди. Йўлнинг қаеринидир ўлчаб, суратга олишди. Бу пайтда тунги соат миллари учдан ҳам ўтганди.

Эртасига эрталаб ҳожи кийиниб кўчага отланди. Хотинининг ҳайрон бўлиб, “Ҳа, бобоси, йўл бўлсин, наҳорги ошга кеч қолдингиз, кундузги тўйга ҳали эрта, тинчликми” деган саволларига бир танишимда маслаҳатли иш бор эди, деб қўя қолди. Аммо нонушта қилмагани учун кампири тушмагур бу баҳонага ишонмаганди.

Сирожиддин ҳожи шу ёшга кириб, мелисахонага бир марта кирган. Ўшанда ҳам бошлиқдан Шерматнинг хужжатларини қабул қилишни сўраганди. Бу гал... у қоидабузар, жинойтчи сифатида кириб келди. Ўғли тайинлаб қўйган, шекилли, бир йигит уни кутиб олиб, терговчи ҳузурига бошлаб борди. Терговчи йигит ҳам кўп сўроқ қилмади, фақат “Ўша пайтда машина рулида ўзингиз ўтирганмидингиз?” деб сўради. Отахон қаттиқ ҳаяжон ва қўрқув билан паст овозда

“Ҳа, ўғлим, ўзим эдим”, деди. Сўнг терговчи аллақандай қоғозларга қўл қўйдирди, ҳатто охирги марта қачон машина ҳайдаган эдингиз, деб сўрамади ҳам.

– Бўлди, отахон, бораверинг, судга чақиришганда борасиз. Қоидага кўра, мен сизни шу ерда ушлаб туришим керак эди, ёшингизни, обрўйингизни ҳисобга олиб, вақтинча уйдан бошқа ерга чиқмаслик тўғрисидаги ҳужжатга имзо қўйдирдим.

Ҳожи невараси қатори бола олдида алланечук бўлиб кетди. Нима деди, ушлаб туришим керак эди, дедими. Уйдан чиқмаслигимни ҳам ишора қилди. Ёшингиз улуғ, обрўйингиз... деди. Ў, болам бу гапдан кейин менда обрў қолдими, Худонинг олдида нима деб жавоб бераман. Бу гапни эшитганлар не дейди? Шундай бўлса-да, “Майли, болам, пешанамдагини кўраман, яхши қол” дейишга ўзида куч топди.

Уни ичкарига бошлаб кирган йигит кўчада кутиб олган жойигача кузатиб қўйди. Ўғлига яқин ходимлардан бўлса керак, деган тахминда у тусмоллаб сўради:

– Болам, кечирасан, бир нарсани сўрасам майлими? Ҳалиги авария бўлган одамни қайси касалхонага ётқизишди, фамилияси нима?

– Отахон, айтмасам ҳам барибир эшитасиз, у вафот этди, эртага жанозаси, хўп, хайр, менинг ишим бор эди.

Чол кутилмаган бу гапдан эсанкираб қолди, бир ҳолда ўзини тутиб олиб, юзига фотиҳа тортди:

– Иймонини берсин... Оббо... Чатоқ бўпти, чатоқ бўпти. Эй, Худо, ўзинг кечир мен гуноҳкор бандангни.

У бир амаллаб уйга келди.

* * *

Дарвоза томондан “Ҳожи Сирож, бормисиз!” деган Фозил почтачининг овози эшитилди. Жавоб бўлмагач, почтачи “келин, уйдამисизлар, нима бало, ҳаммаёқ сув қуйгандек” деб тўғри уйга кириб келаверди.

Фозил почтачи шу йил ёзда саксон ёшга кирди. Ўзиям ақлини танигандан бошлаб қишлоқдаги алоқа бўлимида ишлаган. Бировларнинг хатини ўқиб савод чиқарган. Кадр йўқлигидан кечки мактабни битирган бўлса-да, Баҳрин почтасига 30 йил раҳбарлик қилган. Илгари почта билан алоқа узели битта бўлгани учун қишлоқ ички телефони ҳам шу одам қўлида бўлган. Одамларнинг гапини эшитиб, айрим хабарларни ҳаммадан олдин гапириб юргани учун Фозил акани атрофидагилар орқаворатдан “Фозил почта” ёки “Фозил гуппи” деб аташади.

Сал гапга ҳам тўн кийдириб, бўрттириб гапиришини ҳисобга олмаганда ўқимаган бўлса ҳам гапга бало. Эҳтимол, шафқатсизликдир, аммо отам давлатга хиёнат қилишни истамаган ўшанда. Масъулиятни, ҳатто бировнинг қарғишини ҳам бўйнига олган. Менчи, мен нима қилдим? Шу давлатнинг пули ҳисобидан яшаб, шу давлатнинг Қонунига хиёнат қилдимми? Қолаверса, вазият ҳам отам давридагидек таҳликали эмас-ку... Сирожиддин муаллим билан ака-укачилиги давраларда қайси масала бўйича бўлса ҳам гап қўшиб турганида. Шу сабабли маҳалла оқсоқоли низо чиққан оилага улар иккаласини юборади. Шуниси аёнки, Фозил борган хонадонда кейинчалик жанжал чиқса, эр-хотин бировга эшиттирмай, шивирлашиб уришиши аниқ.

Фозил почтачи Гулбаҳор аянинг “Укангиз ётибди, қон босими сал ошибди, шекилли” деган сўзини эшитиб ё эшитмай, уйга кириб, каравот ёнидаги стулга ўтириб олди:

– Ҳа, ҳожи ака, тинчликми, кеча пайшанбалик ошдан роса еб, ётиб олибсиз ё ҳали уйқудан турмадингизми?

Сирожиддин ҳожи бу ҳазилни ёқтирмай, эринибгина каравотга ўтирди, юзига фотиҳа тортиб, деди:

– Жа ваҳима билан юрасиз-да, Фозил ака, соат беш эди турганим. Озроқ мизғиб олай дегандим, тинчликми?

Фозил почтачи шу битта саволга жавобан қишлоқдаги бор янгиликларни бир зумда айтиб ташлади. Ҳожининг қулоқ солмаётгани, ўз дарди билан ўзи олишаётгани билан иши ҳам йўқ.

– Оқсоқол юборди. Ҳалим қассобнинг ўғли бир-икки қўшнисидан пул йиғиб, чет элга ишга юбораман, деб ваъда берган экан. Ўғил тушмагур пулларни олиб, қаёққадир кетворибди. Қўшнилари энди Ҳалим қассобникида ётиб олишган, на ўғилдан, на пулдан дарак бор. Кинода айтгандай ана сенга дилбизуру, ана сенга кир ювадиғон мошина. Газетда ёзаяпти, телевизорда кўрсатаяпти, барибир бу одамлар фирибгарларга ишонини қўймайди. Мана, оқибат.

– Пул аралашган ишга бизнинг нима алоқамиз бор, милицияга берсин. Ҳалим қассобга гап уқтириб бўларканми?

– Э, Сирож муаллим, мен нима дейман-у, қўбизим нима дейди. Ҳалим қассоб шу икки-уч кун ичида ҳалимдай мулойим бўлиб қолган. Гап қўшнилари устида бораяпти, ўшаларни қассобнинг ўғлининг дараги чиққунча тинчитиб туришимиз керак экан. Ўғил бўлмай кетсин, ношуд бола отасининг бошини ҳам қилиб қўйди. Бояқиш, девдай одам икки кундан бери емайди ҳам, ичмайди ҳам. Фарзанд берса, ақлу ҳуши, имони билан берсин экан. Ҳалим қассоб қандай одам эди, ўғилларини талтайтириб, машина миндириб қўйиб, давраларда бировга гап бермасди. Энди ҳолини кўринг. Ичингиз ачийди. Одам қариганда боласи туфайли хор бўлмасин экан. Бирни кўриб, фикр қил, бирни кўриб шукр қил, деб бежиз айтишмаган. Шуларни кўриб, баъзан кўрқиб кетасан, киши. Ишқилиб, болаларимиз бировнинг ҳақидан кўрқадиган, имонли бўлсин.

Фозил почта яна алланарсалар деди, аммо ҳожи уларни эшитмади, “Отасининг бошини ҳам қилиб кетди” деган гап қулоғи остида айланаверди. Унинг безовталанаётганини кўрган Фозил ҳам бемаврид келганини пайқади чоғи, тезда қўзғала қолди. Ҳожи уни эшиккача кузатиб, яна жойига ётиб олди. Қассобдай одамни ўғли адо қилибди-я... Тавба, нималар бўляпти ўзи? Болаларимизга нима бўляпти-я? Йиғлаганнинг олдидан инграган чиқибди, деб шуни айтсалар керак-да. Бу бориб одамларга нима дейди? Энди, кечирасизлар, болалик қилибди, сизларни бошқа алдамайди, дейдими? Ўзинг-чи, сен алдамадингми, Худодан кўрқмай ёлғон гапирдинг-ку, етимларнинг кўз ёшларидан кўрқмай бизга қайси юз билан қараяпсан, дейишмайдими? Эй, Худо, ўзинг асра бунақа юзқаролиғдан...

– Бобоси, эрталаб ҳам туз тотмадингиз, соат ўн икки бўлди, қатиқ олиб келдим, ичиб олинг...

Ҳожи хотинининг раъйини қайтаргиси келмади, ўтирган ҳолда бир коса қатиқни ичиб, “Яратганга шукур”, деб қўйди.

– Сизга нима бўлди ўзи, нега бирдан, бир кечада ўзгариб қолдингиз?

– Тинчлик, кампир, тинчлик, хавотир олма, ҳаммаси жойида, қаричилик-да...

Эллик йил бир ёстиққа бош қўйиб келаётган аёлдан вужудидаги ўзгаришларни яшириб бўларканми. Туришингдан, кўз қарашингдан, ҳатто нафас олишингдан сезади ҳаммасини. Ахир шунча йил бирга яшагандан кейин сезади-да. Бўшаган косани каравот ёнидаги стул устига қўяркан, ҳожи ёрилди. У хотинига бор воқеани айтиб берди, сўзининг охирида ўпкаси тўлганини ҳам яшириб ўтирмади. Ҳар кун беш маҳал болаларимга давлат сўрагунча бир ҳовуч иймон сўрасам бўлмасмиди деб ўксиб-ўксиб йиғлади. Эрининг йиғлашини кўриб, Гулбаҳор ая чидаб туролмади,

титраб-титраб унсиз йиғлади. “Худонинг ўзи кечирсин...” У бу гапни эрига нисбатан айтдим ёки ўғлига нисбатан айтдим, ёлғиз ўзига аён. Қўлидаги сочиқ билан кўз ёшларини артди.

– Ичингизда шунча дард турибди экан, бир оғиз менга маълум қилмабсиз-да. Ўзим ҳам билувдим-а бир фалокат бўлганини...

– Кампир, сени безовта қилишни истамадим. Бўлар иш бўлди. Ўғлингнинг ёки менинг ризқимиз у ёққа ёзилган бўлса, ўлмасак, келамиз. Лекин ўлган йигитнинг оиласи-чи? Гулдай хотини, норасида болалари-чи? Отасиз улар қандай ўсади? Етимлик нонини еб улғаядимиз? Уларнинг кўз ёшларидан қўрқмай, бизнинг ҳожилигимиз қаерга боради. Улар қиёматда ёқамизга тармашмайдими? Шу нобакор ўғлингни деб кеча ёлғон гапирдим. Мен – қирқ йиллик ўқитувчи неварам қатори бола олдида тиззам қалтираб, ёлғон гапирдим. Ўлган йигитнинг болаларини эмас, ўғлимнинг болаларини ўйлаб, ёлғон гапирдим. Невараларимнинг тирик етим бўлиб қолишидан қўрқдим. Биргина ёлғон гап билан ҳар қандай иймонга доғ тушишини, бу доғдан шайтон қурт мисоли кемириб кириб, кўнгилни ғалвирдай илма-тешиқ қилишини билмасмидим. Ахир инсоннинг кўнгли меҳроб-ку! Худо банданинг амалига эмас, кўнглига қарайди-ку! Мен бу меҳробни кеча ифлос қилиб бўлдим. Пайғамбаримиздан саҳобалар “Сиздан сўнг ўғрилар бўладими?” деб сўраганларида “Ҳа” деб жавоб берибдилар. “Порахўрлар бўладими?” “Зинокорлар бўладими?” каби кўп саволларга ҳам “Ҳа” деб жавоб қайтарибдилар. “Ёлғончилар бўладими?” деганларида ул зот “Ал каззобу ло уммати”, яъни “Ёлғончи умматим эмас”, деб ўринларидан туриб кетган эканлар. Ахир ёлғон қирқ кунга етмай фош бўлади, дейишади. Фош бўлса, эртага ким деган одам бўламиз. Шу хабарни эшитгандан бери икки ўт орасидаман.

Кеча иймоним суст кетиб, фарзанднинг гуноҳи ҳам, ташвиши ҳам истайсанми-истамайсанми, гарданимизда, деб қоғозларга қўл қўйиб бердим. Кўриб билиб виждонимни, иймонимни қийноққа ташладим. Ҳаммасини кўриб турган Худодан эмас, ўғлимнинг қамалишидан кўрқибман-а. Шунчалик ҳам заиф эканман.

– Одамлар орасида энди қандай бош кўтариб юрамиз, бу яшамагурнинг қинғир қадами охири оиламизга урибди-да. Бобоси, ахир одам ўлган, сизни қамаб қўйишса, мен нима қиламан? Шуни ўйламадингизми?

– Ваҳима қилма, унчаликка бормас, терговчи йигит сизнинг ёшингизни ҳисобга оламиз, деди-ку.

– Худонинг раҳми келсин, ишқилиб, бошқасига ишонмайман! Шу кунни кўргандан кўра ўтган йили тобим қочганда ўлиб кетсам бўлмасмиди.

– Ундай дема, хотин, ўлганимизда ҳам фарзанд масъулияти елкамиздан соқит бўлмайди. Худога шак келтирма...

Ҳожи яхши гаплар билан хотинининг кўнглини кўтарган бўлди, кейин унга ошхонага чиқиб тушлик тайёрлашини, ўзи эса пешин намозини ўқиб, кейин чиқишини айтди. Гулбаҳор момо бўш косани қўлига олиб, аста ўрnidан турди, “Бўпти, намозни ўқиб, ошхонага чиқинг, келин мастава тайёрлаб кетган, бирга ичамиз” деди-да, негадир чолининг юзига, кўзига бир тикилиб олди. Ҳожи, боравер, дегандай бош ирғаб қўйди.

Бу уларнинг бир-бирига сўнгги қарашлари эди. Улар бир-биридан яширишга қанча ҳаракат қилмасин, бир ҳақиқатни дилдан сезиб турардилар. Минг афсуски, нафс ва гуноҳ ботқоғига ботган ўғилда ота-она қалбидаги бу изтиробни англаш учун юрак ҳам, фаросат ҳам етишмасди...

Гулбаҳор ая чолининг кайфиятини билгач, ундан-да баттар аҳволга тушди. Икки ўғил, икки қизни тарбиялашда, турмушдаги энг қийин вазиятларда ҳам

бу қадар изтиробга, оғир ҳолатга тушмаган эди. Эри, келини олдида нобакор ўғлини вақтида ҳимоя қилганларига ич-ичидан минг пушаймон қилди, эҳтимол. Ўшанда фарзандига аччиқ гапирганида бўлармиди...

Эримнинг гуноҳи нимада, хаёлидан ўтказди у, шу болаларни деб заҳмат чекканидами, умрини ҳалол-покиза ишларга бағишлаганидами? Бу нобакор тоғасига тортди, укам ҳам дўкон очиб, ҳаром ортидан қувиб, охирида растрата қилиб, ҳаммамизга ташвиш келтирганди, эрим менинг ҳурматим учун ўшанда минг эшикка сарғайиб, уни қамоқдан қутқазиб қолганди. Бу қон дегани тортар экан-да вақти келганда.

Она минг хил хаёллар ичида ўзи билан ўзи қурашиб турган пайтда ошхона эшигидан Шермат кириб келди.

– Ассалому алайкум, онажон, яхшимисиз, яхши ўтирибсизми?

Гулбаҳор ая ўғли томон қарамади, қўлидаги чўмич билан маставани аралаштирган бўлди.

– Она, тинчликми, отам қалай?

– Ким дединг?

– Отам, отамни сўраяпман...

– Сен кўрнамак ҳали отани ҳам биласанми?!

Гулбаҳор ая илгари болаларига қаттиқ гапирмаган. Икки қизи рўзғорни уддалаб, ўғил болаларни ҳам тартибга ўргатган. Бугун эса... у шу лаҳзада оналигини, ҳожи оналигини ҳам унутди. Кўз олдида эрининг мунгли кўзлари, илтижоларидан бошқа ҳеч нарса кўринмади, ўзини бошқара олмай қолди.

– Сен бола, хотинингга хиёнат қилдинг – индамадим, давлатни алдадинг – индамадим, энди келиб-келиб ўзингни одам қилган падари бузрукворингни қотил қилиб кўрсатмоқчимисан, кўрнамак?!

– Она...

– Она дема, мен она эмасман сенга! Сенинг ўрнингга бирорта махлуқ туққананда, ҳарқалай, айтган жойимда ўтирарди. Шу бугуноқ, ҳозироқ кўтар кўч-кўронингни, менга ўз жонини ўйлаб отасини қурбон қиладиган фарзанд керак эмас. Илоҳим, отанг изтиробларининг, менинг кўз ёшларимнинг уволи тутсин сени, билдингми? Тез кет, бу уй бундан кейин сенга бегона!

Шермат онасини ҳеч қачон бу ҳолатда кўрмаган, бунинг устига уни ҳозир тўхтатиб туришнинг ҳам иложи йўқ. Вафот этган йигитнинг қариндошлари асл воқеадан хабар топиб, уни қувиб, дарвоза ортида турганини, ота-онасидан ёрдам сўраб келиб турганини ҳам айтолмайди. У индамай ҳовлига чиқди, дарвоза томон боришдан кўрқиб, кўшнининг деворидан ошиб тушди.

Пешин намозини ҳожи узоқ ўқиди, ўзини ҳукмни эшитиш олдидан сўнгги сўз берилган маҳбусдек ҳис қилиб, унсиз йиғлаганча илтижолар қилди. Намоздан сўнг кўксидаги санчиқ тобора зўрайиб боравергач, ошхонага чиқишга қурби етмаслигини сезиб, каравотига аста чўзилди. “Худойим, ўзини ҳам, болаларини ҳам аросатда қолдирган бу гуноҳкор бандангни ўзинг кечир. Сен дуоларни қабул қилгувчи зотсан. Болаларимни иймон аҳлидан қил” деди ва пичирлаганча калима қайтарди. Гулбаҳор момо чолини овқатга таклиф этгани кирганида унинг жони узилиб бўлган эди.

Баҳринда жаноза ўқилди, одам кўп йиғилди, жанозадаги гап-сўзлар қишлоққа ҳам, дунёга ҳам сиғмади.

2018 йил, декабрь

ЮРАКДАГИ САНЧИҚ

Мана, бир ой бўлдики, Облоқул муаллимнинг на уйкусида, на юриш-туришида ҳаловат бор. Мусофирликнинг ўйдим-чуқур кўчаларида соғлиғини йўқотгач, иложсизликдан яна қишлоғига қайтиб келганига ҳар куни минг марта пушаймон қилади, ич-ичида аттанг деб бармоғини тишлаган билан ўрнига тушмайди. Эркак кишини меҳнат эмас, дард ейди, деганлари тўғри экан. Аёл кишига осон, дардини ичда сақламайди, бақир-чақир қилади, уввос солиб ҳовлини бошига кўтаради, сочини юлади, бетини тимдалайди, хуллас, кўнглини юмшатади. Эркак киши эса барчасини ичга ютиб, ташқи томондан оғир, вазмин кўринган билан ичдан нураб бораверади. Энг ёмони, ичдагини бировга чиқара олмайди, одамларга кулги бўлишни истамайди. Аслида пушаймони қаерга ҳам борарди, агар пушаймон қилиш ҳаётни ўзгартирганда ҳозир ҳамма шоду хуррам яшармиди? Қариялар билиб айтишган: ўзингдан чиққан балога, қайга борасан давога? Шукур, Худо унинг қўлини қуруқ қўймади, икки ўғил, бир қиз билан сийлади. Уларни ўстириб, вояга етказдим, уларнинг тақдирига ҳам жавоб бериши керак-да? Ўзи ўқитувчи бўлгани, йиллар давомида турмушнинг шалдиरोқ аравасини қийналиб тортавериш кўзи пишгани боис нолишни, дардини бошқаларга дастурхон қилишни унчалик хуш кўрмайди, иложи борича мушкулотлар сабабини ўзидан ахтаради. Лекин ҳаётда бир эмас, бир неча қутилмаган ташвишлар бирданига олдинда кўндаланг бўлиб турса, ҳар қандай одам ҳам осон йўлни танларкан. Кўнглиндаги шайтони қурғур

ҳам, кўрмаяпсанми, бошқалар ҳам шундай қияпти-ку, бу маошинг билан бир умр қосанг оқармай ўтиб кетасан, болаларингни ўйласанг-чи, деб кўнглингга васваса солавераркан. Қандай қилиб унинг йўриғига ўрмалаб қолганингни ўзинг ҳам сезмай қолар экансан. Айниқса, бой-бадавлат кишиларни кўрсанг ёки уларнинг уйи ёнидан ўтаётганинда ичингда нимадир ғимирлаб, тинчингни ўғирлар, менинг бошқалардан қаерим кам, мен ҳам бахтли яшашга ҳақим бор-ку, деган аламзада саволлар эрталабгача уйқунгни ҳаром қилар экан.

Уйқудан қандайдир чарчаб, кайфияти бузилиб уйғонган Облоқул ҳовлида куймаланиб юрган хотини Робияга қарар экан, шу хаёлларни кўнглидан ўтказди. Хотини Робия кейинги вақтларда салга асаб қилиб, жиззаки бўлиб қолгани билан аслида ёмон аёл эмас, муаллимнинг боласи бўлгани боис оилада фарзандлари тарбияси билан деярли фақат у шуғулланди, уларнинг оилада дарс қилиши, мактабда яхши ўқишини назорат қилди. Кун бўйи томорқадан бери келмади, қўлидан кетмон тушмади. Аммо бирор марта эрининг юзига тик қараб “Мен ҳам аёл кишиман. Мен ҳам бошқа аёллардай тўй-маъракага бораман. Пардоз-андоз қиламан. Кетмон тутиш эркак кишига ярашади”, демади. Фақат илм олишга имкон бўлмади-да. Болалар ҳам отасига эмас, онасига тортишдими, ишқилиб, болам-чақам дейдиган, рўзғор-ўчарга жон куйдирадиган бўлиб вояга етишди. Шукур, икки ўғли бинойидек ўсди, коллежда касб ўргангач, қишлоқдан сал узоқроқдаги конга ишга киришди, бир-бирини қўллашади, отаси икковини битта тўйда уйлантиргач, ўша тарафдан уй-жой қилиб кўчиб кетишди. Келинлари ҳам меҳнатқаш, рўзғорпарвар. Бу томондан кўнгли тўқ. Ўғиллари ва келинларидан нолиса, ношукурлик бўлади. Аммо бир кам дунё деганларидай, ҳамма пу-

шаймонлари, давралардан қочишига сабаб – ёлғиз қизи Сарвара. Шу туфайли эр-хотин орасида ҳаё пардасига ҳам дарз тушди. Дардни яширсанг, иситмаси ошкор қилар экан. Облоқул четдан қайтгандан бери тутаб турган можаролар бугун эрталаб қизининг “Мен ҳокимиятга бораман, ойижон, мурожаатимнинг жавобини сўраб келай, болаларга эҳтиёт бўлинг” деб чиқиб кетгандан сўнг ростакамига аланга олди, эр-хотин бир-бири билан роса қизишиб олишди. Облоқул ичдаги дардларини тўкиб солди:

– Онаси, менинг айбим, сенинг гапингга кўниб, тайёр ишимни ташлаб ўриснинг юртига кетганимми? Менинг айбим оғир шароитда четда пул топиб, сизларни боққаним, ўфилларимни уйлантирганимми?! Ҳаётда яшаш дегани бола-чақанинг қорнини тўқлаб, усти бошини бут қилиш эмас, уларни солиҳ қилиб тарбиялаш эканлигини мусофирликда кўрдим. Уйга қайтгач, бу борада ҳам кеч қолганимни кўриб турибман. Камига сенинг ғалваларингми? Охир-оқибат яна мен айбдорманми? Бошқалар қатори неvara суйиб, тинчгина яшайман деганда кўрган куним шуми?

Робия эрининг гапларини қовоғини уйганча тинглади. Очиғи, у ҳам кейинги пайтларда ўзини ўзи туншунмай қолган. Тун бўйи дам-бадам уйқуси қочиб, ташқарига чиқиб минғиллаб кўяди, «уф» тортиб, икки томонга ағдарилиб ётганча тонг оттиради. Тун бўйи унга тинчлик бермаган ўйлар эрталаб сигир соғишдан тортиб, ҳовлини супуришу ширчай пиширишда ҳам уни тарк этмайди. Бугун нонуштада ҳам миқ этмади, фақат эрининг зардали кинояси жағини очиб юборди.

– Нима, мен сиз юборган пулни ака-укаларимга ёки опа-синглимга бердимми? Сиз кетгандан бери бирор марта иккита нон кўтариб, бировининг ҳолидан хабар олдимми? Менинг айбим сиз йўғингизда бола-

ларимга ҳам ота, ҳам она бўлганимми, мана шу ватанимизни эсон-омон сақлаганимми?

Облоқул хотинининг кексалик нуқси уриб улгурган юзига, асабийлашганда тез-тез пир-пир қиладиган қовоқларига разм солар экан, бунақа пайтда хотини билан тортишиш бефойда эканлигини сизди. Тавба, одам ҳам етти йил ичида шу қадар ўзгарадими? Икки ўғилни бинойидай тарбиялади, рўзгорлари кўп қатори ўтиб турувди. Ё ўзи йўқлигида атрофдагиларнинг муҳити таъсир қилдимикин? Бир Робия эмас, шу лаънати мардикорлик деган нарса бошлангандан кейин бошқаларнинг ҳам нуқтаи назари ўзгариб қолди-ёв. Илгари ўртада меҳр-оқибат бор эди. “Ҳамсоя товоқ” деган нарсалар бўларди. Ўзлари ҳаминқадар яшаётган бўлса-да, кечқурун қозондан сузилган биринчи товоқ овқат ўнг қўшненикига, иккинчиси чап қўшненикига чиқариларди. Улардан ҳам шундай товоқ қайтариларди. Қиёматда кимлигинг дастлаб қўшнилardan сўралади, дерди отаси. Қишлоқнинг четида аза бўлса, ўша хонадон ҳурматига оилада телевизор у ёқда турсин, радио ҳам қўйилмасди. Уста ишлатиш деган гап ҳам кейинчалик пайдо бўлди. Ҳашар қилиш ҳам урфдан қолди. Илгари қишлоқда бир қизнинг оиласи бузилиб, уйига қайтиши қишлоқ учун уят ҳисобланарди. Орият кучли эди. Ҳозир-чи, эрдан чиқиб эрга тегиш пайпоқ алмаштиришдай одатдаги ҳолга айланди. Ҳеч ким уят қилмай қўйди. Четга бориб ишлаётган, қарияларга қараётган ёки “зелен” сотаётган қиз-жувонлар кўпайди. Чет элликка эрга тегиш обрўга айланди. Нега бундай бўляпти, ахир биз кўрган қийинчиликларни болаларимиз кўргани йўқ-ку! Нега ўртадаги меҳр-оқибат, уят, ҳаё, увол кундан-кунга кўтарилиб боряпти. Облоқул муаллим бўлса-да, охирги пайтда кўп саволларига жавоб топа олмай қийналади. Ё катталар бозор иқтисодиётига ўтамиз, деб «ура-ура» қилиб, бу жара-

ёнда инсон тафаккури ҳам ўзгариб кетишини ҳисобга олишмадимикин? Ё одамларимиз тайёр эмасмикин... Йўғ-ей, ундай десанг, айримлар давлатдан, жамиятдан шунақа нарсалар талаб қилишяптики, илгари бу ҳақда гапириш у ёқда турсин, ўйлашга ҳам уялишарди. Энди кўпчиликнинг ҳақидан юлиш, давлат мулкига чанг солиш уддабуронлик бўлдимиди?!

Ана, қишлоқда биринчи бўлиб вино заводининг фирма дўконини очган Эгамбердининг қандай қилиб Эгамбердибойга айланганини ҳамма яхши билади. Тўрт-беш сўм топиб, босар-тусарини билмай, аввал машинани, кейин хотинни иккита қилди. Солиқчиларнинг оғзини мойлаб давлатга бир сўм ҳам солиқ тўламаганлигини айтиб мақтанадиган Эгамберди ошкора замон бўлгач, ишлари чаппа айланиб, бир думалаб энди кам таъминланган бўлиб турибди. Тағин маҳаллий ҳокимият менга ёрдам бермаяпти, деб юқорига арз қилади. Тавба, бу одамларга нима бўлган ўзи?!

Россияда пайтида униси-буниси телефонда қизининг айрим ҳаракатларига пичинг қилишганда, Облоқул хотинига телефон қилиб, ҳол-аҳвол сўрар, «хўжайин, одамлар ҳозир оғзи билан юради, ҳозир кўролмайдиганлар кўп» деган гапларидан бироз кўнгли таскин топарди. Ҳарқалай, тоғам оғзи билан юрмас. У шундай хаёл ва умид билан уйдан чиқиб, узоқ йил мактабда ишлаган Шойим тоғаси олдига борди. Тоға гапнинг дангалини айтди-қўйди:

– Жиян, яхшидур, ёмондур, фарзандинг, ҳозир унинг разборини қиб ўтирма, хайма? Болалик қилиб, бир йўлдан адашди. Болали бўлиб ҳам ақли кирмади. Яхшиси, бировдан қарз об бўсяям, Самарқандданми, Каттакўрғонданми, икки хонали уй топиб бер, ўзи билан тинчисин.

– Тоға, шу... яхши иш бўлмапти-да шаънимга... Одамларнинг кўзига қандай қарайман. Шуни деб соғ-

лигимни йўқотдим. Мени ўй еди. Илгари шу гапни эшитганимда бир ўлувдим. Бор-е, деб тақдирга тан берганимда бу гаплар тўхтайдиган кун ҳам бормикан?

– Жиян, банданинг бошида бундан ҳам оғир синовлар бўлади. Одамлар сенинг кимлигингни яхши билишади. Робияга ҳам, қизингга ҳам кўп таъна қилаверма, ғишт қолипдан кўчган, фойдаси йўқ, яхшиси, мен айтган ишни қил, хўпми?

Тоғасининг хузуридан қайтар экан, у сизди: тоғаси аяди, кўп гапларни айтмади, чунки илгари бирор айб иш қилса, ердан олиб, ерга урарди. Бундан кўра юзига тарсаки ургани минг марта яхшийди. Ё ҳақиқатан ҳам масалани чувалаштирмаслик керакмикин? Нима қилиш керак, хотини айтгандай бир амаллаб қизини боқувчисини йўқотганлар рўйхатига киритиш учун тортишсинми ёки тоғаси айтган ишни қилсинми? Нима учундир маҳалла маслаҳатчиси Ҳалиманинг телефонда «Облоқул муаллим, агар ўша ёқда тилла топаётган бўлсангиз ҳам, уйингиздагиларни тартибга олинг, қизингизнинг қилиғи обрўйингизга тўғри келмайди» дегани хаёлида чарх ураверади. Наҳотки иш шу даражага борган бўлса? Хотини ҳам, бошқа танишлари ҳам неча бор гаплашган бўлса, бу ҳақда ҳеч нарса дейишмаган.

У миясида чарх ураётган фикрларнинг охирига етолмай, маҳалла идорасига келганини ҳам билмай қолди. Оқсоқол Иброҳим ўзининг жўраси, мактабда бир синфда ўқишган. Сўрашиб бўлишгач, оқсоқол хона эшигини ёпиб, синфдоши рўпарасидаги стулга ўтирди.

– Сени ҳам даромаддан қолдириб, безовта қилдик-да, жўра.

– Иброҳим, мен ўрисга ўйнагани кетмадим, ўзинг биласан, икки ўғилни уйладим, шу қизни ҳам чиқариб, дарбадарликни йиғиштираман, деб ўйлагандим.

– Энди қизни чиқариб ўтирмайсан, бирўла икки неварага суннат тўйи қилиб берасан...

Иброҳимнинг гаплари Облоқулга кутилмаган зарба бўлди, кўнглида оғриқ турди, ёмон оғриқ турди. Облоқул аслида ич-ичидан шундай гапларга тайёр бўлиб келган бўлса-да, бунчалик бўлади деб ўйламаганди. Иброҳим илгари ҳеч қачон бунақа гапирмаган. Мактабдалигида ундан кўп маслаҳат сўрарди, техникумда ҳам унча яхши ўқимагани учун маҳалланинг баъзи ёзув-чизувларини ёздириб оларди. Лекин ҳар замонда зиёфат қилиб турарди. Ҳозирги гапи эса... очиги, оғир ботди. Кўнглидаги илон бир ғимирлаб олди. Нима қилсин, туриб чиқиб кетсинми? Тўғри гап туққанингга ёқмайди деб эртага маҳаллада яна гап чиқади-ку! Ҳозир маҳалла оқсоқолларига катта ваколат берилдимикин ё жўраси ақлли бўлиб қолдимикин? Ё раҳбарлар ўзини ҳаммадан ақллиман, деб била бошладимми?

– Менга зарда қилмай гапир, жўра, сени эски қадрдоним, қолаверса, одам деб келдим?

– Мен зарда қилмаяпман, жони ҳиқилдоғига келган одамнинг овози ўзи шунақа чиқади. Одам деб келдим эмиш! Шу гапингни олдинроқ қизингга айтсанг, хотинингга айтсанг бўлмасмиди?! Қиз боланинг тарбиясига она кўпроқ масъул бўлади, билсанг. Қизда заррача ўзгариш бўлса, дастлаб она сезади, вақтида қайтариб, тўғри йўлга солади.

– Жа осмондан келма, раис, агар менинг оилам жонингни бўғзингга келтирган бўлса, ана осмонни устимизга ташлаб юбор! Оилавий ишимга аралашма, хўпми? Э, ўргилдим сендақа раҳбардан! Ўзи аслида мени, менга ўхшаганларни шу аҳволга туширган сизлар бўласизлар. Ойлигим яхши бўлса, мен пул топаман, деб улоғиб юрармидим. Яна бизга зарда қиласан!

– Аввал ўзингга боқ, сўнг ноғора қоқ, жўра. Четга бориб келаётган бир сен эмас. Ҳамма давлатда бор. Қолаверса, ҳукумат бу хатоларни тузатиш йўлини

қилаяпти. Ҳовлисида экин қилиб, даромад олишни истамай, хорижда касалнинг иштонини ювиб пул топаётганларни ҳам кўраяпмиз. Мен жоним ачиганидан айтдим. Агар осмонни ташлаб юбора олсанг, осон қутулардинг.

Икки биродар қизишгандан қизишди. Эшик ёпиқ бўлса-да, маҳалла идорасидагиларнинг қулоғи динг, чунки суҳбатдошларнинг овози кўчага эшитилиб турарди: бири тўхтаса, бири гапиради. Кўнғиз ҳам боласини оппоғим, дейди. Бир шайтоннинг гапига кирганки, у шундай йўл тутган. Унинг таъзирини ўзим бераман, аммо бир ожизанинг битта маълумотнома беринг, деганига раис бунча жиғибийрон бўлмаса?! Иброҳим эса ўзича хулоса қилади: бу жўрам тушма-гурга мусофирчиликда ҳам ақл кирмабди, латта эди, латталигича қопти. Битта шунинг оиласи деб маҳалламиз юртга отнинг қашқасидек танилди. Икки эр-какдан икки бола орттириб, икки оилани бузиб, бу қиз яна имтиёз сўрайди. Аёли қурғур ёлғиз онага ёрдам бермай хўрлашяпти деб ёзаверади, ёзаверади, келиб ўрганмаган идора қолмади. Ҳаммаси бечорага нега ёрдам бермайсан, дейди. Бирортаси, ҳай, Сарвара, боқувчимни йўқотганман, икки болам билан кўчада қолдим, деб ёзаяпсан, сенда ўзи боқувчи бўлганмиди, деб сўрамайди. Улар ҳам ўзидан кўрқади.

– Мендан хафа бўлма, маълумотномани энди бошқа раисдан оласизлар. Кеча айнан қизинг ёзган шикоят учун аризамни берганман, ҳужжатларни топширай деб келгандим идорага...

Иброҳим бу ота ҳали ўз қизининг қилмишидан батафсил хабардор эмаслигини сизди, аммо кўп давраларни қизитган гапларни унга айтишдан тийилди, яхшиси, хотинидан сўраб олсин. Лекин Облоқул қичмаган жойини қашлаб қўйди:

– Э, ҳали ҳамма жаҳлим мансаб учун, дегин?

– Овсар эдинг, элликка кириб ҳам шундайлигингча қолибсан, жўра. Гапирмайман, дегандим, ўзинг мажбур қилдинг айтишга...

Иброҳим шу қадар зардаю шижоат билан барчасини тўкиб солди, юзинг-кўзинг демай ҳамма эшитганларини айтди.

Хуллас, раис Робиянинг ўрисдан келган пулдан ўзини йўқотиб кўйгани, қизи билан ҳар ҳафта ё Ургут, ё Самарқанд бозорига бориб келгани, она-бола ҳар ойда туман марказидаги ресторанда эри мардикорликка кетган аёллар билан “гап” қилиши, меҳмонга келган ўғиллари, келинлари уларни тополмай қайтиб кетганлари, Сарвара аввалига қўшниси Баҳром қассобдан ўғилча орттиргани, унинг оиласида жанжал бўлгач, онаси қизини туман марказига ижарага қўйиб келгани, Сарвара икки йилда онасига қарашиш баҳонасида яна қайтиб келгани ва бу гал Собир пайнетчидан ўғил туққани, кейин қишлоқда ғирт қиёмат бўлгани ва Собир бошқа вилоятга кетиб қолгани, омон-омон замон бошланиб, ҳукумат қарорига кўра ёлғиз аёлларга ғамхўрлик кўрсата бошлагач, Сарвара ҳокимга менга арзон ёки бепул уй берасизлар, деб туриб олгани, бу ҳақда тўрт томонга тинмай аризаю шикоят ёзаётгани – ҳамма-ҳаммасини қиморчининг қартасидай очиб ташлади.

Иброҳим Облоқулнинг афту ангорига қараб ўзининг сал ошириб юборганини сизди. Шунинг учун суҳбатни юмшатиш мақсадида гапни буриб, жамиятда боқимандалар, юзсизлар кўпайиб кетгани, қурувчиларнинг қуюшқондан чиқиб кетган хурмача қилиқлари, ота-оналарнинг китоб ўқимаслиги, хуллас, ўзи кўрган салбий ҳолатларни айтиб олди.

– Ана шунақа гап, ҳурматли гастрабайтер муаллим. Энди мен ҳам сенга ўхшаган ишсиз одамман. Шунинг учун битта дўстона маслаҳат бераман, олсанг-олдинг,

олмасанг ҳам ўзинг биласан. Эслайсанми, сен билан мен ёш бўлганимизда номаъқулчилик қилган оила-ларни қишлоқдан кўчириб юборишарди, ўша ҳақиқий демократия эди. Энди эса одам ўлдирган бир йилда, пора олган олти ойда турмадан чиқиб келаяпти. Қизингга ўхшаганларга жамиятнинг кучи етмай қолди, жўра. Лекин мену сенда ҳали виждон деган нарса бор, шукр, ота-боболаримизнинг қони бор танамизда. Шунинг учун қизингга Каттақўрғонданми, Самарқандданми, кичикроқ уй олиб бер, қишлоқдагиларнинг кўзидан нари юрсин, рўзгор ташвишида ишлаб, балки пушаймонликдан кўзи очилиб, хатосини тушуниб, вақти келиб қайтар. Бу иш виждонимизга ҳам, қону-нимизга ҳам тўғри келади. Яна ўзинг биласан...

Облоқул Иброҳимнинг барча гапларини эшитишга эшитди, аммо ҳаётида ишдан кетган раиснинг аламли гаплари унинг қулоғидан эмас, гўё дўхтирнинг нинасидай бутун вужуди бўйлаб танасига ўйиб киргандек бўлди. Карахтга ҳам ўхшамайди, чунки миясида турли фикрлар юрипти, ўзича жавоб бермоқчи бўлади, бироқ арзигулик гап тополмайди. Иброҳимдан кейин маҳалла идорасидан чиқаркан, Облоқул атрофдагилар ўзларини дарҳол четга олганликларини, ортидан бир-бирига нималардир деганларини ич-ичидан сезди. Йўқ, у Иброҳимдан хафа бўлмади. Хафа бўлишга ҳаққи йўқ. Ўз муваффақиятсизлиги учун бировни ёмонлаш, ўз гуноҳини бировга тўнкаришдан осони йўқ, аммо ундан не фойда? Ҳар ким ўз тақдирига ўзи жавоб бериши керак...

Шу ҳаёллар билан ҳовлисига кирганини ҳам сезмай қолди. Хотини Робиянинг гапи уни ўзига келтирди:

– Гаплашдингизми, маълумотнома бераман деди-ми жўрангиз?

Облоқул жавоб беришни истамади, аниқроғи, гапирадиган ҳолатда эмас эди. Уйга кирди, орқасидан

хотини эргашди. Танчага ўтиргач, чойнакдаги совиган чойдан пиёлага қуйиб, симириб ичгач, тилга кирди.

– Менга қара, хотин, ке, қўй, бировларгаям, давлатгаям даъво қилиб юрмаймиз. Ўзимиз пиширган ошни ўзимиз еймиз. Мен Собир жиянга тайинладим, эрталаб юк машинаси билан келади. Каттақўрғонлик жўрам билан гаплашдим, домда икки хонали уйи бор, ҳозир бўш экан, кейин сотаман, деди. Эрталаб нарсаларини ортиб, бирга борамиз, жойлаштириб қайтамиз. Агар истасанг, бирор жойга ишга киргунча бир-икки ой биргаликда болаларига қарашиб турасан. Мен келтирган пулнинг ҳам ярмини ўзинг билан ол.

Робия эрининг бу гапидан кейин ўйланиб қолди. Ҳойнаҳой, аммаси Зайнаб хола кечаги илтимосидан сўнг бир нарса деган кўринади. Чунки хотинининг туришидан тақдирга тан бериш кайфияти сезилиб турарди. Анча жим қолишди. Робия секин сўради:

– Сиз-чи?

– Мен...

У ҳеч нарса демади. Фақат оғриғи борган сайин кучайиб бораётган кўкрагини силаб қўйди.

ЧИЛЛА

Марҳумнинг йигирмаси ўтса ҳам Савринисо юмшамеди, гапида қатъий туриб олди:

– Кўзимга кўринмасин ўша пиёниста. Одамларнинг гапи билан ишим йўқ. Элнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Ким нима деса, деяверсин. Ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи билади. Ҳаммасига чидайман. «Қариганда эридан ажраларканми» дейишса ҳам майли. Кўрарга кўзим йўқ бу қотил эрни!

Маҳалла кайвонилари уни ўртага олиб, насиҳат қилишди – пинагини бузмади. Ўғли, қизи, ҳатто қудалари ўртага тушдилар – бўлмади. Бояқиш Хусан ака эса йигирма кундан бери қўшниникида ётиб туради.

– Қуда, менинг дардим сизникидан минг чандон ортиқ ҳозир, – Қумри оғир истиҳола билан гап бошлади. – Ёлғиз қизим эди. Еру кўкка ишонмай катта қилдим. Пешонамда бу кўргулик ҳам бор экан, наилож, бандамиз, тақдирга тан беришдан бошқа иложимиз йўқ. Илтимос, бизни деб оилангиз бузилмасин. Шундоқ ҳам азобга қолиб ўтирибмиз. Ахир қайнота ҳам ота. Шундай бўлишини билса, уйдан бир қадам ҳам жилдирмас эди-ку. Қайси қайнота ўз келинига ёмонлик раво кўради дейсиз. Майли, ким айбдор бўлса, Худога солдим. Берувчиям, олувчиям, жазоловчиям унинг ўзи. Қолаверса, эрингиз шундай ҳам адойи тамом бўлди.

– Қумрихон, ёниб кетаяпман, ёниб! Худонинг зорини қилдим-а у нокасга. Чиллалик келин, нима қиласиз узоқ йўлга чиқариб, дедим. Сизнинг фарзандингиз бўлса ҳам қаттиқ меҳр кўйгандим. Онажон, деб атрофимда гиргиттон эди-я. Ахир қандай чидайман энди?!

Уволи тутмайдими бизни? Кўриб, билиб, қўлдан бериб ўтирибмиз-а, бу нима кўргулик!

– Савринисо, бундай савдо фақат бизнинг бошимизда эмас. Кеча эрим гап топиб келди. Найманқишлоққа тушган бир ҳафталик келинчак ҳам отасиникидан қайтаётиб аварияга дуч кепти. Машинадаги ўн бир кишидан фақат шу келинчак ҳалок бўлган. Чиллали келин... Янаям ўзи билади. Билиб-билмай куйиб кетганимиздан ҳар хил гапларни гапириб, гуноҳимизни кўпайтирмайлик. Мен ҳам ёниб кетаяпман, лекин иложимиз қанча?

– Айланай, кудажон, ичимни ит тирнаяпти. Гуноҳларим бағримни емираяпти. Бояқишнинг руҳи барибир тинч қўймайди.

– Кўйинг, сабрли бўлинг. Аллоҳнинг қаҳри келади. Ахир сизда нима гуноҳ? Аллоҳнинг иродаси бу.

– Худо бандасига ёмонлик раво кўрмайди, кудажон. Ўтган йили қўшнимиз келин қилди. Бир ой ўтмай куёв уни битириш кечасига олиб борибди. Келинлик эсдан чиқиб, ароқ ичган. Мана, оқибати нима бўлди? Боласи майиб туғилди. Энди бутун оила бир умр ўт азобида қийналади. Бир аҳмоқликнинг жабрини бутун оила тартади. У майиб бола эртага қиёматда ота-онасининг ёқасига тармашмайдими? Шу гапни эримга айтдим. Чиллалик келинни кўчага чиқариш хосиятсиз бўлади, дедим. Гўё билгандай айтдим-а. Номард кўнмади-я... Она бўлиб қандай чидайман ахир?! Ўғлимнинг кўзига қандай қарайман?! Эй, Худо, сенга нима ёмонлик қилувдимки, менга бунча азоб берасан?!

...Алишер билан Ҳусниянинг тўйи зўр бўлди. Бутун қишлоқ ҳавас қилди. Куёв ҳам, келин ҳам олий маълумотли, шаҳардаги нуфузли идорада ишлашади. Тўйнинг учинчи куни Ҳусан ака хотинига юзланди:

– Эртага қудамизнинг туғилган куни экан. Бормасак бўлмас, хотин. Келин ҳам отасини табрикламоқчидир...

– Вой, уч кунлик келинни кўчада олиб юриш айб, дадаси. Чилланинг уволи бор дейишади...

– Кўйсанг-чи шунақа иримларни. Бира тўла чорловни ҳам ўтказиб келамиз.

– Ҳадеб «ирим-ирим» деяверманг. Ота-бобомиз бекорга чиқармаган буни. Ҳанифа дўхтир айтди, чорлов дегани Самарқандда ҳам ўтказилмас экан. Қирқи чиқсин, кейин олиб борамиз.

Аммо Ҳусан ака барибир айтганини қилди. Машинасига келин-куёвни миндириб, Хатирчига жўнади. Қудалар меҳмонларни, айниқса, қизини кўриб, роса қувонишди. Зиёфат тун яримлаганча давом этди. Қудачилик минг йилларга чўзилиши учун устма-уст қадаҳлар кўтаришди. Тўн кийдиришлар, совға-салом улашишлар даврага кўтаринки руҳ бағишлади.

Юз эллик километр йўл Ҳусан акани чарчатди. Қайтишда рулни бошқаришни ўғлига берди. Чарчоғим чиқармикин, деб камига йўлдаги тунги ошхонадан озроқ ароқ ҳам ичиб олди.

...Илонсой тепасидан ўтувчи йўлни кўпчилик турли фалокатлар содир бўлавергани учун хавfli жой деб аташади. Ҳайдовчилар ҳар замонда бу ерда қон чиқариб туришади. Айтишларича, бу йўл ҳаром нарса – мастлик ва палапартишликни ёқтирмас экан. Ҳатто айримлар шу ерга келганда баъзан овоз чиқариб, баъзан эса ичида калима қайтариб қўйишади.

Ҳусан ака бу гал бундай қила олмади. Негаки, ароқнинг кайфи ва чарчоқ таъсирида пинакка кетган эди. Келин ҳам орқа ўриндиқда бемалол ухлаб келаяпти. Бояқиш Илонсойдан охириги марта ўтаётганлигини қаердан ҳам билсин.

...Алишер ярим тунда қоронғулик ва сукунат ичида рулни бошқариб келарди. Радио мурватини бураса, «Чўли чироқ» янграяпти. Ёқимли мусиқа янги куёвнинг вужудига ҳузур бағишлади. Ишқий хаёллари ос-

монга ўрлаб кетганини сезмай ҳам қолди. Ширин хаёл билан бўлиб, машина чироғи ёруғидан йўлни кесиб ўтган тулкини кўрмади. Хаёли шу қадар чувалашиб кетдики, бир маҳал қараса, онаси оппоқ либосда, сочлари тўзғиган ҳолда ҳовли томондан югуриб келаяпти. Бир қўлида чимилдиқнинг парчаси. Узоқдан қўлларини силтаб, алланималар дейди. Лекин Алишер эшитмайди. Шу пайт онаси бечора қоқилиб йиқилди, ерга юз тубан тушди. Алишер бақариб юборди:

– Онажон!

...У аслида танасидаги оғриқдан додлаганди. Бир онлик «тақир-туқур» овозидан ўзига келди. Машина йўлдан чиқиб кетиб, Илонсойга ағанаб тушганди.

Қараса, отаси ёнбошлаб қолган машинадан чиқолмай овора.

– Нима қип қўйдинг, болам?..

Ота-бола бир амаллаб орқа эшикни очишди ва Ҳуснияни чиқариб олишди. У зўрға нафас оларди. Юзига сув уришди. Текшириб кўришди: хайрият, қон чиқмаган.

Уларнинг бахтига йўлдан машина ўтиб қолди. Келинни тўғри шифохонага олиб келишди. Доктор текшириб кўргач, юз-қўллари шилинган ота-болага тўғрисини айтди:

– Кечирасизлар, сақлаб қололмадик. Нохос силкинишдан орқа миядан келувчи томир узилиб кетган. Бандалик...

Шундоқ ҳам карахт ҳолга тушган, кўзлари маъносиз боқаётган Алишер бу гапдан ўзига келгандек сесканди ва бошини чангаллаганча ўкириб юборди:

– Ҳусния! Ташлаб кетма мени! Сенсиз қандай яшайман? Қандай кўтараман бу гуноҳни?!

Ота эса тиззалари қалтираганча коридорга чўккалаб, инграб юборди:

– Эй, Худо! Нима ёмонлик қилган эдим сенга?

...Савринисо барибир гапидан қайтмади. Фақат... бир йилча ўтгач, хаёли қочадиган бўлиб қолди. Ҳусан ака эса, айримларнинг айтишига қараганда, Самарқандда ўғли Алишер билан ижарада яшаб, бир идорада қоровуллик қилаётган экан.

ДЎКОН

Хосият хола уч ўғил ва икки қизи билан қирқ ёшга етмай тул қолди. Эри Хидир чўпон бир-икки кун “ичим оғрияпти” деб уйда иситмалаб ётди-ю, сўнгги гапини ҳам айтолмай, ҳаётдан кўз юмди.

Онаизор болаларини ҳеч нимага зориқтирмай ўс-тирди. Яхшиям, иккита сигир қилган экан, жонига оро кирди. Болалардан орттириб сут, ёғ сотди. Бир парча ердаги боғдан тирикчилик қилди. Баҳорда чўпонларга овқат пиширди, қишда одамлардан эски кийимларини йиғиб, ямаб сотди, бировларнинг кир-чирини ювиб кун кўрди. Хосият холани бутун қишлоқ хурмат қилади. Йўқ, фақат ҳамма юмуш қўлидан келгани учунгина эмас, унинг кўнгли очик, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди, сидқидилдан ишлайди. Катта ўғли Шуҳрат билан бўлган воқеадан кейин одамларнинг холага бўлган хурмати янада ошди. Айниқса, аёллар Хосият холани болаларига ҳалолликда ибрат қилиб кўрсатадиган бўлишди.

* * *

Ўшанда она ўн ёшли Шуҳратни Самарқанд бозорига олиб борди. Томорқасидан бироз эртаги ўрик йиғиштириб келганди. Ўйинқароқ Шуҳрат онаси ёнида ўтириб зерикди ва бозорни томоша қилиб келишга рухсат сўради.

– Эҳтиёт бўл, болам, узоқлашиб кетма. Яна ахтариб юрмайин, автобусга улгурмасак, кейин улов топилмайди.

Шуҳрат онаси айтганидек, ҳаяллаб кетмади. Она-бола ўрикнинг пулига гўшт ва ширинлик олиб

уйга хурсанд қайтишди. Кечқурун овқат устида шаҳарда кўрганларини уйидагиларга оғиз тўлдириб гапириб беришди.

– Эна, менам бозордан пул топиб келдим, – деди Шухрат.

– Вой, шумтака, ўрик сотган мен-у, сен қаердан пул топардинг?

– Топдим-да, эна топдим. – У чўнтагидан букланган йигирма беш сўмликни чиқариб, дастурхон четига қўйди.

– Ҳой, отинг ўчгур, кимдан олдинг бу пулни?! – Онанинг вужуди титраб кетди. – Кимнинг киссасига қўл тикдинг, ношукр?!

– Ўғирламадим, эна. Ҳалиги қалпоқ сотувчиларни томоша қилиб ўтирувдим. Битта кўзи кўр, сочи сариқ бола кеп қолди. Ҳамма “Кавказ, қалайсан?” деб гапга тутди. У қалпоқ олмоқчи бўлди. Чўнтагини ковлаётиб, битта йигирма бешталикни ерга тушириб юборди. Ҳеч ким кўрмади. Мен аста олиб, уни чўнтагимга солдим.

Онанинг вазоҳати қўзғади. Қолган болалар бирор ёмон воқеа рўй берадигандек жимиб қолишди. Шухрат эса без бўлиб тураверди.

– Сен бола, мени бирор кун куйдириб ўлдира-сан-ов! Кўрқмадингми бировнинг пулини олишга. Бояқишга қайтариб берсанг ўлармидинг-а?! Ахир у қарғаган бўлса, бундан кейин биримиз икки бўлмайди-ку, бадбахт!

Хосият хола шу воқеадан сўнг бир ҳафтача камгап бўлиб қолди. Қўшниларикига ҳам чиқмади. Ишларини индамай қилади. Фақат пичирлаб “Ўзинг кечир мени...” деб қўяди. Болалар ҳам мактабдан келиб, ҳовли ишларини ўзларича қилишади, бир-бири билан пичирлаб гапиришади.

Хола шанба куни боғдан яна ул-бул мева-чева йиғиштириб, эрта тонгда Самарқандга йўл олди. Су-

вон “Эна, ёрдам берайми?” деганди, “Ўзим эпларман, сен молларга қара” деб қўйди.

Ҳайтовур, ўша куни одам кўп бўлдим, холанинг савдоси тез тугади. Қўлидаги пул йигирма беш сўмга етгач, сатилда қолган меваларни атрофдагиларга текинга тақсимлаб берди. Аёлнинг бу ҳаракатидан кўпчилик ҳайрон қолди.

– Автобусга кечикаяпман, – деб қўйди.

Хосият хола йигирма беш сўмни кафтида қисиб дўппи растаси ёнида анча турди. Харидорлар орасидан кавказ болани қидирди, аммо тополмади. Бошқа расталарни ҳам айланди.

Охири боласини етаклаб олган, сочи сариқроқ, кўзи кўкимтир йигитга яқинлашди.

– Ука, кечирасиз, сиз кавказлик эмасмисиз?

– Кавказликман. Тинчликми, опа?

– Мабодо сиз ўтган бозор куни шу ерда йигирма беш сўм пул йўқотмагандингизми? Қалпоқ растаси ёнида.

– Йўқ, опажон, нимайди?

– Биласизми... ўтган бозор куни мен бир кавказ боладан йигирма беш сўм олувдим. Шуни қайтариб беришим керак. Бировнинг омонати...

– Мен ҳеч кимга пул берганим йўқ...

– Эҳтимол, бирорта оғайнингиздир. Жон ука, йўқ деманг, шу пулни олинг. Йўлим узоқ, автобусга кечикаяпман, қиёматда қарздор бўлиб юрмай.

– Қизиқ аёл экансиз. Кўринишдан рўзғорингиз базўр ўтаётганга ўхшайди. Нима қиламан бировнинг пулини олиб?

Охири Хосият хола ҳалиги йигитга воқеани айтиб берди. Пулни мажбурлаб, “Ўша болани кўрсангиз, берарсиз”, – деб унга тутқазиб кетди.

Онасининг шаҳардан хурсанд қайтгани болаларни ҳам қувонтириб юборди. Чой устида хола “шукр,

қарзимдан қутулдим, энди-чи, болаларим, ҳеч ҳам бировнинг ҳақиға хиёнат қилманглар” деди.

Бу воқеа эртасигаёқ қишлоқда тарқалди.

* * *

Сувон Хосият холанинг иккинчи ўғли. Нима учундир шу боласига меҳри бошқача. Отасининг қуйиб қўйган нусхаси, уддабуронлиги ҳам ўхшайди.

Сувон мактабни битиргач, ўқишга боролмади, чунки акаси Тошкентда ўқиётган эди. Қишлоқдаги дўконларда юкларни ташиб, хизмат қилиб юрди. Тўғрилиги маъкул тушдими, унга савдони ҳам ишониб топширишди.

Камбағалнинг оғзи ошга етганда бурни қонайди, деганлари рост экан. Рўзғорлари бут бўлаётганди. Сувонни уйлантиришди. Эски совхоздан қолган уч хонали уйни хола унга чопиб, бунга чопиб ўғлига хатлаб берди. Аммо шундай пайт келдики, “райпо” дегани икки тиззаси билан ҳам чўккалади. Оилани боқиб турган Сувон ишсиз қолди.

Шаҳарда-ку, мардикорчилик қилиб бўлса-да, кун кўрасан. Бироқ чўл қишлоғида қийин. Токдан бошқа даромад йўқ. Қатораси келган қурғоқчилик чорвани ҳам адои тамом қилди.

Сувон бекорчилар сафига қўшилмади, қўшни туманга ўтиб, мардикорчилик қилди. Рўзғорини дуппа-дуруст тебратиб юрганди. Қаерданам, қишлоқдан вино корхонасининг дўконини очди-ю, ҳаёти алғовдалғов бўлиб кетди.

Бу йигит оғайнилари ичида бошқача бўлиб улғайди. Нолишни ёқтирмайди. Бирор камчиликка йўл қўйса, ўзини оқлаб ўтирмайди. Ёшлигидан биров билан сирлашмаган, дардини дастурхон қилишни, айниқса, бировга гап етказиб «суюнчи олиш»ни жинидан баттар ёмон кўради.

Тақдир ўйинини қарангки, ана шундай йигит бутун қишлоқда ёмонотлиқ бўлиб турибди.

Тўғри, ҳеч ким юзига солмайди. Аммо чекка-чеккада «миш-миш»лар кўпайиб кетди. Бир умр бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаган, аксинча, бор-йўғини қавм-қариндоши, дўстлари билан баҳам кўрган одам «ўзгалар мулкани талон-торож қилгани учун» деган тавқи лаънатга қолиб турса-я...

Марзия эрининг авзойи кундан-кунга ёмон бўлаётганини кўриб, ич-ичидан эзилади, ўксийди, аммо бир сўз дея олмайди. Гапирса, эрининг жазаваси тутуди.

– Менга қара, нима ишларинг бор мен билан-а?! Бўларим бўлди-ку, ўз ҳолимга қўйинглар бундай.

Сувон билади – хотини ачинганидан гапираяпти. Бечора нимаям қила оларди.

Илгари қишлоқда ёмон от чиқарганларни кўрса, «бирор айби бордир-да, бўлмаса, одамлар гапирармиди» деб ўйларди. Аммо ҳаёт у ўйлаганчалик танти эмас. Бировларга яхшилик қила туриб ҳам ёмонотлиққа чиқиш ҳеч гап эмас экан. Самимийлик, ҳотамтойлик, бағрикенглик ҳамма вақт фойда беравермаскан. Кечегина дўкондор пайтида қўлида пул ўйнардди. Энди эса... кайфияти бўлмай, қўли ишга бормаи ўтирибди.

– Шу пул деган касофат етди менинг бошимга...

* * *

Хосият хола кенжа қизини Булунғурга узатди. Қуда асли Оқтепадан. Бир пайтлар кўчиб кетган. Авлодимиз бегона бўлиб кетмасин, дейишгандан сўнг хола рози бўлганди. Куёв ҳам анча фаросатли экан, тез-тез келиб туради, яқинда шароб корхонасига ишга кирипти.

– Хола, – деди куёв бир келганида, – қайинакалар ишламайди. Корхонамизнинг фирменний дўконини очиб берсак. Ҳозир ҳамма шундай қиляпти. Бутун оилангизни боқади.

– Шухратнинг нафси ёмонроқ, бир касофат ортиради. Салимнинг бунақа ишларга укуви йўқ, Сувон билан гаплаша қолинг, куёв. У Иштихонда магазинда ҳам ишлаган.

Хуллас, Сувон бир ҳафта ичида ҳужжатларни тахлади. Дарвозаси ёнида бўш ётган бинони дўконга айлантирди. Эртасигаёқ ҳаммаёқни винога тўлдириб ташлади.

– Энажон, бугун иш бошлаймиз. Бизларга битта оқ фотиҳа берсангиз, – деди у тўшакка боғланиб қолган онаизорига.

– Ўғлим, биламан, бу иш сенга янгилик эмас. Аввал ҳам дўконнинг яхши-ёмон томонини синаб кўргансан. Шунинг учун эҳтиёт бўл. Одамларга яхшилик қил. Бировнинг ҳақини ема. Ўшанда элнинг олди бўласан. Синглингдан хабар олиб тур. Акангни, укангни хафа қилма. Омин, топган-тутганинг тўйга буюрсин, балло-қазолардан Яратганнинг ўзи асрасин...

О, муштипар онаизор! Чин юракдан қилган илтижолари, ниятлари бориб-бориб саробга айланишини, кўп ўтмай, ўзи ҳам бандаликни бажо келтиришини билганмикан ўшанда? Битта дўконни деб фарзандлари, келину қизлари бир-бири билан «ёқама-ёқа»га боришини сезганмикан? Ишонган ўғли Сувоннинг ҳаёти ағдар-тўнтар бўлиб кетишини-чи?..

Сувон аввал ҳам савдода ишлаб кўргани учун тижоратни тезда йўлга қўйди. Кирим-чиқимда қатъий интизом ўрнатди. Хотини ёрдам берди, чоршанба кунлари катта бозорда савдо қилишди. Корхонага пул ва ҳужжатларни ойма-ой, ўз вақтида топшириб борди. Рўзғорига, турмушига тайин кирди. Энг муҳими, корхонада, одамларда унга ишонч, ҳурмат пайдо бўлди.

Аслида шаҳардаям шундай-ку-я, аммо қишлоқ жойида пулдор одамнинг обрўси, салоҳияти жуда баланд юради. Сувон қисқа давр ичида ана шундай

шахсга айланди. Умуман, қўлингда пул ўйнаса, ошна-оғайни кўпайиб қолади. Ҳамма уни «Сувонжон», «Сувон акажон» дейдиган бўлди. Бунинг устига болаликдан кўнгилчан ўсган эмасми, ўзини сал таърифлаганни уйдан ҳам, дўкондан ҳам қуруқ чиқармади.

Бир кун денг, куёвтўра ширакайф ташриф буюрди.

– Э, ака, бормисиз, дўконга ёпишиб ётасизми энди. Бундоқ куёвга ҳақ берайин демайсиз-а? Ахир гулдай ёлғиз синглингизнинг эриман-а!..

Сувон орийтдан уйдаги қўйларнинг бирини сўйиб юборди. Эрталабгача улфатчилик қилишди.

– Сувон ака, билиб қўйинг, раҳматли қайнонам таклифи билан мен сизни танлаганман. Бўлмаса, бу очил дастурхон укангиз Салимга тегиб кетарди. Так что, даромадингизга шерикман-а...

Сувон ҳушёр тортгандек бўлди. Бир умр миннатни ёмон кўрган одамга шама кайф устида ҳам ёмон таъсир қилди.

– Биздиям жа қурумсоқ деманг, куёв. Ҳар машинадан бир-икки яшик вино уйингизга ташлаб келаяпман. Синглим, жиянларим олдига қуруқ бормаяпман. Келсангиз, энг азиз меҳмоним бўлаяпсиз.

– Ҳа энди, айтдим-да, ака...

Эртасига уларнинг хайрлашиши жуда совуқ бўлди. Куёвини автобусга кузатишга ҳам чиқмади. Сувон қилаётган иш ўзига юқмаётганини ҳис қилганди. Кўнгилида, хаёлида нохуш воқеалар айланадиган бўлиб қолди. Қўли ишга бормаи қўйди. Бундай пайтда ҳамма оғирлик бечора хотини гарданига тушди. Марзия ҳам охири ёрилди.

– Хўжайин, бу аҳволда касод бўламиз-ку, – деди ётиғи билан. – Товарга бормаяпсиз. Қарзларни ундириш керак, ҳали ойлик отчётингиз ўлда-жўлда.

– Ростини айтсам, шу ишдан воз кечсакми, дейман, ҳеч кўнглим йўқ.

– Вой, нима деяпсиз, хўжайин, шу бир-иккита одамнинг сассиқ гапи деб рўзғоримизни хароб қиламизми, тайинли ишимиздан ажраламизми?!

Сувон жим бўлиб қолди. Хотини қанақа гапни, кимнинг сассиқ гапини айтаяпти? Уйда куёвидан бошқа ҳеч ким йўқ эди-ку. Қаердан эшита қолдийкин?

– Қанақа гап, кимнинг гапи? Нималар деяпсан ўзи? Марзиянинг хўрлиги келди, кўзига ёш олди.

– Ҳасан, куёв укангиз. Салимникига борганида «Асли-да бу дўконни сенга очиб бермоқчийдик, аканг илиб кетди» депти. Опангиз, поччангиз ҳам бор экан. Укангиз борган ерида шу гапни сандираб юрипти. Одамлар оқ-қорани ажратади. Дўкон очиб нима қилдик, бор-йўғи рўзғоримизни тебратаяпмиз, холос. Бир йилда йиққанамиз битта машинанинг балонига ҳам етмайди. Нимамизга ҳасад қилади булар-а?!

Ер тагида илон қимирласа билади бу хотинлар. Сувон аёлининг гапида жон борлигини сезгандек эди. Чунки Салим ҳеч қаерда ишламайди. Ҳар куни икки марта дўконга келади. Бир нарсадан ғурбат ахтаради. Ичгани етмагандек, «Давлатингиз камаярмиди, ака» деб бир-икки шиша вино олиб ҳам кетади. «Мастсан, бермайман» деса, жанжал кўтаради. Одамлар нотўғри тушунмасин, деб андиша қилиб келади. Нима учундир, укасининг хатти-ҳаракатидан ҳеч ғараз, хусумат излагиси келмасди. Ҳаммасини унинг тайинсизлиги, ёшлигига йўярди. Шуларни ўйлар экан, Сувоннинг кўнглидаги ғашлик янада кучайди. Илгари қайси бир қариядан бойлик, давлат оқилни обрўли, авомни эса девона ёки дарбадар қилади, деб эшитганди. Шу гап ростга ўхшайди.

Марзиянинг гапи тўғри чиқди. Салим эртаси куни кечқурун дабдурустдан уйга кириб келди. Оёқда базўр туради. Дарвозани Марзия очди.

– Ҳа, ука, тинчликми?

– Янга, иккита вино беринг. Улфатларим зиёфат қилиб уялтиришди.

– Вой, укажон, оёқда зўрға турибсиз-у, тагин ичсангиз...

– Ҳой, манжалақи, акамнинг текин пулини еб менга ақл ўргатасанми? Вино опчиқ дедим сенга. Агар билсанг, ҳамма топганинг ҳаром, билдингми, ҳаром! Бу дўкон меники бўлиши керак эди аслида!

Укасининг бақариб айтганларини эшитиб турган Сувон жаҳл билан ичкаридан чиқди.

– Ҳой, зўравон пияниста, нима қиласан аёл билан олишиб? Гапинг бўлса, мана, менга айт. Гурур, виждон қолмапти ўзи, сенда. Эсиз онагинамнинг тарбияси-я...

Сувон укасини бир амаллаб уйига олиб борди. Эрини бир аҳволда кўрган келин дийдиёни бошлади.

– Ака, шу дўконингиз ҳам бошга битган бало бўлди-да! Ҳар куни вино ичирасиз. Қасдингиз борми, бир қориндан талашиб тушган бўлсангиз...

– Нималар бўлаяпти ўзи? – Сувон қоронғуда туртиниб-суртиниб уйга қайтар экан, ҳеч ўзини тутолмади, ўкириб юборди: – Эй, Худо, нима айбим бор эдики, мени бунча азобга қўясан?!

Кечаси билан мижжа қоқмади. Уҳ тортиб ётди. Марзия ҳам бўлганича бўлди. Эртасига барвақт укасиникига йўл олди. Калласи жойига тушган бўлса, насихат қилмоқчи эди.

– Менга қара, ука, пичоқ суякка қадалди-ку! Сенга шу дўкон керакми, ма, ол, мени, оиламни тинч қўй.

– Дўконингизни бошимга ураманми, ўзингизга буюрсин, – тўнғиллади Салим.

– Бутун қишлоқда акам менинг насибамни тортиб олди, деб гап тарқатишга уялмадингми? Билиб қўй, дўконни корхона катталарига ҳақини бериб очиб олганман. Унга ғийбатчи куёв бир тийин ҳам қўшган эмас. Қолаверса, бир қориндан талашиб тушганмиз,

номард. Одамлар нима дейди? Нимани сўрасанг, бераётган бўлсам, сенга нима керак ўзи?!

Салим миқ этмади, аксинча қилғилиғини эртасига ҳам давом эттираверди.

Ой яқунланиб бораяпти. Хотинининг қистови билан Сувон қарз дафтарни олиб кўчага чиқди. Тушунганлари берди. Келиб-келиб ўз оғайнилари турли баҳоналарни рўқач қилишди. Ҳаммасидан ҳам опасининг гапи ўтиб кетди.

– Вой, ука, шу дўконинг ўлмагур бизнинг қарзга қараб турган эканда-а? Берамиз шу пулингни, қиёматга орқалаб кетмаймиз. Қарашсанг опангга, жиянларингга қарашибсан-да. Бунча миннат қиласан?!

– Опажон, мен сизга миннат қилмаяпман. Қарзга деб берган пулимни сўраяпман. Бир йилдан ошди. Бу аҳволда мени тўппа-тўғри турмага элтиб қўясизлар-ку!

– Бунча ваҳима қиласан, ука. Нафасингни иссиқ қил. Худди тепангда терговчи тургандек додлайсан. Ҳеч бало бўлмайди. Қўрқма, биз бор, қолаверса, куёв ҳам кўл қовуштириб ўтирмаса керак.

– Шу куёвингизга ҳам ишонмай қолдим, опа. Бир ойдан бери дараги йўқ. У куни Булунғурга телефон қилгандим, синглим «хўжайиним нима учундир безовта» деди йиғламсираб.

Ёмон гапга ҳам, яхши гапга ҳам фаришталар омин дейиши бу гал чин чиқди. Эртасига куёв кўзлари жонсарак ҳолда кириб келди. Сувон уни кундан-кунга ёмон кўриб борарди. Барибир, пул сўраса керак, деган хаёлда дарров дўкон муаммоларини, соғлиғининг ёмонлигини айтиб ташлади.

– Ака, мен сизнинг дарду ҳасратингизни эшитгани келганим йўқ. Савдо дегани ўзи шунақа бўлади: бир куни – бор, бир куни – йўқ. Бошқа нозик масала билан келувдим.

– Тинчликми, ишқилиб, синглим, жиянларим омонми?

– Тинч, омон, кўнглингиз тўқ бўлсин. Ака, энди айтишга тўғри келади. Оила билан маслаҳатлашиб, синглингиз номига ҳам дўкон очгандик. Хабарингиз бор, шароб корхонасини алғов-далғов қилиб текширишди. Дўконларни қисқартиринглар дейишяпти. Синглингиз билан сизнинг дўконингизни кўшсакми, дедик. У ёқда ишлаш қийин кечаяпти.

– Қисқартириш керак бўлса, ёпиб қўя қолинглар. Ўзингиз ишлаб турибсиз-ку.

– Кейин умуман очиб бўлмайди, ака...

– Синглимга-ку, жонимни бераман, бироқ бу ёқда ўзимни аҳволим чатоқ.

– Нега чатоқ экан?

– Қарзларимни ундира олмаяпман. Бунинг устига охирги олиб келган виномиз айниган экан. Бир-икки киши ичиб, касал ҳам бўлди. Савдо юришмаяпти.

– Янгисидан келтириб, аралаштириб сотамиз. Буёғини менга қўйиб беринг.

– Борувдим. Омборни печатлаб кетишипти. Товар чиқаришмаяпти.

– Сувон ака, шунча қилган яхшилигимга жавобми бу?! Лойхандақдан чиқариб фалончи бой қилдим-а? Нега Шуҳрат акани ёки Салимни танламадим? Сизга ишонгандим, сиз эса...

– Ҳа, куёв, мана, энди очилдингиз. Олинг, шу дўкон керак бўлса! Менга миннатли ошнинг кераги йўқ. Бундан кўра ўша лойхандақда меҳнат қилиб топган пулим минг марта афзал эди. Айтинг-чи, мен дўкон очиб нима орттирдим: уйми, машинами? Ё тўй қилдимми? Ўзларинг едиларинг-ку топганларимни.

Ўша уни куёв ёмон кайфиятда кетди.

* * *

Ҳаётнинг ўзига яраша муаммолари бор экан. Баъзан оддийгина қувончни, озгина давлатни уддалай олмайсан. Гоҳида омадсизлик устига-устак келаверади. Яхшилик қиламан деган ҳаракатингни айримлар бошқача тушунади. Ўзинг ўзингдай яшай олмас экансан.

Сувоннинг боши қотиб қолди. Алаmidан вино ичади. Дардини ёрадиган дурустроқ одами ҳам йўқ. Бунинг устига опаси поччаси билан аразлашиб ажралди, уч болани етаклаб Самарқандга кетворди. Укасининг аҳволи эса бу.

Бир ҳафтадан бери онасини туш кўради. Дарду ҳасратини хаёлан ўша мунис дардкаши руҳига айтади. Гўё «Болам, қоқилмадингни, меҳрли, оқибатли бўл» деяётгандек.

– Эҳ, онажон, онажон, – дейди ўзига ўзи. – Сизнинг айтганларингиз бизнинг замонга тўғри келмаяпти-ку. Сиз айтгандек, кавказ боланинг пулини ўғирлаган Шуҳрат акамнинг бири икки бўлмади. Ҳеч жойда қўним топиб ишлай олмаяпти. Салим ҳам сиз ўтгандан кейин йўлини йўқотиб қўйди. Сиз оқ фотиҳа бериб очган ўша дўкон бугун бошимга бало бўлиб турибди. Йўқ, онажон, мен пул топсам-да, виждонимни, иймонимни сотмадим. Бировнинг ҳақини емадим. Оқ сутингизни оқлаяпман. Аммо қийналиб кетдим, онажон...

Сувон ишқилиб куёви тушмагур бирор балони бошламаган бўлсин-да, деган хавотирда эрталаб Булунғурга жўнади. Аввал сингисининг уйига борди. Дарвозадан кирса, ҳовлида яп-янги «Жигули» турибди.

– Э-ҳа, муборак бўлсин «тойча!»

– Ассалому алайкум, келинг, ака. Куёвингиз минсак одамлар гап қилади дейди. Уйда турипти. Опам, акамлар, янгамлар яхшими?

– Менга қара, Мусаллам, ўзингни гўлликка солма. Ҳаммасидан хабарим бор. Нималар бўлаяпти ўзи? Бетайин эрингнинг мақсади нима?

– Акажон, нима қилай, мен бир муштипар аёл бўлсам. Атрофимда суянадиган, дардлашадиганим йўқ. Паспортимни олиб, менинг номимга корхонанинг фирма дўконини очганди. Ўлай агар, ҳеч нарса кўрганам йўқ. Нима олган, нима сотган бўлса ўзи билади. Мен фақат накладной ва ҳисоботларга қўл қўйганман. Ўн беш-йигирма кундан бери кечқурун уч-тўрт киши оқшоми билан маслаҳат қилишади. Катта камодади борга ўхшайди.

Сувон тўғри шароб корхонасига борди. Мутасаддиларни топиб, аҳволини тушунтирди. Омбор мудури деди:

– Вино айниган бўлиши мумкин. Лекин сиз уни қабул қилгансиз, эътироз билдирмагансиз. Мен ҳозир сизга маҳсулот бера олмайман.

– Нега, пулларни ўз вақтида топшириб турибман-ку?!

– Ўзингизни билмасликка олманг, оғайни. Синглингизнинг дўкони билан сизники қўшилган. Марҳамат, юридик ҳужжатлари бор. Қарзларингиз анчагина. Уни тўламагунча келиб юрманг. Айтгандай, эрта-индин ревизия бориши мумкин. Тайёргарлик кўриб қўйинг.

– Э-ҳа, ҳаммаси ҳали олдинда, шекилли. Бу муттаҳам, товламачи мени турмага обориб тиқишдан ҳам тоймайди. Ҳали ҳамма камомадни гарданимга ташлаб ўтирса-я!

Сувон бунақа ҳаракатлар оқибати нима билан туғашини яхши билади. Бунақанги ғалваларга аралашган ёки ҳисоб-китоби йўқлигидан камомад қилган ҳамкасблари айтиб беришган.

Иш терговга ўтса тамом, арқонини узун ташлаб, ҳолингни ҳам, молингни ҳам суғуриб олишади. Шу сабабли юрагига ғулғула тушди. Овора бўлса-да, куёвини излаб топди. Қайинакасининг авзойини кўргач, у каловланишдан нарига ўтмади.

– Ака, бунча жаҳл қилаверманг, ҳаммасига ўзим кўндаланг бўламан. Ревизорлар билан ўзим гаплашаман.

– «Ўзим-ўзим» деб кўкракка урасиз, чўнтагимни пуч ёнғоққа тўлдирасиз. Укам билан уриштириб қўйганингиз етмагандек, мени турмага тикмоқчи бўлдингизми?

– Сувон ака, бундай бўлишини ким билибди дейсиз.

– Уйга «тойча» опқўйгунча ҳисоб-китобни ўргансангиз бўлмасмиди? Айтиб қуяй, бировнинг насибаси бировга буюрмайди.

– Мен ўзимни эмас, синглингиз, жиянларингизни ўйлаб қилганман бу ишни.

– Майли, бўлар иш бўпти. Аммо билиб қўйинг, агар ишим терговга ошса, каттаконларинг билан қўшиб ҳаммангизнинг кирдикорларингизни айтиб бераман. Сизнинг қилмишингиз учун мен ҳам, синглим ҳам жавоб бермаймиз! Икки қулоғингиз билан эшитиб қўйинг шуни.

Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг иложи бор, дейишади кексалар. Бироқ Сувон ҳар қанча ўйламасин, муаммонинг ечимини топа олмади. Иродаси сустлигини ўшанда сизди. Ўзича нима фикр қилмасин, лўттибоз куёвининг маккорона башараси, мунис синглисининг ёшли кўзлари, энг даҳшатлиси, қамоқхонанинг панжараси кўз олдида айланаверди.

Ревизор текшириб ҳам ўтирмади. Чамаси, ҳисоб-китоб куёвнинг ҳисобларидан кейин аниқ бўлган. Фақат Сувонга дангалини айтди.

– Ростини айтсам, жуда кўп одам сиз ҳақингизда яхши фикрлар билдирди. Кеча маҳалла оқсоқоли «Шу

йигитга жабр қилманг» деб илтимос қилди. Мен ҳам катталарнинг кўрсатмасини бажараяпман, ака. Икки дўкон қўшилгандан кейинги қарзларингиз анчагина. Уни тўламасликнинг иложи йўқ. Майли, битта одамгарчилик қиламан. Менга бир тийин пулингиз керак эмас. Оғайнилар билан маслаҳатлашиб кўринг. Икки кундан кейин агар пулни жойига қайтариб қўймасангиз, ишни терговга оширишга мажбурман.

Кеч тушганда жони ачийдиган қавмлар йиғилишди. Униси у деди, буниси бу деди. Аммо ҳеч ким мен бунча пул бериб тураман демади. Маҳалла оқсоқоли эртасига Неъмат ака деган тадбиркорни бошлаб келди.

– Энди, Сувонжон, гап бундай. Кўрдимки, бирорта оғайнингдан гап чиқмади. Неъматжонга илтимос қилдим. Ҳовлингни унга гаровга сотасан. У эса камомадингни тўлайди. Бош омон бўлса, яна оёққа туриб, озгина фоизи билан қарзни тўларсан, ҳарқалай, уйинг ўзингга қолади.

Эр-хотин маслаҳат қилишди. Лекин улар учун бошқа йўл йўқ эди. Ноилож нотариусга бориб, уйни Неъмат акага сотишди. Уч йилда пулни фоизи билан қайтариб, ҳовлини яна ўзларига расмийлаштиришга келишиб олишди. Бундай қараганда масала осонгина ҳал бўлгандек эди. Аммо эр-хотиннинг кўнглига чироқ ёқсанг ёришмайди. Ҳайтовур болалар мактабга овунишди. Улар эса ичидаги дарду ҳасратини бир-биридан яширинча тортиб юраверишди. Ишлай деса – иш йўқ. Сувон аввалига боққа овунгандек бўлди, бироқ ўзининг мардикор пули, онасининг нафақасига сотиб олган ўз ватани, ҳовлиси бегона, миннатли туюлаверди. Марзиянинг туни билан қилган оху ноласи, молларга овқат бериш, сигир соғишга ҳам мадори етмай қолаётгани юрагини эзиб юборди. Бўлиб ўтган ҳамма воқеаларда ўзини айбдор деб ҳис қилаверди.

Аслида бундай омонат турмуш қачон барҳам топишини билмаса-да, Сувон унга кўника бошлаганди. Фиску фасодчилар ҳам тинчиб қолишди. Кўпчилик Сувоннинг аҳволига ачина бошлади. Умуман, ҳаёт шунақа экан: ҳамманинг бадавлат бўлгиси келади, лекин ҳамма бойни ёмон кўради. Аксинча барча камбағалга, фақирга қайишади, аммо ҳеч кимнинг камбағал бўлгиси келмайди.

Сувон тақдирга тан берди. Тўй-маъракаларга чиқа бошлади. Рост-да, маҳалла оқсоқоли айтганидек, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаган бўлса, кимдан, нега уялиши керак. Оғзига кучи етмаганлар укаси Салимининг бебурдлигини билгандан сўнг давраларда бу ҳақда гапирмайдиган бўлишди. Сувон эски шерикларини топиб, яна мардикорчилик қилишга аҳд қилди.

Надоматлар бўлсинким, шафқатсиз тақдир яна бир бор эр йигитдан мурувватини дариф тутди. Кунлардан бир кун Неъмат аканинг ташрифи эр-хотин суяниб турган ягона устуннинг қоқ белига болта урди. У одам лафзида тура олмади.

– Энди, ука, бу ишни оқсоқолнинг ҳурмати учун қилгандим. Тижоратим юришмаяпти. Ҳовлини сотмасам бўлмайди...

Тамом! Эр-хотин қувончу ташвишларининг тилсиз, лекин садоқатли гувоҳи – уй-жойдан мосуво бўлди. Энди уларнинг қишлоқда қолиб яшашлари мумкин эмаслиги аён эди. Бунақа ситамларни кўтаришга дийдаси кўниккан оила лаш-лушларини йиғиштира бошлади.

– Самарқандга кетамиз, хотин. Кечаю кундуз ишлаб бўлса-да, болаларни ўкситмай ўстирсак бўлгани. Шукр, кўл-оёғимиз бут...

Бутун Оқтепа йиғилди ўша кун. Уларнинг ҳаётидан бутунлай беҳабар кимсалар ҳам йиғлаб-йиғлаб хайрлашдилар. Кимдир ун, кимдир идиш-товоқ ёки

егулик ул-бул ҳадя қилди. Хосият хола ўртанчи ўғлининг қишлоқдаги ҳаёти шу тарзда интиҳосига етди...

* * *

Даштда жойлашганига қарамай, Оқтепа баҳорда жаннатга ўхшаб кетади. Сувоннинг болалиги шу қирлар, адирлар бағрида ўтган. Отасини ҳамма Хидир чўпон дерди. У киши ҳукуматнинг эмас, одамларнинг чаканасини боқарди. Пул бера олмаганлардан сутми, қатикми, нон берса ҳам олаверарди.

Бу гал ҳам у баҳорда келди. Орадан 15 йил ўтган бўлса-да, Оқтепа ўшандай гўзал, ўшандай жозибали. Шўх-шодон, армонли кунларининг гувоҳи – тупроқ кўчалар, яйлов ва боғлар, таниш-нотаниш одамлар... Назарида ҳеч нарса ўзгармаган. Дилидаги соғинчдан юраги тўлиб кетди.

Машинани қишлоқ кафтдек кўриниб турадиган Ҳайдарқир тепасига тўхтатди. Ҳайдар исмли таниқли чўпон, қишлоқнинг биринчи ордендори, биринчи депутати Тошкентдаги Қурултойдан қайтишда автоҳалокатга учраб, шу ерда ҳалок бўлган. Одамлар бу баландликни Ҳайдарқир дейишади.

Қизиқ, ҳовлимиз туриптими ё бузиб юборишганмикин? Дўкон-чи? Эҳтимол, уни «Сувондўкон» деб аташаётгандир? Ахир у ҳам қишлоқда биринчи бўлиб хусусий дўкон очди, биринчи бўлиб тирик ҳолда ломакон бўлди.

– Марзия, тушинглар, лолаларни қара, болалар бир яйрашсин. Мен Илонбулоқдан чашма суви опкеламан. Мана бу чучмоманинг чиройини қара. Эсингдами, бошқа гул тополмай, қўлингга икки дона чучмома тутқазиб кетгандим.

– Эртага қайнота бўламан деган одамнинг гапини қаранг?! Болалардан уялмайсизми. Яхшиси, тезроқ

қабристонга борайлик. Савобли ишни бемаҳалга қолдирмаган маъқул.

– Ғофур ўғлим, сен аянг ва оналарингни олиб, Шухрат амакингникига бор. Машинадаги мрамар тошларни ўша ерга туширинглар. Қабристон яқин, мен пиёда ўтиб, жойларини чамалаб келаман. Эсингдан чиқмасин, йўлда учраган ҳаммага салом бер, машинани тез ҳайдама.

Қабристон Оқтепаннинг кунчиқар томонида – Дўлтепаннинг устида. Сувоннинг ота-боболари шу ерга қўйилган. Охирги марта онасини дафн этишда келган эди. Атроф ходалардан қилинган четан билан ўралгани, қабрлар устида битта-иккита мрамар ёдгорлик пайдо бўлганини ҳисобга олмаганда ҳеч нарса ўзгармаган. У бироз айланди, аммо онасининг қабрини топа олмади. Янги иккита қабр ёнига ўтириб тиловат қилди.

– Кеча кўмдик, Неъмат бизнеснинг ўғли билан келини. Машинани тез ҳайдаб тракторнинг тагига кириб кетган. Ўтган йили кичик ўғли ҳам ўлганди. Қариганида оғир бўлди бояқишга. Шунча топган пули кимга керак энди...

Сувон ёнидан оҳиста ўтирган чолни дарров таниди. Жозил тоға. Қишлоқда уни ҳамма шунақа дерди, лекин у аслида кимнинг тоғаси эканлигини ҳеч ким билмайди. Тўйларда самовар қайнатиб юради. Демак, энди шу ерда қўним топибди-да.

– Ассалому алайкум, Жозил тоға. Эсон-омон юрибсизми?

– Шукр, тупроқдан ташқаридамиз. Хидир чўпоннинг ўғлига ўхшайсан. Сен ҳалиги... дўкондорми?

– ...

– Ҳа, болам, замон айниб кетди. Машойихлар «Пулинг кўпайса – мозорга бор, пулинг қолмаса – бозорга» дейишган. Қабристондан ҳеч ким хабар олмай

қўйди. Йил-ўн икки ой бу ерда мол боқишади. Катта ҳоким уялтиргандан кейин атрофини омонат четан билан ўраб қўйишди. Илгари руҳи бегона бўлмасин, деб узоқда ўлган ҳамқишлоқларимизни ҳам шу ерга келтириб дафн этишарди. Ҳозир ўлган жойига қўмиб кетишаяпти. Айтгандай, ўзинг яхшимисан? Адашмасам, Абдулла қоровулга куёв эдинг-а? Айтишларича, бадавлат бўп кетган эмишсан...

– Йўғ-ей, унчалик эмас. Мармар кесадиған цех очганман. Куним ўтиб турибди. Ота-онам, қайнота-қайнонам қабрига мармар ёдгорлик ясатиб келгандим. Ёру биродарларни йиғиб, шу ерда бир садақа қилиб, ёдгорликларни ўрнатиб кетсам деб эдим.

– Барака топ, болам. Савоб ишни ўйлабсан. Ҳайтовур, ўзинг топа олмасанг керак, юр, қабрларини кўрсатаман.

Отасининг мозори ўртароқда экан. Ўртаси ерга чўкиб кетган. Онасиники ҳам шунга ўхшаш. Сувон уялиб кетди. Лолақизғалдоққа тегмай, бегона ўтларни юлган бўлди.

«Қарамагандан сўнг эскиради, қулайди, чўкади», деб қўйди.

Жозил тоға ўтириб тиловат қилди, Сувоннинг кўнглида нимадир кечаётганини сезиб нари кетди. «Барибир, Хосиятдек аёлнинг тарбиясини олган-да», деб қўйди ўзича.

“Қабрлари чўкиб бораяпти. Фарзандларининг қилмишидан уялиб, армон юкини кўтаролмай, чуқурлашиб кетаётганмикин? Мен-ку ўзимни ўнглаб олиш учун, қолаверса, алам билан четда юрдим, мусофирчиликда тирикчилик ташвишидан ортмадим. Акам, укам ҳам бир хабар олишмапти-да...”

У хароб қабрга узоқ тикилиб турди. Кўз олдида волидасининг мунис ва ҳолсиз чеҳраси намоён бўлди. Бошида оқ рўмол, кўзлари негандир юмуқ, лаблари ал-

ланарсаларни пичирляпти, лекин Сувон англай олмайти, ютинишга ўхшаган ишораларидан ўзича маъни уқади. Бечора, «ишқилиб, бошинг омон бўлсин» деяпти, шекилли...

«О, онажонгинам! Гуноҳкор фарзандингизни кечиринг. Йўқ-йўқ, сизга эмас, тақдиримга аччиқ қилиб қишлоққа келолмай юрдим. Орада бир дўстим билан келиб кетдим. Ҳеч кимга кўринмадим. Фақат қабрингизни зиёрат қилиб қайтгандим. Унга ҳам анча бўлди. Бир ҳафтадан бери тушимга кирасиз. Шукр, ҳозир ҳеч кимдан камим йўқ. Сиз айтган «юҳо»дай шаҳарда корхона очиб олдим. Уни сизнинг табаррук номингиз билан атадим. Икки қиз, бир ўғилни олий мактабга киритдим. Марзиянинг саломатлиги яхши бўлмай, ногиронликка чиқди. У худди сизга ўхшайди.

Онажонгинам! Ўша дўкон машмашасидан сўнг ўзимни ўнглаб ололмасам керак деб ўйлагандим. Ҳар эшикка сарғайдим, дуч келган ишни қилдим. Аммо тарбиянгиздан чиқмадим. Меҳр-муҳаббатингиз, ҳамон қулоғим остида жаранглаб турган ўғитларингиз, фариштадек сиймонгиз мени қўллади, онажон!

Кавказ болага қайтарган омонатингизни эсламан. Руҳингиз шод бўлсин, бугун юзлаб одамларга сизнинг ўша қарзингизни қайтараяпман. Айтгандай, Гулчеҳра неварангиз катта бўп қолди. Совчилар келишяпти. Марзия билан маслаҳатлашиб сиздан тўйга рухсат олгани келдик. Чунки сизнинг пок руҳингиз билангина файзли бўлишини тушуниб етдик. Энди ҳар кун келаман, отамнинг ҳам, сизнинг ҳам қабрингизни гулларга буркайман...»

ОМОНАТ

– Ҳой, Султонмурод, нима иш қилиб қўйдинг ўзи-а?!

– Энажон, нега тушунмайсиз? Ахир туш кўрибманми бундай бўлишини. Наҳотки мен ўз акамга ёмонликни раво кўрсам...

– «Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига» дейдилар. Қўлингдан келмас экан, нега ҳаром ишга қўл урасан?! Муаллимчилигингни қилиб юрмайсанми, жувонмарг?! Юзимизни ерга қаратдинг, акангни адои тамом қилдинг. Бояқиш хотинининг, қайниларининг олдида бир пул бўлди.

Сарвар хола узоқ жавради. Бечора ўғли учун куяди-да. Аслида-ку икковиям фарзанди. Султонмурод эса қайсидир бир жўрасининг гапига ишониб тижорат қилмоқчи бўлди. Ишонишига ҳам асос бор. Ўша жўраси Тошкентдан икки марта юк олиб келиб, босар-тусарини билмай қолди: тагида машина, устида қиммат куртка, томида иккита тарелка.

...Султон муаллимга жўрасининг таклифи бир ойдан бери тинчлик бермайди. Хаёлида бир ойдаёқ бойиб кетгандек. Нима қилсин, ўқитувчиликдан бири икки бўлмапти. Барибир, бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса сал кейинроқ барибир шу ишни қилиши керак-ку.

Очиғи, акаси бу ишга очиқчасига розилик бермади.

– Ука, обрўли идорада ишлайман. Қўлим кўп нарасага етади. Бироқ кўриб турибсан, олди-сотдига аралашмайман. Негаки бу иш ҳамманинг қўлидан келавермайди. Таваккалчилик сенинг хунаринг эмас. Бир синсанг, ўзингни қайтиб ўнгара олмайсан.

– Ака, Олим ишончли бола. Ўн миллион топсам бас. Бирига бир қолади. Ўн йил мактабда ишлаб ҳам бунча пул кўрганим йўқ. Бирорта танишингиздан олиб туринг. Икки ҳафтада қайтараман.

Ука ташвиши шундоқ ҳам тиқилиб ётган акасини холи-жонига қўймади. Гоҳ уйга, гоҳ ишига телефон қилаверди.

...Сарвар хола ўзи ёниб, ўзи куяди. Эҳтимол, аралашмаганида уйига бундай касофат келмасмиди. Бошидаёқ кўнгли истамасди. Лекин Ғуломмуродга «Болам, ёлғиз уканг ахир, агар иложи бўлса, кўмаклашиб юбор» дегани рост. Гўё ҳамма кўнгилсизликка ўзи айбдордек. Шу сабабли ҳар куни бир жанжал кўтариб, Султонмуродга заҳрини сочади. Бошқа нима ҳам қила оларди.

Хуллас, ака қайнисидан ўн миллион сўм пул олди. Ўғли учун квартира ахтариб юрган экан.

– Уйингни бир ой кейинроқ оларсан. Менга зарур бўлиб қолди.

Унинг қайнилари яхши одамлар, ҳурматини жойига қўйишади. Майда-чуйда бўлса ҳам олди-берди қилиб ўрганишган. Вақти келганда уларга беминнат ёрдам берган. Шу сабабли Шерзод иккиланиб ўтирмади:

– Почча, сизга зарур бўлса, ҳар қандай уйдан воз кечиб турамин. Эгаси таниш, бир-икки ойга сабр қила олади.

Ғуломмурод укасининг яхши яшашини жуда-жуда истайди. Онаси ва хотинига билдирмасдан қарашиб ҳам туради. Аммо унга барибир ишонмади. Қайнисидан олган ўн миллион сўмни укасининг шерик жўраси Олимга тутқазди. Шу баҳонада унинг кайфиятини ҳам билиб олди.

– Сиз хавотир олманг. Сотувчилар синашта, харидорлар ҳам ишончли. Оптом қилиб тарқатамиз-у, икки ҳафтада пулини йиғиб чиқамиз. Мен дўстимнинг

ҳаққиға хиёнат қилмайман. Келишганмиз: даромадни тенг бўлишамиз.

– Ҳарқалай, бирорта товламачининг қўлиға тушманглар. Сизга-ку ҳеч нарса эмасдир, лекин Султон учун ўн миллион сўм катта пул. Очиғи, қайнидан қарзга олдим. Энди, Олимтой, омонатнинг ўзидан ҳам қайтариш ташвиши ёмон. Тағин янгангизнинг укалари билан судлашиб юрмайлик, дейман-да, ука.

...Султонмурод ўқувчиси олимпиадада ғолиб чиққанида ҳам бу қадар қувонмаганди. Ахир ҳазил гапми – 6-7 соатда Самарқандда бўлишади. Унинг ҳам кўп пули бўлади. Жуда кўп! Сотувчиларга Худо инсоф бердими, билмади, айтган нархдан яна озроқ тушишди. Хужжатлар ўн дақиқада тайёр бўлди. Қайта-қайта текшириб кўришди.

– Йўлнинг «проблемаси»ни мен яхши биламан. Назоратчиларни ўзим бир амаллаб кўндириб кетавераман. Сиз енгил машинада кетақолинг. Йигитларим уйингизгача элтиб қўйишади. Уйдагиларни тинчитиб туринг.

У минг битта хаёл оғушида уйига етиб келди. Баъзиларга ўхшаб режалар тузиб ўтирмади. Битта қарорга келди.

– Қарзни узаман-у – тамом, бир сўмини ҳам ишлатмайман. Яна бир-икки марта бориб келаман! Кейин акамга, онамга бирорта дурустроқ совға олиб бераман.

Шу пайтда Насриддин Афандининг «Насиб бўлса, эрингман» деган латифаси унинг хаёлига ҳам келмасди. Бояқиш бир кундан сўнг судма-суд югуриши, катта маш-машанинг ўртасида қолишини эса тасаввур қилмасди...

Надоматлар бўлсинким, муаллим ғалванинг туйнугидан бошини суқиб улгурган эди.

Эртасига яхши кайфият билан ишга борди. Мактаб ҳам кўзига аввалгидан кичкинадай, омонатдай кўринди. Ҳатто шеригининг «Кечаси юкимизни

божхонага олиб келишди, ҳозир милиция бўлими-даман» деган қўнғироғидан ҳам ташвишга тушмади. Чунки Олим «битта-яримта инжиқ текширувчи ковла-ковла қилиши мумкин, бироқ улар билан гаплашиш йўлини биламан. Бизнесмен бўлгандан сўнг бунақаларнинг ҳақини бермасанг, ишинг битмайди» деганди. Ҳатто бунақа «кутилмаган» харажатга пул ҳам ажратишганди.

Лекин кечга яқин ўзини терговчи деб таништирган йигит уни милиция бўлимига келишини сўраганида капалаги учиб кетди. Юрагини ҳовучлаб югурди. Терговчига ниманидир куйиб-пишиб тушунтираётган Олим гапнинг дангалини айтди-қўйди:

– Ифлослар, ўғринчи товарни бериб юборишибди. Орқамиздан милицияга хабар ҳам беришибди. Накладнойдаги номер билан товардагиси тўғри келмапти. Номардлар! Ҳали кўрсатиб қўяман уларга!

Минг афсуски, кўрсата олмади. Ҳатто терговчи билан бориб сотувчиларнинг изини ҳам топа олишмади. Бу орада воқеадан деярли ҳамма хабар топди. Маслаҳатчиси зўр экан, Олим бир кечада ғойиб бўлди. Уйдагиларга Россиядаман, деб телефон қилибди.

Ҳаммасидан Ғуломмуродга қийин бўлди. Гўё атрофдагилар «Тақсир, сиздай обрўли одамга тижоратни ким қўйибди, нима етмаётган эди ўзи сизга?» деяётгандай. Қайни ҳам бу гапни эшитди. Гарчи қисталанг қилмаса-да, ишхонасига келиб «Почча, ўзингиз аралашиб, бир йўлини қилинг, расмийлаштириб қўйганмиз, уйнинг эгаси пулини сўраяпти» деди.

Сарвар хола ҳар куни кенжатойини тергаш билан овора. Ҳовлидан барака қочди. Бир куни кеннойисининг отаси келди. Роса гапириб кетди.

– Ўғлим пулни кўчадан супуриб олган эмас, Султонбой. Меҳнат қилиб топган. Акангнинг иззатини қилиб, индамай юргандим. Омонатни қайтариш ке-

рак, бўтам. Қудачиликка путур кетмасин. Бу масалада қайтиб келмайман...

Султон муаллимнинг машмашаси мактабда ҳам суҳбат мавзуига айланди. Бечора нима қиларини билмай боши қотди. Охири ўз ҳисобидан таътил олди. Бу орада иш судга ўтди, товарни эса ҳақиқий эгасига қайтариб беришди.

Султонмуроднинг хаёлига турли фикрлар кела бошлади. Ҳовлини сотсамикин? Кейин қаерда яшайди, онаси, хотини, уч нафар боласи нима қилади? Ё ўзини поезд тагига ташлагани маъқулми? Йўқ, унисиниям, бунисиниям қилмади. Баъзиларга ўхшаб ичкиликка ҳам берилмади. Фақат бошини чангаллаб «уф» тортгани-тортган.

Охирги умид билан Тошкентга борди. Товар олган жойдаги дўкончилар билан яна бир бор суҳбатлашди. Аҳволини тушунтириб, ялиниб ёлворди.

– Ука, ростдан ҳам биз уларни танимаймиз, – деди ёши каттароғи. – Савдогар одам арзон молга учмаслиги керак. Хужжатларини пухта кўриш лозим эди, биродар. Энди Худога солинг. Бекорга овора бўлиб юрманг. Битта куйган сиз бўлсангизки, қўшилиб йиғласак. Учта харидорнинг биттаси алданган, овораи сарсон...

У нечоғлик катта хато қилганини тушуниб етди. Кўнглида бўлмаса-да, омонатга хиёнат қилди. Саксонга кирган онасини, меҳрибон акасини уятга қўйди. Лекин тавба-тазарру билан қутула олмайди.

Шунақа хаёллар билан у тонги поездга билет олди. Чунки энди бу ерда қиладиган иши йўқ. У энди ортиқча ғалва холос. Вокзалда ўтириб кунни ўтказди. Кечқурун телефон бўлди. Акаси экан:

– Қаердасан, бетайин?!

– Тошкентда. Мен тамом бўлдим, ака. Мени кечиринг...

– Менга қара, дийдиёни йиғиштир. Йўловчи машина билан бўлса ҳам тезда етиб кел. Онам қазо қилдилар. Охири бошига етдинг, ука...

Пул машмашаси шу қадар карахт қилиб қўйгандики, Султонмурод акасининг нохуш хабаридан эҳтиросга тушмади. Омонатга хиёнат қалбини музлатиб улгурган эди.

– Ҳурматли йўловчилар, Тошкент – Москва поезде биринчи йўлдан жўнайди!

У уйқусираган кўзларини ишқалаб ўрнидан турди. Уяли телефонини қўлига олиб вагонга яқинлашди. Акамга телефон қилсаммикин? Ё хотинимни огоҳлантириб қўяйми?

Йўқ, журъати етмади бунга. Ва бир сакраб вагонга чиқди. Кейин... силкиниб юраётган вагон деразасидан уяли телефонини ташқарига отиб юборди.

– Кечиринг, онажон...

Ўша пайтда гуноҳкор йигит бу кечиримни тириклардан сўраши кераклигини англаб етмасди.

2010 йил, январь

ЎҚИЛМАГАН ҲУКМ

Сожида бир ҳафтадан буён уйдан чиқмайди. Аламдан, иззадан адои тамом бўлди. Куни бўйи гоҳ йиғлаб овунади, гоҳ кўнгилдаги зардасини ўзига ўзи айтиб олади.

– Онажон, мени фақат азоб-уқубат учун туққан-мидингиз? Ҳаётдан ўзингиз эрта кетар экансиз, нима қилардингиз мени дунёга келтириб. Бу қандай бедодликки, фарзандсизлигим етмаганидек, жонажон холамнинг қизи, синглим уйимни ҳам, эримни ҳам тортиб олса. Кенг дунёга сиғмаган кўнглим боз устига олов ичида жизганак бўлиб ўртанади. Айтинг, онажон, нима қилай, бошимни қайга урай?

Мавлуда дугонасига халақит бергиси келмайди. Майли, йиғлаб, гапириб олсин, дарди енгиллашсин, дейди. Унга ич-ичидан ачинади. Шу сабабли кўярда-кўймай уйига олиб келди. “Кўйинг, ўша нокаслар билан олишманг, икки озурда аёл бир амаллаб кунимизни кўрармиз” деб кўрди. Аммо у унамади.

– Айтинг-чи, қайси гуноҳим учун мени бунча хўрлашади? Пешона тери билан, хор-зорликда топган пулим, уй-жойимга эмас, топталган садоқатимга, қадримга куяяпман, дугонажон!

– Тушунаман. Илоҳо, ҳеч кимнинг бошига бундай кунни солмасин. Ундан-бундан суриштиргандим, фойдаси йўқ, дейишаяпти. Бувихол деганингизнинг бети қалин, қўли узунга ўхшайди. Асабингизни асранг, демоқчийдим.

– Менда асаб қолдими, дугона. Ўз холаваччам менга хиёнат қилса, эримни, уйимни тортиб олса, уч йил аввал

оёғимни ўпишга рози бўлиб юрган эрим бугун тузимни еб, тузлиғимга тупуриб турса, яшашимдан не маъни?!

– Менга қаранг, яхшиси, маҳаллага бориб айтамин. Қўни-қўшнисига, оқсоқолга тушунтирамин. Уларга ҳам “ҳой, тўхта!” дейдиганлар бордир-ку ахир!

– Э, қўйсангиз-чи ўша маҳалласини. Ҳаммасини сотиб олишган. Одамларниям тушунмай қолдим, бефарқ бўлиб қолишганми, билмадим. Бир-икки оқсоқолга учрашдим, ҳаммаси елка қисишади, ҳеч нарсадан хабари йўқдек. Қаранг, икки нокас тил бириктириб, данғиллама уй қуришаяпти, аммо маҳалла оқсоқоли Бувихолга икки боласи учун ёрдам пули ҳам ёзипти. Анави ифлос эса, очиғи, отини айтишга тилим бормаяпти, уялмай-нетмай “Мен ҳақиқий севгимни энди топдим” деяётган эмиш. Агар манфаат топса, мўлтонини ҳам хотинликка олишдан тап тортмайди, нокас!

Мавлуда кўнглидагини айтиб энгил тортсин, деган мақсадда дугонасининг гапини бўлмаса-да, далда беришга ҳам ожиз эди. Ҳаяжони бироз босилгач, Сожиданинг ўзи бор воқеани ипидан игнасигача айтишга тушди.

* * *

Сожида табиатан вазмин, яна озроқ кўрқоқ ҳам. Отасининг айтишича, онаси ўлганда юраги тушган. Маҳалладаги муллага бир ҳафта ўқитиб ҳам олишди. Ўшанда онаси бечора Сожидани эркалаб, бошини силаб туриб, бир лаҳза ичида юрак хуружидан жон берганди. Ўн уч ёшли қиз ўликдан кўрққан. Бунинг устига акасини ўрта мактабни тугатиш арафасида битирув кечасидан қайтаётганида машина уриб кетди. Бир ҳафта ўтмай касалхонада у ҳам вафот этди.

Отасидаги ирода, оғайниларининг сўраб туриши Сожида билан синглисига далда бўлди, ўзлари ҳам тиришиб ишлашди, рўзғорни уддалашди. Онасидан ўр-

гангани – тикувчилик ва пазандалиги иш берди. Мактабни битиргач, у рўзғор учун ишлашга қарор қилди, отасининг мактаб қоровуллигидан топгани нима ҳам бўларди.

– Қизим, – деди ота бир куни, – онангда ҳам, менда ҳам иқтидор бор эди, аммо йўқчилик туфайли маълумот ололмадик. Онанг сени олима бўлишингни истарди, кўп китоб ўқишингдан ҳам хабардорман. Сени ёнимиздаги янги коллежга ўқишга қўямиз. Ўқишга ҳам, ишлашга ҳам улгурасан. Яхши ўқисанг, олий мактабда ҳам ўқитаман. Ҳозир дипломсиз кишига қийин, болам.

Сожида рози бўлди, очиғи, ўзи ҳам бирор касбни ўрганишни истаб юрарди. Ҳунарли бўлмаса ким ҳам ишга олади.

– Лекин, қизим, билиб қўй, энди аканг йўқ, икковинг бир-бирингни ҳимоя қиласан. Ўқишда юзимни ерга қаратма...

– Отажон, менга ишонаверинг, ўқишни ҳам, рўзғорни ҳам уддалайман.

У отасига берган сўзининг устидан чиқди. Ўзини ишқий муносабатлардан, эҳтирослардан тия билди. Қолаверса, жуссаси катта бўлганидан унча-бунча йигит унга гап отишга юрак бетламасди. Дипломни олгач, озиқ-овқат маҳсулотлари технологияси мутахассисининг қувончи бир ойга ҳам етмади. Бутун бошли қишлоқда ошхона йўқ. Бори ҳам иккита стол, саккизта стул ёки эски ўриндиқ қўйиб, шўрва сотиладиган ҳовлилар. Туман марказига бориб ишлашга эса отаси рухсат бермади.

Ниҳоят, минг битта маслаҳатдан сўнг мактабни битираётган синглиси билан ҳовлида ошхона очдилар. Отаси бозордан ул-бул келтириб бериб турди. Опа-сингил эса миллий таомлар пишириб сотишди. Овқатларининг мазаси тезда атрофга овоза бўлди. Рўзғорга файз кириб қолди. Уйни таъмирлашди, янги

жиҳозлар олишди. Сожида синглисини Самарқанддаги педагогика коллежига ўқишга жойлаштирди. Ёнига эса қўшниси Ҳақим тоғанинг қизини олиб келди. Ҳарқалай, чаққонгина экан.

Шу орада Ориф пайдо бўлди. Ориф Сожидадан икки йил аввал коллежни битирганди. Спортчи бўлгани учун қадди-қомати келишган, аммо дарсларда кўп қатнашмасди. Кураш бўйича турли шаҳарларга мусобақаларга бориб келарди. Қизлар унга ҳавас билан қарашарди.

Хуллас Ориф Ҳикмат аканинг кўнглига йўл топди. Бозор-ўчар қилишдан ташқари ошхонага янги жиҳозлар келтиришни ҳам гарданига олди. Сожида бу ҳолатга аста-секин кўникди. Шу боис отасининг:

– Қизим, ўқишни битирганингга икки йил бўлди. Ҳадемай синглинг ҳам диплом олади. Хўп десанг, Ориф билан бошларингни қўшиб қўйсак. Ёмон болага ўхшамайди, – деган гапига жиддий эътироз билдирмади.

Тўйни ҳам кўп чўзишмади. Ҳали чилласи чиқмаган келинчак эса ота ҳовлисига кўч-кўронини йиғиштириб келди. Куёвнинг ота-онаси ҳам тайёр ошхонани ишлатишларига рози бўлишди.

Ҳаммаси яхши бораётган эди. Лекин Ориф буфет очиш ташвишига тушгач, Сожида қаршилик кўрсатди.

– Одам кўпайиб кетади. Ичадиганлар эрталаб ҳам, ярим тунда ҳам безовта қилишади. Текшир-текшири бор. Бир қўлга тушсак, бор-йўғимизни шилиб олишади. Ароқ билан савдо қилганларнинг аҳволини кўриб турибсиз-ку.

– Ваҳима қилма, хотин. Чумчуқдан кўрққан тариқ экмайди. Раъйингга қараб ичкуёв бўлдим. Энди сен ҳам гапимга киргин-да. Ахир “Ҳикмат ресторан” деган ном чиқардиларингиз. Шўрва билан паловнинг пули нима бўларди?

Бир-икки ой ўтгач Сожида ўшанда кўнгли бу ишга нега чопмаганини сеза бошлади. Буфетда ўтирган ота-

си икки мижознинг бири билан ичадиган одат чиқарди, умрида сўкинмаган одам ҳақорат қилишга ўрганди.

Инсон зоти тўла синоат экан. Бунинг устига шунақа бир замон келдики, яхшини ёмондан фарқлаш қийин бўлиб қолди. Сожиди уч йил ичида на отасини, на эрини таний олмай қолди. Тавба, одам зоти шунчалик ҳам тез ўзгарадими-а?

Ҳикмат ака аслида шу пайтгача чеккани ҳам, ичгани ҳам йўқ эди. Уйда буфет очди-ю, қип-қизил пиёнистага айланди. Уни энди ҳеч нарса қизиқтирмайди: на хотинининг хотираси, на қизи ва на уйи. Эҳтимол, иродасизлик унинг қонида бўлгандир? Ким билади дейсиз...

Ориф-чи? Бир қараганда унинг дили тилидадек кўринади. Хушмуомала, ҳожатбарор, ишлашдан, хизмат кўрсатишдан эринмайди, аммо ҳар бир ҳаракатини манфаат, пул билан ўлчайди, мол-дунёнинг меъёри борлигини тушунмайди, аниқроғи, тушунишни истамайди.

Бунақа мулоҳаза Сожиданинг хаёлига энди келаяпти. Негадир бу ҳақда аввалроқ ўйлаб кўрмаган экан. Орифнинг отаси ҳам иккинчи хотини билан яшаяпти. Тагин хотинининг жиянига уйланган. Укаси эса мол ўғирлаганда қўлга тушиб қамалиб чиқди, синглиси иккинчи марта эр қилди. Тавба, нега у бу ҳақда суриштирмади, нега йигитни синаб кўрмади? Ким билади дейсиз, бу молпараст ҳали хотинининг бошига яна не-не маломатлар соларкин?

Сожиди гарчи табиатан итоаткор бўлса-да, унинг асаби воқеалар шиддатига дош бера олмади. Кечқурун эрига ёрилди:

– Ориф ака, атрофимиздаги воқеаларни мен ҳазм қила олмаяпман, эътибор бераяпсизми, уйимиздан барака қочаяпти. Отамнинг аҳволига бир қаранг, эллик ёшида чолга ўхшаб қолди. Сиз ҳам босар-тусарингизни билмай қолдингиз.

– Зато, сандиғинг тўла пул. Сожида, ношукур бўлма, замон ўзи шунақа, қани, қуруқ чўнтак билан кўчага чиқиб кўр-чи, биров салом берармикин. Катта-ю кичик сенга опа, деб мурожаат қилади, тушунмайман, сенга яна нима керак ўзи?

– Нега сиз ҳам мени тушунмайсиз, ахир. Ҳазм қилолмаяпман бунақа ҳаётни. Онам ҳар куни тушимга кираяпти. Руҳлари безовта бўлаяпти, шекилли. Келинг, ёпайлик шу ошхонани. Ҳамма қатори яшайлик, илтимос...

– О, ҳамма қатори яшагилари келиб қолдими? Саккизта оила битта ҳовлида тиқилиб яшаётган Салим акадекми? Эҳтимол, Малоҳат опага ўхшашлари кеб қолгандир-а. Биласизми, икки йилдан бери қозони қайнамайди. Ҳафтада уч кун Каттақўрғонда тиланчилик қилиб келади. Ёки учта бўй етган ўғлини уйлантиришга қурби етмай мардикорлик қилиб юрган Аслам муаллимга ўхшаб яшаймизми?

– Ориф ака, нуқул шунақа одамлар ҳаётини пеш қиласиз. Ҳар куни солиқчи, погонли одамларга, ҳатто шапкаси қийшиқ участкавойга қуллуқ қилишдан безор бўлмадингизми? Ҳеч бўлмаса мени ўйланг, мени!

– Сенга нима қипти? Еганинг олдингда, емаганинг кетингда. Қишлоқ таксилари хизматингда бўлса. Бир қадам ҳам пиёда юрмасанг. Ношукурлик қилма.

– Ориф ака...

– Нима Ориф ака, нима?

– Бошимга ураманми мол-дунёингизни. Ахир аёлман. Бола кўришни истайман. Уч йил бўлди. Хотинлар, қариндошларим таъна, киноя қилишяпти. Жўрттага “бола-чақалар яхшими?” деб сўрашади. Жўяли жавоб тополмаганимдан аёллар давраларидан ҳам ўзимни тортаяпман.

Ориф биринчи марта паст келди. Бир оз жимиб қолгач, аврашга ўтди.

– Кечир, Сожида. Менга ҳам таъна қилувчилар топилапти. Хафа бўлма, Аллоҳнинг карами кенг.

– Аллоҳдан кутиб юраверамизми?

– Пахта терими бошлансин. Мижозлар камаяди. Сени Тошкентдаги зўр дўхтирларга олиб бораман, хўпми? Ғам ема, ўзим борман.

Аммо тижоратга муккаси билан ўтирган эр эртасигаёқ ваъдасини унутди. Бунинг устига Салим муаллимнинг эридан чиқиб келган қизига илакишиб қолди. Бозор баҳонасида соатлаб йўқолиб кетадиган одат чиқарди. Бир куни ярми тунда келган эри билан суҳбатлашганида у жўяли жавоб беролмагач, гумони янада ошди.

Ўша куни унга нотаниш кимса телефонда ўзини холис одам деб таништириб, эрининг кеч соат ўнда қайси манзилга, кимникига кириб кетганини айтди. Вужуда титраб кетди, қон босими чиқди, то эри келгунча ҳовли юзасида юриб вақт ўтказди. У ўзидан катта ёшдаги аёллардан эркакларнинг хиёнати тўғрисида илгари эшитган, озор чекиб йиғлаган танишларига ачинган, аммо шундай ҳолат ўз бошига тушиши мумкинлиги етти ухлаб, тушига ҳам кирмаган эди.

Эр ярим тунда қайтди, ҳеч нарса бўлмагандек кириб келди. Ҳар қанча жаҳли чиқиб турган бўлмасин, Сожида эридан ҳайиқиб турди, чунки шартакиликка ўрганмаган. Барибир дилидаги рашки, зардаси отилай деб турибди.

– Э, Сожида, ҳалиям ухламадингми?

– Сизнинг бу юришингизни кўриб уйқу келадими, Ориф ака!

– Нима қипти, хотин, эзма жўралар билан ўтириб қолдим-да, шунга шунчами?

– Шунга деганингиз нимаси. Салим муаллимнинг қизиникига роппа-роса соат тўққизда кириб боргансиз. Мана, ҳозир соат тунги бир бўлаяпти. Эзма жўраларингиз ҳам ҳозиргача бирга ўтиришдими?

Ориф бунақа гапни ҳам, муомалани ҳам кутмаганди. Таваккали нишонга олаяпти, деб ўйлади. Умуман олди-берди, савдо-сотик унинг ёлғончилик истеъдодини чархлаб улгурганди. Кўзингизга қараб ёлғон гапириши ҳам ана шундан. Табиийки, у ўзини бамайлихотир кўрсатишга уринди.

– Нималар деяпсан, хотин. Қанақа ҳовли? Биз уч улфат Норқулникида ўтирдик, мана, ишонмасанг, ўзинг телефон қил. Ҳар кимнинг гапига ишонаверасанми?

– Ҳар ким эмас, ўша бемаза аёлнинг қўшниси телефон қилди. Майли, беринг телефонини, Норқул акадан сўраб оламан.

Ориф каловланиб қолди, ўзини дарҳол мастликка солди, ғўлдираб базўр гапира бошлади.

– Қўй, хотин, арзимаган гапга ҳам тўполон қилаверма. Ана, қара, телефоним ҳам кўрққанидан ишламай қолди, зарядкаси тугади, шекилли. Юр, дам олайлик, эрталаб гаплашамиз. Илтимос, мени уйга олиб кир, оёқларим айтганимни қилмаяпти...

Жанжаллашишга Сожиданинг қурби етмади, гапи ҳам ичида қолди. Эрининг билагидан ушлаб уйга киритаркан, “эртага ўша манжалақини шарманда қиламан” деб қўйди.

Ҳикмат ака ҳам тергаб турадиган одам бўлмагандан кейин ичмаса турулмайдиган бўлиб қолди. Сожиданинг боши қотиб қолди: нима қилишини, кимдан маслаҳат сўрашини билмайди. Бунинг устига қайси куни эрининг ширакайф жўраларидан бири шунақа суқ билан қарадики, жон-жонидан ўтиб кетди. Бу эркак зотининг ҳеч қайсисига ишониб бўлмас экан, деди ўзича. Жўрасининг хотинигаям шунақа тикиладими?!

Шундай пайтда тенгдоши, холасининг қизи Бувихол, ҳарқалай, жонига оро кирди. Дарвоқе, у оилада бўлиб ўтган ҳамма воқеадан хабардор экан.

– Менга қара, дугона, тижорат дегани ўзи таваккалчилик: нимадир топасан, нимадир йўқотасан. Қўчадан эшитаяпман, одамлар сизлар ҳақингизда яхши гапирмаяпти. Эрингнинг хурмача қилиқлари ҳаддидан ошган, шекилли. Катталар билан яқинман, деб битта-иккита обрўли одамларни ҳам беписанд қилаётганмиш.

– Биладан, бўлажон, ҳаммасини сезаяпман, кўриб ҳам турибман. Отам ҳам ичкиликка муккаси билан ўтирган. Шу кунларда ҳовли кўзимга дўзахдай кўришиб қолган. Бош олиб кетиб юборсамми, дейман...

– Турмушда қийналган битта сен эмас, дугона, сал оғирроқ бўл. Яхшиси, менга ўхшаб иш жойини ўзгартир. Туман марказидан кичикроқ ҳовли олинглар, танишларим бор, ёрдам беришади. Эҳтимол, бошқа шароитда, бошқа одамлар билан Ориф ҳам ўзгариб қолар, буфет ёпилса, отанг ҳам ичмай кўяр... Ҳовлини эса синглингга бер, дипломини олди, ишласин энди, турмуш қуриб, шу ерда яшасин.

Сожида Бувихолни мактабданоқ унча ёқтирмайди. Тўғриси, орқасидан ўғил болаларни эргаштириб юришини ёқтирмасди. Тағин уйдан тўйсиз чиқиб кетди. Милиционерга иккинчи хотин бўлиб яшади, бояқишнинг умри калта экан, аварияда ҳалок бўлди.

Ясан-тусанни жойига қўйиб, шим кийиб, киндигини очиб юрадиганларга эр қаҳат эмас экан. Кўп ўтмай, яна бир милиционер билан яшай бошлади. Биринчи ҳомиласини олиб ташлатгани учун қайта фарзанд кўрмади. У қилди, бу қилди ҳовли эгаси – пияниста ўрисни қариялар уйига жўнатиб, ҳовлисига эга чиқди ва изини йўқотиш учун дарров сотиб юборди. Хотини катта жанжал кўтаргач, милиционерни бошқа туманга ишга жўнатишди. Бир кавказликдан сотиб олган уйда бир йилдан бери ўзи туради.

Лекин энг оғир кунларида у Сожиданинг ёнида бўлди, ҳамдардига айланди. Ким билади ё ақли кир-

дими, ё бошқа дардкаш одами қолмадим. Маслаҳати ҳам ёмон эмас. Ёки боши тошга урилавериб ақлли бўлдимикин-а? Одатда оёғи енгил аёлларнинг кўпчилиги ёши сал ўтгач, “отинойи” бўлиб олишади. Гапларига шунақа ишонтиришадики, ҳар икки гапнинг бирида “Аллоҳга шукр, Яратганга шукр” деб қўйишади. Илгариги аянчли тақдирини билсангиз ҳам гапларига беихтиёр ишонаверасиз.

Отаси илгари бир воқеани айтиб берган эди. Боғолон қишлоғида Саид деган қассоб бўлган. Айтишларича, у урушдан “бронь” олган, лекин тўрт мучаси соппа-соғ. Отаси ҳарбий комиссариат вакили ва қишлоқ совети раиси билан тил топган. Кўп ўтмай ана шу ота давлат маблағини талон-торож қилгани учун қамалган. Саид қассобни эса армияга жўнатишган. Унинг бахтига уруш тугаб қолган.

Саид қассоб ҳарбий хизматдан қайтганида икки укаси уйланган, ҳовли уч ака-укага торлик қилиб қолган. Шунда қўшниси, чол-кампир унга ҳовлисининг яримида яшашга рухсат берган. Улар Саид қассобни нариги қишлоқда яшовчи жиянларига уйлантириб, уни ичкучёв қилиб олишган. Аммо хотиннинг қилиғи чиқиб, суяқ йўлга кирган, эри йўқлигида бегоналар билан муносабатда бўлган. Чол-кампир бу ҳолни билиб қолишгач, жиянини роса койишган, бироқ улар топарман куёвдан ажралиб қолишни истамай, бу сирни яшириб юришган.

Қинғир ишнинг қийиғи қирқ кунда чиқади, деганлари рост экан. Биров огоҳлантирганми ёки ўзининг кўнгли сезганми, ишқилиб, Саид қассоб тушлик пайти, ҳеч ким кутмаганда уйга кириб келади. Қариялар аввалига уни эшик олдида гапга чалғитмоқчи бўлишади, лекин сир барибир фош бўлади, чол-кампир гуноҳларини тан олишади. Саид қассоб рашк ва алам устида ҳовлидаги тўрт кишини ҳам бўғизлаб ташлай-

ди. Ўша ҳовлида ҳали ҳам ҳеч ким яшамайди. Одамлар бу ҳовлига Худонинг қарғиши теккан дейишади.

Сожида туни билан ўйлаб чиқди. Ишқилиб, бу уй бехосият эмасмикин? Бувихолникида яшашса, у кейин миннат қилмайдими? Ошхона очишса, тенгшерикликни даъво қилса-чи?

Йўғ-е, у ахир ўзининг одами, кимсан – суяр холасининг қизи. Ҳарқалай, эски нағмаларини бизга ишлатмас. Бундан ташқари ўзи ҳам ҳамдард, ҳамкор одамга эҳтиёж сезиб турганга ўхшайди. Сожидада ҳам бошқа йўл йўқ. Шунча имконият бўлса-да, четга чиқмаган, таниш орттириш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган, фарзандсизлигидан тили қисиқ юрган.

Хуллас, у эрталабки нонуштада эрига мақсадини айтди.

– Хўжайин, қишлоқда бизникидан ҳам яхши ошхоналар очилди. Мижозларнинг оёғи тортилаяпти. Ошхонани иссиғи борида ёпиб олсакмикин... Жамфарма-миздан туман марказида бирор нарса ташкил қилармиз. Бувихол ёрдам бераман, деяпти.

Ориф икки аёлнинг тунги суҳбати мавзуидан озроқ хабардор эди. Бунинг устига ҳар кунги “минғир-минғир” жонига ҳам тегиб кетди. Лекин барибир шумда, арқонни узунроқ ташлади:

– Менга барибир. Сен нима десанг, шу. Бироқ бу ерда ҳурматимиз бор, катталар халақит бермайди. Текшир-текшир йўқ. Бегона жойда...

– Ориф ака, сиздай тилли одамга жойнинг бегонаси бўларканми? Катталарингиз ким ўзи? Туман марказида ҳам ўшаларда. Ҳаққини ўз вақтида бериб турсангиз, ҳамма ерда эркин яшайверасиз. Уларга нима – сиздан олмаса, бошқасидан ундиради. Жиғилдони бўш қолмайди, хавотир олманг.

– Майли, мен розиман, лекин битта шартим бор. Биринчидан, Бувихол билан ижара шартномаси туза-

миз, иккинчидан, у ёқдаги корхонани менинг номимга очамиз, ичқуёвлигим етар энди.

Бу эр-хотиннинг беш йил ичидаги биринчи ва охирги муросаси эди. Эрталаб Ориф ҳужжатларни расмийлаштиришга киришди. Сожида эса Бувихол билан уйни кўришга, ул-бул масалани келишиб олишга кетди. Отасини кўндиришни Сожида синглисига юкледи.

– Бизнинг эркалашимизни ҳазм қила олмади. Эҳтимол, сен таъсир ўтказарсан. Ҳарқалай, қизисанку! Уйни сизларга, сизларни Худога топширдим, сингилжоним...

* * *

Икки ой ўтса ҳамки, Ориф бояқиш ошхона очишнинг уддасидан чиқолмади. Шунақа тартиб-қоидаларни рўкач қилишадик, илм олиш ўрнига кураш тушиб, ўқимай диплом олган Орифнинг боши қотди. Ҳар битта қоғоз бериш учун пул сўрашади. “Ҳой ака, тўрт-беш сўм топай, кейин икки ҳисса қилиб бераман” десанг, ҳайдаб солишади. Ҳаммасининг тили бир. Кимга дод дейишни ҳам билмайди.

Бир куни денг, эр-хотин жаҳл устида озроқ овқат пишириб сотишди. Савдо айни авжида тўрт киши келиб шунақа овора қилишдики, эслашга юрак бетламайди.

Ориф эртасига йўлнинг нариги томонидаги “Мини маркет” эгаси Абдурасул акага арзи ҳол қилди.

– Сизни илгари бош ҳисобчи бўлиб ишлаган дейишди. Кузатаяпман, мижозларингиз ҳам кам эмас. Менинг муаммолар ичида бошим қотиб қолди, нима қилишни билмайман. Кеча ҳеч нарсадан ҳеч нарсага бошимни қотириб, пулимни олиб кетишди. Арз қилай, десам ўзим айбдорман.

– Ука, агар бундай ташвиш фақат сизнинг бошда бўлганида қўшилиб йиғлашар эдим. Не илож, айрим тўрачиликни, нопокликни енгиб бўлмаяпти.

– Абдурасул ака, мен ҳайронман, агар ошхонамни ишга туширсам, тўрт кишининг қозони қайнайди, давлатга солиқ бераман. Икки номард эса ҳеч нарса кўрмагандай берган пулимни жиғилдонига уриб кетди.

– Биласизми, солиқ хизмати энди керакли ташкилотга айланаяпти. Соҳани ташкил қилиш учун ҳамма ташкилотдан ҳисоб-китобни тушунган кадрларни олишаяпти, уларнинг айримлари эса нопок бўлиб чиқаяпти. Бунинг сабаби шу.

– Ҳўш, мен нима қилишим керак?

– Энди, ука, мен ишни бизнес лойиҳамни пухта қилишдан бошладим. Кейин ҳуқуқшунос ёлладим. Аслида ҳамма муаммонинг сабаби қонун ва тартибларни яхши билмаганимизда. Уч кишига яхшигина маош белгиладим. Тўғри, бир-икки ой қийналдик, лекин ҳозир ишлар юришиб кетди. Қонун талабига қараб ишладан эркинман, бировдан муттаҳам бўлмаймиз. Кўрасиз, ҳали бу тўрачиликка барҳам берадиган давр ҳам келади.

Фақат даромад олиш пайида юрган Ориф битта ошхона очиш замирида шунча гап борлигини билиб олди. Барибир, ўқиган одам кўп нарсани билар экан, деди ўзича, афсус шу ишни вақтида қилмадим-да...

Иш йўқлигидан икки аёл ва бир эркак кўпроқ уйда бўлишди. Оқшомги суҳбатлар қизигандан қизиди. Бувихолникига келадиган меҳмонларнинг ҳаммасининг тагида машина. Миллиондан гапиришади. Шу орада эр-хотин шифокорга боришга ҳам улгуришди, УЗИга тушишди, қон топширишди, шифокор зўр ваъдалар билан жўнатди. Бир ҳафтадан сўнг Ориф натижасини билишга кетди. Қайтиб келгач, мана бу дориларни ичиб турсак яхши бўларкан, деб учта рецептни кўрсатди. Номард, ўшанда алдаган экан. Врач ҳамма айбни эридан топган, аммо Ориф буни сир тутган. Сожида буни анча кеч – чет элдан қайтгандан сўнг ҳамширадан эшитди. Очиғи, ҳамшираси тушмагур бу гапни

ўша врачни қайсидир суюқоёқ аёлга рашк қилганидан айтиб қўйди.

Сухбатлар чоғида Бувихолнинг яна бир хунари маълум бўлди. У аёлларни Россияга ишга жўнатиш билан ҳам шуғулланар экан. Уларнинг гаплари бир куни Сожиданинг эътиборини тортди. Танишишди, меҳнаткаш, содда аёллар экан.

– Сиз ҳам юринг, моҳир пазанда экансиз, – деди улардан бири. – Ошхонада ишлайсиз. Ойига чўнтакка қоладигани 500–600 доллардан кам бўлмайди. Бир миллион сўм дегани бу. Бу ерда беш ойда ҳам шунча пул топа олмайсиз.

– Қайдам, эрим қўймаса керак...

– Нега қўймас экан. Пул топиб келаман, десангиз жон, дейди. Ҳозир кўпчилик эркаклар шунақа. Масалан, бизнинг эрлар ҳам бола-чақага қарашни ўз гарданига олишди. Бувихолга айтамин, у “любой” эркакни кўндиради. Ҳаво алмаштирасиз, дунёни кўрасиз, ўзингизни тутиб оласиз.

Нима учундир бу таклифга эри жиддий қаршилик кўрсатмади. Ўзини бироз ўйлаб тургандек кўрсатди, холос.

– Фақат аёллар билан бирга борсанг майли. Лекин бирорта эркак қўшилса – қўймайман.

– Ориф ака, нималар деяпсиз? Менга ишонмаяпсизми?

– Ишонаман, аммо одамларнинг оғзи ёмон. Фисқу фасоддан йироқ юрайлик, дейман. Кейин, сенсиз яшаш осонми...

Кечки маслаҳатлар бир ҳафтагача давом этди. Шерик бўлғуси аёлларнинг эрлари билан ҳам танишдилар. Пул эвазига ҳужжатларни тезда тахлаган Бувихол бир кун кечқурун янги гап айтиб қолди.

– Биринчи мелиса эрим катта йўл ёқасидан ҳовли жой олиб берган. Ҳужжати менда. Икки-уч мошин тош

тўкилган, холос. Энди унинг менга кераги йўқ. Сизлар ола қолингизлар. Ахир қачонгача бировнинг уйида яшайсизлар.

– Ана, менга ҳам иш топилди, – деди Ориф. – Бор маблағдан қурилишни бошлайвераман. Жўнатган пулларингни иморатга сарфлайвераман. Ёзда ўша ерда чайла қуриб яшайвераман.

Бу режа Сожидага ҳам маъқул тушди. Ҳатто бўласидан миннатдор бўлди. Ҳа-да, нимаси ёмон. Россияда пул топиши тайин. Эҳтимол, ўша ёқда дўхтирларга кўринар. Фарзандли бўлса, болаларига алоҳида хона, чўмиладиган ҳовузча керак...

– Ориф ака, менинг ҳам шартим бор. Ҳовлини эрмакка қурмаймиз. Замонавий, чиройли бўлсин. Ҳаммоми, ҳовузи, гаражи ҳам бўлсин...

* * *

Сожида Москва атрофидаги шаҳарчага бориб жойлашиши билан телефон қилди. Гўшакни Ориф кўтарди.

– Қалай, эсон-омон етиб бордиларингми?

– Яхши, ҳаммамиз битта ошхонага жойлашдик. Шеф повари Ўзбекистондан экан. Икки ойдан кейин кетаман, агар маъқул тушсанг, ўрнимга қўйиб кетаман, деди.

– Эҳтиёт бўл. У ёқда товламачи кўп. Пулни почтадан жўнатавер, ишончлироқ. Энди кўнглим тинч. Мен ҳам эртагаёқ қурилишни бошлайман. Ҳовли жойни ўзимга расмийлаштириб олдим.

– Сизни соғиндим, хўжайин. Уришсангиз ҳам суяниб қолган эканман...

* * *

Ўша куни Бувихол аллақандай зиёфатдан кеч қайтди. Ориф уй қурилишига кетадиган материаллар рўйхатини кўздан кечириб, ҳисоб-китобларни чиқа-

риб, энди уйқуга ётганди. Бувихол билмасликка олиб кўшни хонада хиргойи қилиб ечина бошлади. Ҳаммом томонга икки-уч марта ўтиб келди. Ваннани сувга тўлдирди. Ориф ноқулай аҳволда қолди. Ўзини тутишга ҳаракат қилди. Охири ўрнидан туриб сигарета тутатди.

– Ориф ака!

– ...

– Кечаси сигарета чекманг, йўталиб уйку бермай-сиз.

Ваннадаги овоз баралла келди. Демак, эшиги очиқ. Демак... Шайтон Орифнинг ичига кириб улгурган эди. Барибир босиқлик қилди.

– Кечирасиз, уйқум қочган эди. Мана, ўчирдим, энди чекмайман.

– Жуда уйқунгиз қочаётган бўлса, елкамга совун суртиб кўйинг. Ё Сожидадан кўрқасизми?

Эркак зотининг тилини роса ўрганган аёлга бу қо-чирим гаплар, ясама ишваю қитиққа тегадиган ишоралар ёд бўлиб кетганди. Бунинг устига у бузоқнамо кўринган эркакнинг ҳам шароит яратиб берилса, кўзига қон қуйилиб, бақувват буқага айланишини яхши билади...

Барибир Ориф қилган ишидан уялди. Эрталаб қуёш уйга тушган бўлса-да, ўз ўрнида кўрпага ўраниб ётаверди. Бувихолнинг чиқиб кетишини кутди. Бувихолга эса бунақа ҳолат янгилик эмас. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек.

– Туринг, куёвтўра, эркалик ҳам эви билан-да.

– ...

– Аммо жуда “азартний” эркак экансиз. Бу яқин ўртада аёл билан ётмаганмисиз, дейман.

– Бувихол, яхши иш бўлмади. Кечирасиз, ҳеч хаёлимда йўқ эди. Сожиданинг кўзига қандай қарайман?

– Қўйсангиз-чи шунақа гапларни. Сожидани бизни пойлаб ўтиргани йўқ-ку. Ҳузур олганингизга шукур

қилмайсизми. Менга қаранг, Салим аканинг қизига илакишганингизда ҳам шу аҳволга тушган эдингизми?

Бу шайтон аёлнинг ҳамма нарсадан хабари борга ўхшайди. Бувихолнинг гапи тўғри, ўша аёлга бир тасодиф туфайли илакишиб қолганди.

Ўшанда ошхонага бозор-ўчар қилиб бўлгач, бозорчи аёл унинг ёнига келиб:

– Икки халта картошкам қолди, сотолмадим, уйимга ташлаб келолмайсизми, – деди. – Пулини бераман.

Ориф рози бўлди, уйи ҳам узоқ эмас экан. Ҳовлини таниди – Салим муаллимники. Халталарни дарвоза олдига туширгач, аёлга раҳми келиб, халталарни ҳовлининг четига элтиб қўйди. Аёл хурсанд бўлиб пул узатди, аммо Ориф олмади.

– Салим муаллим яхши одам, қизидан пул олсам уят бўлади.

– Отам Иштихонга, синглимникига кетган, хатм тушираётган экан, келаси ҳафта ўғлига суннат тўйи бермоқчи. Айтгандай, Ориф ака, устингиз чанг бўлди, келинг, қўлингизни ҳам ювиб олинг, ана умивальникда сув бор, мен ҳозир сочиқ обчиқаман.

Аёл уйга кириб шунақа ҳарир кўйлак кийиб чиқдики, Орифнинг оғзи очилиб қолди. Аёл эркакнинг хаёли бузилганини сизди:

– Қўйлагингизни ечинг, чангини қоқиб, тозалайман.

– Йўғ-ей, синглим, ноқулай, қўяверинг, ҳозир уйга бориб бошқасини кийиб оламан.

– Менга шунча беминнат хизмат қиласизу ноқулайлиги бор эканми?

Хуллас аёл кўйлакни тозалаб чиққунча Ориф ювишиб, артиниб олди. У аёлнинг айвонда туриб ўзининг хушбичим гавдаси, бақувват мускулларига суқ билан тикилиб қолганини сезгандек бўлди. Ана шундан кей-

ин кутилмаган ҳолат рўй берди. Ориф кўйлакни кийганда аёл ҳеч тап тортмасдан келиб унинг тугмасини ўтказа бошлади. Бу ҳолат Орифга ёққан сари унинг вужуди қизиб борарди. Кўзлари тўқнаш келганда юрагининг қаеридир “чарс” этгандек бўлди. Бунинг устига бармоқлари ҳар бир тугмага борганда гўё қалбига бир лахчадан ўт ташларди.

– Яхши одам экансиз...

– Кўзларингиз чиройли экан...

– Нимаси яхши, яхши бўлганда эрим бу кўзларни ташлаб Россияга кетармиди.

У ҳарир кўйлакли аёлни оҳиста бағрига босди. Кейин... шайтон уларни айвон четидаги уйга чорлади... Шу-шу, Ориф кўнгли истаган куни кечқурунлари бу ерга келадиган бўлди. Ё аёли тушмагур бозорда Бувихолга гуллаб кўйдимикин...

Ишқилиб, овоза қилмаса бўлгани. Бувихол арзи-маган пулга унга уй-жойини хатлаб берган. Қаттиқроқ гапирай деса, олдида ўзини муттаҳамдек сезади. Яхшиши, жуфтакни ўз вақтида ростлаб қолгани маъқул. Бунақа азобдан палаткада ётиб-тургани минг марта маъқул.

– Биласизми, нима бўлса бўлди. Худо кечирсин, ишқилиб. Мен нарсаларимни олиб кетаман. Қурилиш материалларини биров ўғирлаб кетмасин. Насиб этса, эртага бетон қўйишни бошлаб юборамиз. Усталар билан бирга бўлиш керак.

– Ихтиёрингиз. Мендан хавотир олманг, ўз оғзингиздан эҳтиёт бўлинг, йигит.

Ориф бир ҳафтагача терлаб ишлади. Тушлик ва кечқурунга овқат тайёрлади. Бетон ишлари тугагач, усталар билан овқатланди, ароқ ҳам ичишди. Ичимлик ўз кучини кўрсатди. Ҳамма тарқалгач, палаткадаги кўрпачага чўзилган Орифнинг нимагадир феъли бузилди. Кўз олдига Бувихолнинг ҳаммомдаги ҳолати

келаверди. Нима деб бораман? Кейин кўникиб қолмайманми? Бўласига чақиб берса-чи? Бунақа аёллар ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан тап тортишмайди.

...У таксига чиққанини билмай ҳам қолди. Эшикдан кириши билан Бувихолнинг кучоқ очиб “Вой, бормисиз, бегим, соғинтириб қўйдингиз-ку” деганини эслайди, холос...

Муҳаббат деганлари нима ўзи? Нега у вужудга ўзи истаган пайтда келаверади, нега одамни беқарор қилиб қўяверади, нега одам катта ёшда ҳам севиб қолаверади?

Ориф мактаб ва коллежда тайинли китоб ўқимади. Айрим тенгдошларига ўхшаб эсдалик дафтарига ишқ, севги ҳақидаги қайдларни ёзиб бормади. Бироқ Сожидани биринчи кўрганида юраги “жиз” этганини яхши эслайди. Кейин ҳар куни кўргиси келаверарди. Очиғи, ўшанда дунёда ундан бошқа қиз йўқдек эди.

У таниш оғайнилари ошхонага бегона аёллар билан келганида ҳайрон қолган. Кундузи хотини билан Тоҳир-Зухра бўлиб юрган кап-катта одамлар кечкурун бошқа аёлга хушомад қилиб юришибди. Тагин ўзлари ёқтирган аёллар ҳақида завқланиб гапиришади. Бир кўнгилга битта муҳаббат деган гап қаерда қолди?

Ё севги деганлари ёлғон нарсамикин-а? Қайси кинони кўрсанг, албатта, мавзу ишқдаги хиёнатга бориб тақалади. Айниқса, чет эл фильмлари. Ҳатто яқин оғайнилар, қариндошлар бир-бирига хиёнат қилишади. Бунақа томошаларни кўравергач, нафақат кўз, балки кўнгил ҳам ўрганиб қолар экан.

Агар муҳаббат олийжаноб туйғу бўлса, нега у одамларни йўлдан уради? Нега кеча уйланган айрим йигитлар гулдек хотини уйида қолиб, кўчадаги суюқоёқ қизлар ортидан кетишади? Қизи тенгиларга уйланадиган, котибаси, қўшниси, қайнсингилларига кўз олайтираётган эркаклар ҳаракати муҳаббатнинг қайси қону-

нига тўғри келади? Эрининг кўзини шамғалат қилиб бегона эркак қўйнига ошиққан аёллар қилиғи-чи?

Муҳаббатнинг кўзи кўр дейишганлари тўғримикан ё? Агар кўзи очиқ бўлганда у йигирма ёшли қизни саксонга кирган, бир оёғи гўрга бориб қолган бобойга боғлаб қўярмиди? Йўқ, бу кўпроқ севги эмас, манфаат эҳтиёжига ўхшайди. Ота-онаси қарғишини олган ўша қиз азбаройи мол-мулкига эга чиқиш учунгина чолга “кўнгил қўйган”. Кўнгил эҳтиёжининг манфаатдан фарқи йўқ. Негаки аёл ҳам, эркак ҳам ўз эҳтиёжини қондириш учун бу ишга қўл уради. Оқибатини ўйламаганлар эса бу йўлдан чиқа олмай овораяу сарсон бўлиб юришади. Қизик, Ориф уларнинг қайси тоифасига киради?

Бугал “куёвтўра” барвақт турди. Гарчи уялмаса-да, номаҳрам аёлни кучоқлаб ётганидан ўзини ноқулай ҳис этди. Шу боис апил-тапил кийиниб палаткасига жўнади.

Бу ҳол аввалига ҳафтада бир, аста-секин деярли ҳар кун давом этди. Бувихол Орифни кундузи ҳам кутадиган бўлиб қолди. Улар бир-бирига кўникишди. Ҳатто бир куни Ориф Бувихолни рашк қилди, қизғанди.

– Менга қара, анави бизнесменларингга айт, бу ерга ҳадеб келаверишмасин, хўпми? Акс ҳолда биқинидан дарча очиб қўяман...

– Ие, мени сенляяпсизми, ҳали сизга хотин бўлганим йўғ-у.

– Қайси эр-хотиндан каммиз?

– Сиз ҳам “ит ётишу мирза туриш” қилиб юраверманг. Стройкангизга шу ердан қатнайверинг. Ё Сожида билиб қолишидан қўрқасизми?

– Ҳой, хонзодахон, икки қулоғинг билан эшитиб қўй: мен лақма одамларни ёқтирмайман, ҳар нарсани гапираверма, ўзинг ҳам фаришта эмассан, яхшиси, Сожидани хавотирга тушишининг олдини олайлик. Ҳозирги одамлар оёғи билан эмас, тили билан юришади.

Бу ҳаракатларимиз ҳадемай қулоғига етиб боради. Эсингдан чиқарма, чеккада турулмайсан, иккимиз ҳам тенг жавоб берамиз.

Шу ерга келганда Бувихолнинг шайтонлиги тутди. Рост-да, кафтига қўниб турган эркакни осонгина қўлдан чиқариб қўярканми? Агар виждон, диёнатни ўйласа омаддан яна қуруқ қолади. Яна деганининг сабаби бор. Ўн йил аввал суғурта идорасида энди иш бошлаганда дугонаси Ҳафизанинг эрини яхши кўриб қолди. Ўзиям хушбичим, суҳбати жонон йигит-да. Обид ҳам роса кўнгил қўйганди. Ҳар қанча яширишмасин, муносабатлари ярим йилда ҳаммага маълум бўлди. Ҳафиза-ку майли-я, унинг ота-онаси, опалари шунақа жанжал кўтаришдики, ишдан ҳам ҳайдатишди. Лекин Обид чинакамига севиб қолганди. Уйлана-ман, деб туриб олди.

Бувихол андиша қилди. Қўрққанидан қорнидаги икки ойлик ҳомиласини олдирди. Барибир Ҳафизанинг оиласи бузилди. Обид бошқасига уйланди. Чунки бу орада Бувихол милиционерга иккинчи хотин бўлиб яшаётганди. Уни ўша муҳаббат уволи урди. Ҳафизанинг қарғиши тақдирини чилпарчин қилди. Бошингда эркак бўлмагандан сўнг, ит ҳам, бит ҳам гап отавераркан.

Мана энди оила қуришга, одамларга ўхшаб яшашга имкон туғилиб турибди. Бувихол бу имкониятни қўлдан чиқармоқчи эмас. Кўнгли сезаяпти – бу охириги имконият. Шунча гап-сўздан сўнг дурустроқ эр топишига ишонмайди. Сожиде эса жуда ёқама-ёқа бўладиган аёл эмас. Хафа бўлса бўлар. Иложи борича ниятини Орифнинг қўли билан амалга оширади.

– Бегим, хотинчангизнинг садоқатини жа катта баҳолайверманг. Тилла туғиб бергани йўқ-ку. Биз ҳам кўчада қолган эмасмиз. Ҳа энди, эшитса аччиқ қилар,

бир-икки оғиз нордон гапирар. Тилимиз бир бўлса, унинг қўлидан нима ҳам келарди.

– Шундай-ку-я, аммо катта умид билан пул юбориб турибди. Ҳар телефон қилганда ёлғон гапираётганимдан ноқулай сезаман ўзимни. Ахир мени деб ишлаяпти ўша совуқ ўлкада.

– Ўҳ-хў, сиздан зўр адвокат чиқаркан. Берган ваъдаларингизга ҳам ишонмай қолдим. Биринчидан, уй-жойни мен совға қилдим. Иккинчидан, қани, келсин-чи, бир гап бўлар. Судга ариза берасиз, сарфлаган пулига яраша улушини олади. Учунчидан...

– Нима учунчидан, яна нима ҳийла ўйлаб топдинг?

– Нега энди менинг ҳамма ҳаракатим сизга ҳийла бўлиб туюлади? Демокчиманки, шунча пайтдан бери бегона жойда аёл киши зерикмасмикин? Кўриб турибсизми, эҳтимол...

– Сожида унақалардан эмас!

– Мен ҳам бир нарса деганим йўқ. Эшитишимча, бирга борган хотинлар ҳар замонда кўнгил чоғлар экан. Битгаси сотиб қўйди, Сожида ҳам қўшилган бўлиши мумкин, деяпман-да, хўжайин.

Ориф муштини тугди. Хотини олдида қолган озгина масъулиятига ҳам ўшанда дарз кетди. Ҳатто кечаси босинқираб чиқди. Тушида Сожида ўзига таниш бўлган эркак билан ётганмиш. “Ҳай, нима қилаяпсан, беҳаё?!” деса жавоб бермайди, парво ҳам қилмайди. Тағин баландроқ гапирди. Сўнг у: “Нима қипти, бир йилдан бери бегонамиз-ку, Ориф ака”, – деди. Кейинги гапларини эшитгиси ҳам келмади. Ҳалиги одам билан кучоқлашиб ётаверди...

У барвақт туриб уйига борди. Сожида буюртма қилганидек битган иморатга ҳавас билан қаради. Ҳовли ўртасида бассейн. Остига кўк рангли мрамар қопланган. Тўрт томонда тунги ёритгич лампа. Уйларда ҳам ишлар битган ҳисоб. Ҳатто айрим жиҳозлар

қўйилган. Телефон ўтказди. Дарвоқе, бугун Сожида қўнғироқ қилиши керак. Нима дейди? “Мен бошқага уйланаяпман, келиб юрмагин” дейдими? Очиғи, ҳалиям иккиланишда. Хотини билан очиқчасига гаплашишга тайёр эмас.

– Алё, Ориф ака, сизмисиз, телефон муборак!

– Салом, Сожида, қалай, соғлиқлар жойидами?

– Зўр, роса ёшарганман. Овқатни кам еб, физкультура қилдим. Насиб этса, эртага жўнаймиз. Бир ҳафтада уйда бўламан. Сизни соғиндим. Алё, Ориф ака, нега жимиб қолдингиз, тобингиз йўқми?

– Сожида, биласанми, бизда аҳвол яхши эмас. Нарсалар қимматлашган. Мебелларга пул етмаяпти. Эҳтимол, яна 2-3 ой ишларсан-а? Кейин ташвиш чекиб юрмасдик.

– Шерикларим кетишяпти, бир ўзим қўрқаман, хўжайин. Бунинг устига бу ерда ҳам долларнинг қадри тушиб кетган.

– Бувихол эртага яна бешта аёл жўнатаяпти. Нима бўлса ҳам чида, икки-уч ой ўтади-кетади.

Хуллас, амаллаб қўндирди. Бир ҳафта ичида Бувихол яшаб турган уйни сотиб, янги ҳовлига кўчиб ўтишди. Ўзларига ўхшаган адвокат топиб, ҳужжатларни тайёрлаб қўйишди. Жавоб ҳам тайёр: Орифга у ёқдан хотинининг хиёнат қилгани тўғрисида хабар етиб келган. Адвокат минг долларни санаб олгач, қатъий деди:

– Афлотунни ўртага қўйса ҳам, агар гапингизда турсангиз, уйга эгалик қила олмайди. Судья билан гаплашганман, уй-жой тенг бўлинсин, деб қарор чиқаради. Бир ҳовлида сизлар билан яшай олмаслиги таяин. Демак, ўзига бошқа паноҳ излайди, гап ажралиш ҳақидаги қарорни тезроқ чиқариб олишда.

Аммо Ориф учун кейинги уч ой жуда оғир ўтди. Ҳатто икки-уч марта Бувихолни “Сожида” деб чақириб юборди. Таниш-билиш, оғайниларга кўринмай

юрди. Ҳар қанча уринмасин, Бувихолга боғланиб қолганлиги рост эди. Шу билан бирга у бундан кейинги ҳаёти таваккал эканлигини ҳам англаб етди. Негаки, иккала аёл ҳам фарзанд кўрмайди. Низода қайси бири голиб чиқишини фақат худо билади.

* * *

Шум хабарнинг қаноти енгил келаркан. Иккинчи ойга ўтиб, Сожида ҳамма гапдан хабар топди. Бир ҳафта ичида қандай ҳолатга тушгани, не изтироб чеккани Худога ва ёлғиз ўзига маълум. Жомбойдан келган кишидан воқеаларни эринмай сўраб, билиб олди. Шу сабабли уйга телефон қилганида майдалашиб ўтирмади.

– Сожида, қалай, яхши юрибсанми, соғлиқларинг жойидами?

– Шукр, иродаи ишончим мадад бериб турибди. Адвокат сақладим. Ўша манжалақи қариндошимга бериб қўядиган уйим йўқ. Мабодо сиз керак бўлсангиз, ана, бемалол олиб кетаверсин. Билиб қўйинг, қайтиб телефон қилмайман, энди судда учрашамиз. Сизга ўхшаган худосизларга бировнинг қадрини топташ нима эканлигини кўрсатиб қўяман.

– Менга қара, ҳар хил гапларга ишонма, кўп қишиша. Келсанг, бемалол гаплашиб оламиз, ётиғи билан тушунтириб бераман.

– Ориф ака, эҳтимол, юзма-юз келсак, бу гапларни айта олмасман. Яхшиси, ҳозир, ёлғиз ўзингиз эшитиб қўя қолинг. Сиз дунёдаги энг разил, пасткаш одамсиз. Бошқа эркакларнинг бахтига зомин бўлган хотинчангиз бир куни сизнинг ҳам бошингизга етади. Номард, кўрнамаксиз. Муҳаббатим, садоқатим, бесамар ўтган умримнинг уволи тутади сизни! Пешона терим эвазига қурган уйингиз буюрмасин, эшитдингизми, илоҳо, буюрмасин!

– Алло, Сожида...

Ориф “дуд-дуд”лаб қолган телефон гўшагини ушлаб қотиб қолди. Кўнглида минг хил хаёллар қалашиб кетди. Қайси бирида тўхталишни билмайди. Аслида ҳам унга танлаш учун ўзга йўл йўқ эди.

Тамом!

Ориф телефон гўшагини қўйиб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди, тамом! Эй, Худо, шунча изтиробга солгандан кўра мени дунёга келтирмасанг бўлмасмиди? Нега ҳар бир қадамим хато, ҳар бир ҳаракатим гуноҳ? Отам, онам, укаларим нега ақалли бир бор хабар олишмади? Нега кўзларим бунча кўр, нега?! Дунёда адашмаган, хато қилмаган одам бормикин ўзи?

Ким мени бунча йўлдан урди. Қаерда адашдим? Мактабда ўқиганимда спорт мусобақасига борганим учун баҳоларимни қўйиб берган муаллимми? Ичкилик лаззатидан таскин топиб ҳамма ишимга йўл очиб берган қайнотамми? Шундай итоаткор аёлимнинг шаънини ерга урдим, бу гуноҳимни ювишга умрим етармикин?

* * *

Суд дегани қизиқ бўларкан. Сожида кўп эшитган бўлса-да, бирор марта бориб кўрмаган. Суд мажлисини кутиб ихчам йўлакда ўтиришганда қизиқ воқеаларнинг гувоҳи бўлишди. Кичкина коридор арининг уясига ўхшаб қоларкан. Судга иши тушмаган одам йўқ экан-да, деб ўйлади Сожида. Ҳаммаси мерос ўлгурнинг низоси. Эр-хотин бўлсаям майли-я, ота-бола, ака-ука, опа-сингиллар ҳам уй талашиб, мол талашиб келишган. Бу ерда ҳеч ким бир-биридан муаммосини, дардини яширмайди. Айримлари 2-3 йилдан бери қатнайвериб, постда турган милиционерларни ҳам яхши таниб олишган, тағин исmlарини айтиб, ота-онасини сўраб қўйишади. Милиционерлар ҳам айрим доимий

мижозларнинг феълигача яхши билишади. Сожида ёнида кўк дуррача тақиб олган жувондан «Сиз ҳам суд мажлисига келдингизми?» деб сўраб бояқишнинг жағини очиб юборганини билмай қолди..

– Замон зўрники экан, бети қалинники экан, опа-жон. Собиқ эрим билан бирга яшаганда олган машинадан болаларимнинг улушини ололмай бир йилдан бери овораман.

– Хўп, синглим, ҳозир бўлмаса, кейин болаларнинг тўйида берар пулини.

– Э, содда одам экансиз. Бериш эмас, бу ҳақда ҳатто ўйламайди ҳам. Битта манжалақига уйланиб олган, ўша қилаяпти ҳамма шумликни. Мендан сўрамай машинани укасига ҳадя қилиб юборибди.

– Сиз рози бўлмасангиз нотариус ҳужжат бермайди-ку.

– Ҳамма гап ана шунда-да. Битта хусусий нотариус ҳужжат қилиб берган. Имзоларим сохта, мана, исботлаб ҳам бердим. Суд бир йилдан бери ўзиям тўрт марта кўриб чиқди. Бу орада нотариус бошқа миллат вакили экан, юртига кетворган, бунинг устига хусусий нотариуслар ёпилди. Жиноят бор, аммо айбдор йўқ, мана сизга адолат!

– Бирор мушкул жойи бордир-да, сабр қилинг. Ечимга келишар.

– Уйи куйсин шу сабрнинг ҳам. Инсофга келар деса, қайнукам машинани бошқага сотиб юборди. Сотиб олган одами эса шу машинада авария қилиб, одам ўлдириб, қамалибди. Ҳаром ният ўзи шунақа тугайди.

Сожида аёлнинг гапи тугамаслигини сезгач, “узр, телефон бўлди” деб ўрнидан турди ва дераза яқинига бориб, ташқарига назар солди. Аёлнинг ҳасратини эшитиб, Москвада ошхонада ишлаган шеригининг айтган воқеаси эсига тушди. Гулсанам қўшнисига теккан, лекин икки боладан кейин эр-хотин ўртасида ке-

лишмовчилик бошланган. Уларни яраштириш ўрнига ота-оналари ҳам гапни кўпайтиришган. Ажралгандан сўнг Гулсанам эри такси қилиб кира ишлаб юрган “Дамас”ни болалари номига ўтказишини сўраб судга муурожаат қилган. Эри хотинидан шу қадарлик хафа бўлган эканки, эртасига машинани ҳовли ўртасига қўйиб ёқиб юборган. Муҳаббат нафратга айланса, ана шунақа қабоҳатдан ҳам чекинмас экан.

Бир пайт денг, коридорда жанжал кўтарилди. Суд мажлисидан чиққан аёл ва эркак бир-бирини ножўя сўзлар билан ҳақоратлаб кетишди. Аввалига эр-хотин бўлишса керак, деб ўйлаганди, гапидан билдики, ака-сингиллар экан.

– Ойтўла, Худодан қўрқмайсанми, уйнинг пулини мен тўлаганман, ГАИда ишлаганим учун гап тегмасин деб шундай қилувдик. Ана, отамнинг уйини қолдира-япман, яна нега бундай қиласан?

– Билиб қўйинг, ака, ўша олифта хотинчангизга уйни бермайман! Ўғлимни уйлантирмоқчиман.

Маълум бўлишича, аканинг хотини вафот этгач, у ёш қизга уйланган, аёлларнинг ўзаро ғайирлиги бутун бошли оилани низохонага айлантирган. Сожиди ўйланиб қолди. Буларнинг ишини ҳам йиллар давомида чўзиб юришса-я. Ишқилиб, кимга бўлса ҳам инсоф берсин...

“Жавобгар Ҳикматова, эрингиз ажралиш учун ариза берган, сиз у билан яшашни истайсизми?” деб сўраганида вужуди музлаб кетди.

– Нега мен жавобгар бўлишим керак. Қайси ишим учун жавоб бераман. Анави ифлос жавоб берсин. Айтинг-чи, шундай номард, нокас билан яшаб бўлади-ми?! Мен тушунмаяпман, нега ҳадеб унинг тарафини оласиз?

– Жавобгар Ҳикматова, агар яна бир бор қўполлик қилсангиз, амалдаги Қонунга кўра жаримага торта-

ман ёки суд залидан чиқариб юбораман. Саволимга аниқ, лўнда жавоб беришингизни талаб қиламан!

Орага адвокат қўшилди.

– Эрингиз бир ой олдин судга ажралиш ҳақида ариза берган. Тўрт юз минг сўм бадал тўлаган. Демак у даъвогар, сиз эса жавобгар, яъни жавоб берувчи ҳисобланасиз.

– Яшамайман у билан. Менга ҳаққи ҳалол пулимга қурилган уйимни олиб беринг. Яхшиси, сиз Бувихолни уйдан чиқариб ҳайданг. Қайси қонунга асосан у менинг уйимда менинг эрим билан яшаб юрибди?!

– Жавобгар Ҳикматова, биз аввал оилангиз тақдирини ҳал қилишимиз керак. Эрингиз яшамайман, ҳақиқий севгимни топдим, хотиним ҳақида Россиядан ёмон гаплар эшитдим, деган гапларни айтаяпти. Бу ҳақда бир қарорга келгач, кейин мулк масаласига ўтамиз. Сиз эса қайси аёл ҳақида гапираётганингизни мен тушунмадим. Агар унга даъвонгиз бўлса, марҳамат, судга алоҳида ёзма мурожаат қиласиз, кўриб чиқамиз.

Мерос масаласи жанжалга айланиб кетди. Сожида Россиядан юборган барча пулларининг чипталарини сақлаб қўйган экан. Ориф буни инкор қила олмади. Фақат қурилишга бундан икки ҳисса кўп маблағ сарфлаганман, деди. Судья бу гапга ҳужжат сўради. У эртага олиб келишини айтди. Суд бошқа кунга қолдирилди.

Адвокат тушдан сўнг судья қабулига кирди. Сожиданинг қийналганини, даъвогар нотўғри йўлга кирганини, бу ҳолатлар ҳисобга олинишини сўради.

– Мен сизни тушунаман, – деди судья. – Очиги, даъвогарнинг хатти-ҳаракати, асоссиз даъволари фикримни ўзгартираяпти. Аммо Қонунни яхши биласиз, никоҳ даврида юзага келган ҳар қандай мулк эр-хотин ўртасида тенг бўлинади. Сожида ҳовлидан бошқа дар-

воза очиб олиб яшайди. Даъвогарни кўндирсак, унга алоҳида уй олиб бериши мумкин. Лекин сиздан битта илтимос бор. Жавобгарга айтиб ўтирманг. Очиғи, кўйди-чиқди сал кўпайган. Йил охири. Уч кун қолди. Шу ишни янги йил ҳисобидан кўрсак. Менинг кўрсаткичларимга ҳам таъсир қилмасди. Оилавий ажралишлар сони биттага кўпайса ҳам гап эшитамиз.

Сухбатдошлар тил топишдилар. Оддий ишорадан бир-бирини тушундилар. Аммо улар ўз журъатсизликлари, бепарқликлари туфайли шу лаҳзада бутун бошли оила тақдири устидан ҳукм ўқиганликларини билмасдилар.

* * *

Ўша йили қиш совуқ келди. Тўрт-беш йил ичида Сожида бунақа об-ҳавога кўниккан бўлса-да, аммо ўз юртининг қишига чидай олмади. Унинг танасигина эмас, бутун вужуди яхлаб борарди. Шу сабабли Мавлуда пиширган мастава ҳам, унинг далдаси ҳам аламзада аёлга ҳарорат бера олмади.

– Одам дардини одам олади. Афти-ангорингизга бир қаранг, ўн кун ичида кампирга ўхшаб қолдингиз. Ахир ҳали қирққа тўлганингиз йўқ.

– Сизгаям ортиқча ташвиш бўлдим, дугона. Яхшиям, бахтимга сиз учраб қолдингиз. Совуқ кунларда кўчада музлаб ўлиб қолармидим. Аммо нима қилай, бу номардликни ҳазм қила олмаяпман.

– Адвокат айтди, ҳаммаси яхши бўлади. Дарвоқе, бир танишим гапириб қолди. Бувихол сотган уй низоли экан. Судлашиб юрганмиш.

– Илоё, ғурбатнинг ичида қолсин ўша суюқ аёл! Эски товламачилигини қилгандир-да.

– Йўқ, бу гал унинг ўзи тушибди. Уйни бир озарбайжон одамдан олган экан. У эркак Бокуда хотини ва ўғли борлигини яширган. Бир ярим йилда хотини қайтиб ке-

либди. Эрининг уйни сотганини билмаган. У олди-сотди шартномасига розилик имзоси қўймаган. Энди суд шартномани бекор қилар эмиш. Озарбайжон эркак дом-дараксиз кетган. Уйни сотиб олганлар Бувихолдан пулни қайтаришни талаб қилишяпти. “Ким қилмағай, ким топмағай” деб шуни айтадилар-да, дугонажон.

Мавлуда гап мавзуини атайин ўзгартирди.

– Менга қаранг, Сожида. Икки ярим – бир бутун, дейишади. Қўйиб турунг шу машмашаларни. Икки кундан сўнг Янги йил. Муҳими, соппа-соғмиз. Бир байрам қилайлик. Яқин дугоналаримни чақираман. Ошпазлик ҳунарингизни бир кўрсатинг. Кейин бир гап бўлар...

Мавлуданинг дугоналари жуда яхши аёллар экан. Ҳаммаси муаллима. Гап-сўзлари ҳам маънили. Оз-оздан ичишди. Қўшиқ айтиб, ўйнадилар. Сожида пиширган таомларни роса мақташди.

– Ҳайронман, шунақа мазали, баракали қўл билан ўриснинг юртида нима қилиб юрибсиз?

– Мен сизга манти қозон олиб бераман. Манти пишириб сотамиз. Қишда зўр кетади.

Соат ўнларда улар тарқалишди. Ҳаммаси оиласи бағрига кетишди. Икки аёл дардлашиб тонг оттиришди. Кечаги суҳбатдан кейин Сожиданинг кўнгли бироз ёришди. Ўзининг кимгадир кераклигини, одамлар қатори яшаши мумкинлигини ҳис этди.

– Мавлуда, биласизми, мен сизга дуч келиб, аниқроғи, оқшомги анжуманда умр бўйи излаган самимиятни топганга ўхшайман. Йигирма ёшимдан буён пул учун яшадим. Лекин рўшнолик кўрмадим. Энди ўзим учун яшамоқчиман. Рози бўлсангиз, умримнинг охиригача сиз билан яшайман. Ҳамма хизматингизни қиламан. Қайтиб эрга тегмайман.

– Во, бу хонимнинг гапини қаранг. Ўзингизни бунча ерга урманг. Манаман деган эркак маҳдиё бўлади.

Ҳали кўрасиз, шунақа одамга дуч келасизки, бошида кўтариб юради. Ҳамма Орифдек эмас. Муҳаббати пок инсонлар кўп дунёда.

Орифнинг отини эшитиши билан Сожиданинг қовоғи осилди. Қўлидаги чойдан бир хўплади-ю, нариги хонага чиқиб кетди. Мавлуда нотўғри иш қилиб қўйганидан изза бўлди. Ўзини идиш-товоқ ювишга урди. Сўнг арзимас баҳона тўқиб кўчага чиқди.

Сожида деразадан оппоқ қор билан қопланган дарахтларга тикилиб турди. Негадир шу топда хаёлига мунис волидаи муҳтарамаси, падари бузруквори келди. Бир оғиз ёмон сўз айтмай ўстиришди-я. Отасини бориб кўришга юзи чидамади, лекин суриштирди, кечаси ҳам борди, ҳадди сиғмай дарвоза олдидан қайтди. Ичишни бутунлай ташлаган, аммо мункиллаб қолган отасига нима дейди? Аниқроғи, вақтида Орифга мажбурлаб узатган қарияни уялтиргиси келмади.

Ишқилиб, умрини, соғлигини берсин. Синглиси ўзи билан ишлайдиган йигитга турмушга чиқибди, қизчаси бор, қўшнилари айтишча, яхши йигит экан, ҳовлини, кўча томонни чиройли таъмирдан чиқарибди.

Умуман қишлоқ файзли кўринди кўзига, катта, чиройли иморатлар қурилибди, йўлларга ёритгичлар қўйилган, ҳаммаёқ дўкон. Демак, сенсиз ҳам ҳаёт давом этаркан. Сенсиз ҳам одамлар яхши яшайвераркан. Фақат... сени эслашармикин? Ким эслайди сени, бадном аёл?!

Тўхта, деди у ўзига-ўзи. Менинг айбим нима? Отамга раҳмим келгани, эримга садоқатимми, кечаю кундуз тирикчилик илинжида меҳнат қилганимми, одамларга ишонганимми? Нега мени тақдир доимо ёмон одамларга дуч қилди ёки мен ҳам Бувихол, Салим муаллимнинг қизи сингари йўл тутишим керакмиди? Йўғ-ей, Худо асрасин...

Эшикнинг тақиллаши унинг хаёлини бўлиб юборди. Дугонасига пешвоз чиқди. Икки қўлида бир гала халтача кўтариб олган.

– Э-ҳе, дугона, нима бало тўй қилмоқчимисиз? Уйда ҳамма нарса бор-ку.

– Тўй қиламан, Сожида, тўй қиламан.

– Ундай бўлса, куёвтўра қанилар?

– Ундан ҳам катта тўй, дугон. Нарсаларни жойлаштириб олай, айтиб бераман. Оғзингиз очилиб қолади.

Сожиданинг ичи қизиди. Дарҳол дугонасига ёрдамлашди. Кейин креслога ўтиришди.

– Сиз, Сожида, ўзингизни босинг. Мана бу чойдан бир хўплаб олинг.

– Нима гап ўзи, бунча интиқ қилмасангиз.

– Кўчада “дув-дув” гап. Орифнинг уйи ёниб кетибди. Мелисаман, дегани ўша ёққа кетаяпти.

– Нега, янги уй қандай ёнади?

– Кеча уларнинг маҳалласида газ ҳам, чироқ ҳам бўлмаган. Ориф қаердандир двигатель топиб келибди. “Замыкание” бўлиб, айвон ва ертўлага ўт кетган. Кайф устида Ориф ҳам, Бувихол ҳам ёнғинни сезишмаган. Ётган бўлишса керакда, чиқишга ҳам улгура олмаптилар.

Сожида гапнинг у ёғини эшитмади. Ранги оқариб кетди. Карахт бўлиб қолди. “Уй... Ориф... Бўлам... Ё алҳазар, ё алҳазар” деди-ю, ҳушидан кетди.

Тақдир Ориф билан Бувихолнинг устидан судьядан олдин ўз ҳукмини чиқариб бўлганди. Бу мерос низосини ҳал қилишга адвокатнинг ҳам кераги бўлмай қолди.

2009 йил, июнь

КЕЧИККАН БАЙРАМ

Бу сафар Янги йил арафасида Акмал дўхтирнинг омади келди: байрам оқшоми навбатчилик қилишдан қутулиб қолди, бу иш бошқа врач чекига тушди. Шу боис у ҳамкасблари билан хайрлашгач, тушдан кейин бозорликни ўзгача иштиёқ ва дид билан қилди, айниқса, мева-чевани эринмасдан саралаб олди, хотини Шоҳистанинг «Катталарингизга худо қалайдан инсоф берди?» деган киноясига эса «Сизнинг оҳу зорингиз дилини юмшатган-да» деб ҳазил аралаш жавоб бериб қўя қолди. Рафиқасининг хурсанд бўлиб, дастурхон тузатаётгандан завқланиб яна гап қўшди:

– Қаранг, бир ҳафталик қуруқ совуқдан кейин қор ҳам ёға бошлади. Буям сиз учун, аяси...

Беш йилдан бери эрининг оила даврасида илк бор ўтириши мумкинлигидан дили таскин топган бўлса-да, Шоҳиста ичидаги гапни яшира олмади:

– Лекин билиб қўйинг, бу оқшом биз билан бўласиз, қўшни ёки ўртоқларникига табриклашга бориш йўқ, хўпми?

– Хўп-хўп, хотинбой, осмон узилиб ерга тушса ҳам шу бугун уйдан чиқмайман. Сизнинг гапингизни икки қилгунча саккизта, боринг-ей, ана, саксонта шайтоннинг бўйни чирт узилиб тушсин!

Ҳаётнинг қизиғи шундаки, у инсоннинг измида юрмайди. «Нонни катта тишласанг ҳам гапни катта гапирма» деб бежиз айтишмаган экан. Бу гал ҳам шундай бўлди. Аниқроғи, эр-хотин ўртасидаги ўша қизгин гап устида эшик қўнғироғи жиринглади. Хотинининг «ана, бошланди, оғир касал келди, бормасангиз бўл-

майди, деб келишган» дейиши баробарида Акмал «Оббо, шу шайтон қурғур ҳақида бекор гапирдим-ов» деб ўзича пичирлаб қўйди.

Эрининг эшик ортида ким биландир узоқ гаплашганидан хавотир олган хотин унинг уйга жиддий оҳангда кириб келишидан ташвишланди:

– Яна ўша гапми, ҳозиргина навбатчиликдан қутулдим деган эдингиз, нима сиздан бошқа врач йўқми касалхонада?

– Ҳовлиқманг, хотин, булар Китобдан келишибди. Шогирдим. Оғайнисининг ҳомиладор хотини жуда оғир экан. Ичида йиринг бор эмиш. Операция қилмаса бўлмайди. Ўзининг кучи етмаяпти экан.

– Оғайнингизнинг ҳуши жойидами? Китоб қаерда-ю, Самарқанд қаерда, шу об-ҳавода довондан ўтиб бўларканми?

Хотинининг жаврашига қарамасдан Акмал ётоқхонага ўтиб кийина бошлади.

– Шоҳиста, мана, қаранг, соат тўрт бўлди. Насиб этса, 4-5 соатда қайтиб келаман. Янги «Нексия»да келишибди, йўлдан хавотир олманг. Кўрасиз, соат ўн иккида икковимиз сиз тузаган стол атрофида шампан виноси ичамиз. – Хотинининг чеҳрасини очиш учун қўшиб қўйди: – Гиппократ номи билан қасам ичаман...

Аслида-ку, бу ҳолат янгилик эмас, боз устига эрининг характерини яхши билгани учун жаҳли чиқиб турган Шоҳиста самимий ҳазилдан сўнг ҳовуридан тушди, ҳатто зарур нарсаларни олишда унга кўмаклашди.

Очиғи, Акмал ҳамқишлоғи, яқин шогирдининг илтимосини рад эта олмади. Йўл азобини рулда ўтирган ҳайдовчи тортган бўлса бордир, бироқ дўхтир уч соат ҳамроҳи билан касаллик тарихини муҳокама қилди, таҳлиллар натижаси юзасидан йўл-йўлакай уяли телефон орқали тажрибали ҳамкасбларидан маслаҳат олиб борди. Фақат бир ерда – Тахтиқорача довонидан

нариги томонга тушишда машина сирпаниб, йўл ёқасига чиқиб кетганида ҳамма қатори «вой» деб ёқасига тупуриб қўйди, ичида «фалокатдан асрасин» деб пичирлади.

Қишлоқ шифохонасига келиб бемор аҳволини кўргач, бу ерда йўл азобидан минг чандон оғир ҳолатга дуч келди. Йигирма беш ёшдаги аёл деярли хушсиз ётарди. Ҳомила тўққиз ойлик, лекин қорин бўшлиғида сув йиғилиб, йиринглаш бошланган. Вазият шу қадар қалтиски, ҳатто тананинг ортиқча қимирлашидан ҳам ичак ёрилиши, ҳомилани ҳам, онани ҳам нобуд қилиши мумкин. Бунинг устига Самарқанддаги каби ёнида тажрибали ҳамкасблари ҳам йўқ. Ўзи хулоса чиқариб, ўзи операция қилиш керак.

Тўғри, анализлар олинган, лекин қалтис қимирлатиб қўйса нима бўлади? Наркозни кўтара олмаса-чи? Нима қилиш керак? Хаёлида минг битта фикр курашадди. Лекин шунча йўл босиб келди, тажрибали дўхтир деган номи бор. Ҳамманинг умиди унда.

Шу пайт хонага бир қария кириб келди. Шифокорлар худди келишиб қўйгандек бирин-кетин чиқиб кетишди.

– Ука, – деди у, – барака топ, шу аёлга ёрдам бер.

– Отахон, қизингизнинг тақдири Аллоҳнинг қўлида. Операция натижасига кафолат бера олмайман.

– Берасан, кафолат бера оласан, ука. Сен ҳақда эшитганман. Шогирдингни мен юборгандим. Бу аёл эса... қизим эмас, хотиним. Биринчи марта фарзанд кўраяпман. Шу бахтдан бенасиб қолмай қариганда, иним, сени хурсанд қилишга қудратим етади, йўқ дема.

Акмал бошини кафтлари орасига олиб жимиб қолди. Ўн беш йилдан бери турли оғир жарроҳлик операциялари қилган. Аммо бу хилдагисига биринчи бор дуч келиши. Нурунийнинг илтижоси хаёлини чувалатиб юборди.

– Шавкат!

У беихтиёр баланд овозда шогирдини чақириб қолди. Аслида эшик ортида турган ҳамма шифокорлар шу чорловни интиқлик билан кутиб туришарди. Шавкат ичкарига кириб очиқ эшик олдида тураверди. Нафас олишга ҳам чўчийди. Ана шу бир-икки дақиқа Акмал учун қатъий қарор қилишга етарли бўлди.

– Беморни ҳам, жамоани ҳам операцияга тайёрланг, фақат тезроқ! Отахон, қани, яхши ният билан фотиҳа беринг...

– Раҳмат, иним, бор экансан-ку, илоё Яратганнинг ўзи мадад берсин!

Жамоадаги иштиёқ Акмалга ишонч бағишлади. Имо-ишорадаёқ ҳар бир усқунани тайёр қилишди. Нимага қўл теккизмасин, кўз олдида чолнинг илтижоли сиймоси гавдаланаверади: «Қариганда шу бахтдан бенасиб қолмай...» Энди унинг миясида битта фикр чарх уради – нима бўлса-да, онани ҳам, болани ҳам асраб қолиш керак!

Қишнинг чилласи бўлишига қарамасдан бутун вужуди сел бўлиб оқди. Қўл-оёғи, бутун вужуди кўзга айланди. Битта ҳамшира жарроҳ юзидаги терни артиш билан овора бўлди.

Беш соат! Жарроҳлик хонасидаги ана шу муддат ичида чинакам ҳаёт-мамот учун кураш кетди. Беморнинг аҳволига қараб, нафас ололмай қолган лаҳзаларни айтмайсизми! Дўхтир бадийий асарларда тиббий мўъжизалар, бемор икки дунё орасида қолган ҳолатлар тўғрисида ўқиган. Лекин бугун у бундай воқеага ўзи дуч келиб турибди. Ёзувчилар ҳам ҳаётдан олиб ёзар экан, кўнглидан ўтказди у.

Катта доя йиғлаётган чақалоқни қўлига ушлаганида барча ҳамширалар қувончдан йиғлаб юборишди. Акмалнинг кўзи яшнаб кетди. «Хайрият, Яратганнинг ўзи қўллади».

Тақдирнинг бу мурувватидан қувонишга ҳали эрта эди, чунки онанинг аҳволи ҳадеганда ўзгаравермади, ҳамон кўзини очмайди, нафас олиши оғир. Дармонсизлиги етмаганидек, кўп қон йўқотди, ахир ичидан озмунча сув ва йиринг олишдими!

Кесилган жойларни тиккандан кейин ҳам операция хонасидан ҳеч ким чиқмади. Врачлар ҳам, ҳамширалар ҳам ўзларича нимагадир уннаб бир-биридан кўзини олиб қочишади. Наҳотки, шундай гўзал аёл... Муолажа қилдими, Яратган қувват бердими, ишқилиб, бир соат деганда аёл ниҳоят нурсиз кўзларини очди, унинг пешонаси терлади, лаблари тамшанди, айниқса, ўз ўғилчасининг овозини эшитгач, атрофга қарай бошлади.

Кўнгли бироз таскин топгач, Акмал оғиз боғичини олиб, жарроҳлик либосларини ечди. У коридорга чиққанда ранг-рўйи ўчган отахон бир ҳолатда турарди. Ўтган беш соат унинг учун бутун умри билан тенг эди гўё. Шу сабабли Акмал унинг саволини кутиб ўтирмади:

– Ўғилча муборак, аёлингиз муборак. У дунёдан сиз учун қайтиб келди...

Отахон кўярда-қўймай Акмал билан унинг шогирдини уйига бошлаб борди. Чунки бошқалар уйга шошилишди. Ярим соатлик йўл экан. Ҳамкасблар ҳам нуруний қувончини баҳам кўришни истаб туришганди. Дарвоза тагида уларни тушовланган оқ кўй ёнида тик турган ўспирин кутиб турарди.

– Ният қилган эдим, меҳмон... Бу жияним. Қани, полвон, қўйни сўйиб, кабобни бошла.

Қариянинг гапига қишлоқнинг у ер-бу еридан мушакбозлик уланиб кетди.

– Соат ўн икки бўпти!

– Ана халос, қовун туширдимку-а. Хотинга, албатта, етиб келаман, девдим.

– Иним, келинга ўзим тушунтираман, албатта, кечи-ради. Бугун эса Янги йилни мен билан нишонлай-сизлар.

Дастурхон устида чол билан танишиб олди. Унинг самимий қувончига, мулозамати ва чаққон ҳаракатла-рига ҳаваси келди. Барибир врачда, қайғу билан бахт ораси бир қадам эканлигини эслаб қўйди. Ичидаги бу гапни тилига чиқаргиси келмади.

– Олтмиш еттига кирдим. Икки марта уйландим, фарзанд кўрмадим. Ерим, молим беҳисоб. Тоғ ораси-да жаннат яратдим. Хотиним ҳам етим, ҳеч кими йўқ. Дуппа-дуруст эди, мен йўғимда бирор оғир нарса кўтарганми, билмадим, икки кунда мазаси қочиб қол-ди. Еру кўкка қўймасдим, асраган кўзга чўп тушади, деганлари шу бўлса керак-да. Ҳа, майли, энди ҳамма-си ортда қолди. Худога бир қилиғим ёқди, шекилли. Аммо қўлингиз дард кўрмасин, дўхтир, насиб этса, шу ўғилчанинг тўйига айтаман, келасиз, оёғингиз остига қўй сўяман.

Қисқа тамаддидан сўнг дўхтирлар чолни эргашти-риб яна шифохонага келишди.

Хайрият, беморнинг аҳволи анча тузук. Ҳатто бо-ласини эмизибди.

Машина Самарқандга қараб йўл олганида соат миллари тунги уч рақамини кўрсатар, ташқарида эса қор бўралаб ёғарди. Акмал ўша ердаёқ уйига кириб боришини тасаввур эта бошлади. Ишқилиб, хотини хафа бўлмасин-да.

Акмал йўлда ухлагани боисми, дарвоза олди-да машинадан тушгач, ўзини тетик сизди. Ичкарида жим-житлик, ҳамма ширин уйқуда. У оёқ учида юриб, кийимларини алмаштирди, кейин секин ошхонага ўтди. Уйдагиларни безовта қилмаслик учун шам ёқди. Безатилган дастурхон кўзига шундай чиройли кўрин-дики... Кўп таомларга қўл ҳам теккизилмаган, роса

кутишибди-да, ўйлади у. Иккита бокалга эса шампан виноси қуйилганича турибди. У мийиғида кулиб қўйди, сўнг бокални қўлга олиб ўзига қадаҳ сўзи айтди:

– Ишқилиб, онасига ҳам, боласига ҳам узоқ умр ато этсин!

– Ие, қачондан бери ўзингизга ўзингиз гапирадиган бўлиб қолдингиз, дадаси?!

– Вой, Шоҳиста, уйғоқмидингиз, узр.

– Сизсиз кўзга уйқу келадими ахир.

– Янги йил муборак!

– Сизга ҳам!

У хотинини меҳр билан бағрига олди. Шоҳиста ҳар доимгидан ҳам латофатли, назокатли, сулув кўринди кўзига.

2014 йил, сентябрь

ОТА

Одатда ота-она ўз ўғлига келин қилиш учун бирор хонадонга совчи бўлиб боришади. Таомил шунақа. Тўғри, ҳозирги пайтда айрим ҳовлиқмалар «Қизлар кўпайиб кетаяпти, шу кетишда бўлса, ҳадемай йигитникига совчиликка борамиз-ов» деб пичинг қилишади. Лекин бу айрим йигитларнинг ношудлигига ишора аслида.

Йўқ, Аъзам ота таомилни бузмади. Фақат кўпчилик ишонмайдиган, ҳеч ким Заргар қишлоғида ҳозиргача қилмаган ишга қўл урди. Аниқроғи, куёви Саҳобиддин учун совчи бўлиб борди. Гарчи оғзига кучи етмайдиганлар ортиқча гап-сўз қилишса-да, кўп ўтмай ёши катталар отахоннинг тантилигини, оқиллигини тан олишди.

* * *

Аъзам ота дўхтир. 17 йил қишлоқ врачлик шифохонасида раҳбар бўлди. Қишлоғи Тошкентнинг шундоқ биқинида. Қанча имконият бўлмасин, шаҳарда ишлашнинг, яшашнинг маъқул кўрмади. Ишдан кейин ҳовлида қиладиган деҳқончилигидан кечгиси келмади. Болаларим меҳнатга, ҳалол яшашга ўрганади, деди.

Урушдан кейинги очарчиликларни бошдан кечирган бола тез улғайди. Салтанат хола ўзига ўхшаган меҳнаткаш, қаноатли чиқди. Шифокорлиги учун болаларини оқ ювиб, оқ таради, саранжом-саришталикка ўргатди. Уч ўғил, бир қизни вояга етказишди. Худоба шукр, барчасини уйли-жойли қилишди. Мабодо

тўпланиб қолишса, ҳовли бола-чақага тўлиб кетади. Бундай пайтда Аъзам ота беш-олти йилдан бери азоб бериб келаётган қон босими, сингани туфайли операция бўлган оёғидаги оғриқни ҳам унутиб юборади. Ҳатто кейинги пайтларда намоз ўқишни ўрганди. Оғзидан дуо тушмайди:

– Ишқилиб, ҳаммасининг бахтини берсин...

Надоматлар бўлсинким, тақдир Аъзам отанинг илтижоларига кулоқ солмади. Ёлғиз қизи Маҳдума тасодифан оғир хасталиқдан жон берди. Беш ёшли қизи ва икки яшар ўғли чирқираб қолди.

– Эй, Худо! Шунча синовларинг етмасмиди?! Фарзанд доғига қандай чидайман бу ёшимда энди...

Ота адои тамом бўлди. Уйдагиларга билдирмай, ётоқхонасига кириб ўкириб йиғлаб олади. Унча-бунча билан гаплашмайди, кундузи етим неваралари билан овунади, кун ботди дегунча оғир ашулаларни эшитиб юрагини бўшатади.

У қизим, узоққа кетиб қолмасин деб Маҳдумани қишлоққа узатди. Хоксор оила. Куёви ҳам мулойимгина йигит. Кўп ўтмай, қудалари бирин-кетин бандаликни бажо келтиришди. Чол-кампир дастлаб навбати билан уларникида бўлиб туришди. Ҳарқалай, куёв ҳам қобил чиқди, Маҳдума билан бирга оғир кунларни енгишди, рўзғорни йўлга қўйишди.

Энди эса куёви Саҳобиддин ҳайҳотдай уйда ёлғиз. Болалар-ку отанинг ёнидан жилгиси келмайди. Аммо ота уларни уддалай олмайди. Икки ҳовли ўртасида қатнагани қатнаган. Куёвига шу қадар меҳр қўйган эканки, унга ичи ачийди, раҳми келади. Саҳобиддин эса хотинидан ажралиб қийналгани етмаганидек, қайнотасининг меҳрибонлигидан ўзини ноқулай сезади:

– Амаки, сизни ҳам роса қийнаб қўйдим... Шундоқ ҳам дардингиз етиб ортади, узр...

Отанинг эса бағри тўла ғам, кўзларида ёш қалқийди.

– Изтироб ҳам юк, болам. Бир киши кўтарса майиб бўлади. Ҳозир ҳаммамизга ҳам оғир. Сизни фарзандим деб қабул қилганман. Мана бу норасидаларда менинг ҳам қоним бор ахир...

– Раҳмат, амаки. Сизлардан бошқа кимим бор менинг. Болаларга қийин бўлди. Икки ўртада овораси чиқмасин дейман. Бошим қотган. Ишимда ҳам тинчим йўқ.

– Энди, ўғлим, бу кўргулик бошимизда бор экан. Ҳадисларда ҳам аввало тирикларни ўйланглар, дейилган.

– Уларни боғчага берсам, уддалаб кетарман. Қолаверса, мана, сизлар бор. Салтанат холамга раҳмат. Онаминг меҳрини бераяпти менга.

– Саҳобиддин, энди гап бундай. Мен кўп ўйладим. Маҳдуманинг вафотига ҳам олти ойдан ошди. Етимлик оғир мусибат. Бу болаларга онанинг, аёлнинг меҳри керак. Ҳозирча бу гап икковимизнинг ўртамизда қолсин. Ростини айтсам, сизни уйлантирмоқчиман.

– Амаки, нималар деяпсиз, юрагим тўла ғам, кўнглимга аёл сиғадими шу топда? Маҳдуманинг хотираси нима дейди ахир... Мен унга юрагимни бағишлаганман.

– Ўғлим, болалари ишончли қўлда бўлса, Маҳдуманинг руҳи шод бўлади. Одамларнинг гапига эътибор берманг. Онасиз ўсган боланинг меҳри қаттиқ келади. Бу гапларни айтиш менга осон эмас.

Улар ўшанда индамай тарқалишди. Битта гап ҳам ортиқча эди. Куёв ва қайнота ўзларича ичларида хулоса қилишди.

* * *

Аъзам отанинг кўнгли бирмунча таскин топгандек бўлди. Дилидан бир нарса кечирди, шекилли, тўғри Зартепа қабристонига борди.

Дарвоза олдидаги пешайвонда қоровул Саид ака ўтирган экан. У отахоннинг ҳар икки кунда бир келиб, қизининг қабрига янги узилган атиргул қўйиб кетишини билади. Лекин кеча келувди, қўлида гул ҳам йўқ. Барибир қарияни саволга тутгиси келмади. Ота-хон ўзи изоҳ берди:

– Бир хабар олай дегандим...

Аъзам ота Маҳдуманинг қабри олдида ўтириб олиб, қироат қилди. Фотиҳа тортгач, салмоқ билан гап бошлади:

– Қизгинам, илоҳим, жойинг жаннатда бўлсин, қабринг нурга тўлсин. Мен осий отангни кечир, сени асрай олмадим, ғафлатда қолдим. Гуноҳим устига гуноҳ қўшилмасин дейман. Болаларингни бекам камолга етишини ўйладим. Сендан узр ва изн сўраб келдим. Қизинг ва ўғлингга она топаман, болам. Виждоним шу йўлга бошлади. Куйиб адо бўлган онангни, эрингни айблама. Уволи ҳам, савоби ҳам ўзимнинг гарданнимда. Кечир, қизим, олдиндан ўтай деб келдим...

* * *

Ўша кундан кейин Аъзам ота икки ёшли неварасини аравачага миндириб кунига икки маҳал қишлоқ кўчаларини айланишни одат қилди. Йўлда дуч келганларнинг айримлари билан енгил кўришиб ўтади, айримлари билан дардлашиб олади. Баъзи ҳовлиларга эринмасдан кириб ҳам чиқади.

Икки ойлар ўтгач, у хотинига маслаҳат солди.

– Салтанат, болаларни овора қилмайлик. Саҳобиддин ҳам ўғлинг. Невараларинг меҳр истаяпти. Уларга она керак.

– Худонинг синови ҳар бир бошда бор, дадаси. Ўзимдан ўтганини ўзим биламан. Лекин не илож. Мен розиман, куёвингизга рухсат бераверинг, йили ўтгач, уйланаверсин...

– Хотин, Саҳобиддиннинг ҳайҳотдай ҳовлисию, икки норасидасидан бўлак кими бор? Маҳдумага қаттиқ кўнгил боғлаган экан. Шу ишни... ўзимиз қилсак, нима дейсан? Ҳарқалай, невараларимиз ўзимизга маъқул аёлнинг кўлида бўлсин, дейман...

Отанинг охирги фикри ўпкаси тўлиб турган Салтанат аянинг кўнглини юмшатди.

– Билмадим, дадаси. Одамлар, қишлоқ нима дейди? Бировнинг уйига куёвимиз учун совчи бўлиб борсак, эшитганлар не дейди? Саҳобиддин бунга кўнармикан? Болалар-чи, қабул қилармикан бошқа аёлни? Яхшилик қиламиз деб кўнглини оғритиб қўймайлик тагин.

– Очиғи, бир ой ичида қишлоқдаги ҳар бир ҳовлига кириб чиқдим. Ҳамма қизу аёлни ўргандим. Бир куни Ғуломжонни аравачага миндириб гулчи Аҳмаджонни кига бордим. Катта қизи эри билан ажрашиб келган экан. Ғуломжон билан роса ўйнади. Бир қизи бор. Қўлли-оёқли. Коллежни битирган. Синаштали оила.

Салтанат ая гапира олмади. Пиқ-пиқ йиғлаб, нариги уйга ўтиб кетди...

Эртасига пешинда Аъзам ота амакисининг ўғли ва Саҳобиддиннинг акасини эргаштириб, Аҳмад гулчани кига борди. Бир пиёла чой ичишгач, қимтиниб гап бошлади.

– Шу, Аҳмаджон, ҳузурингизга элчи бўлиб келдик, айбга буюрмайсиз...

– Аъзам ота, яхши биламан, уч ўғлингиз ҳам уйланган, невараларингиз ҳали ёш.

– Ҳалиги, тўғриси, куёвим Саҳобиддинжонга катта қизингизни сўраб келдим.

Аҳмад гулчи жимиб қолди. Ёнидаги укаси ҳам миқ этмади. Ҳеч одам куёвига қиз сўраб келадими?

Бир томондан уларни тушунса бўлар, икки нафар невараси етим қолди. Саҳобиддиннинг ҳеч кими йўқ. Нафиса ҳам 25 га кирди. Аммо у...

– Билмадим, Аъзам ота. Кўпни кўрган, ўйлаб иш қиладиган одамсиз. Бир нарса дея олмайман. Бир ўйлашиб кўрайлик-чи...

Қишлоқчилик, сермулоҳаза кишилар бўлгани учун улар одатдагидек хайрлашдилар. Уй соҳибининг муомаласида ҳеч нарса аён эмасди. Аммо Аъзам ота уйга енгил тортиб келди. У кўнглидаги савобли юмушни бошлаганига хурсанд эди.

Кичкина қишлоқда гап турмайди. Икки кун ўтгач, кенжа келин гап топиб келди:

– Нафиса ихтиёр ота-онамда, дебди. Аҳмад гулчи эса «Аъзам отадек обрўли одамнинг раъйини қайтармаймиз» дебди...

Ўн бир ойдан буён азадаги ҳовлига илиқлик тарқалгандек бўлди. Ҳамма очилиб гапирадиган, ниманингдир тадориги ҳақида сўзлайдиган бўлди. Якшанба куни ихчам тантана билан Нафисани Саҳобиддиннинг уйига келтиришди. Лекин чол-кампири ҳали энг оғир, энг нозик синов кутарди.

Улар уйга қайтиши билан неваралари ўраб олишди.

– Бобожон, аям қанилар, нега бизни кўргани келмаяптилар?

Ҳаммасидан икки ёшли Ғуломжоннинг илтижосига жавоб бериш қийин:

– Ойимни кўргим келаяпти. Ойимни чақиринг, бобожон...

Болаларнинг кўнгли ниманидир сезган. О, норасидаларим! Не кўйга қолдиларинг-а? Оналаринг ўрнига худо менинг жонимни олса бўлмасмиди?! Бу не кўргилик?!

Аъзам ота тақдирнинг оғир синовларини кўрган одам. Ичи тўла дард, кўзидан ёш оқиб турса-да, невараларини бағрига босди, ўксик қалби лабига кўчди:

– Ойинглар келади, болаларим, албатта, келади. Нима қилайлик, узоққа кетган-да. Мана мен ҳам, бу-

винг ҳам анча бўлди кўрмаганимизга. Насиб этса, бугун-эрта келиб қолади. Уни кўрсак танимасак керак. Ўзгариб кетгандир.

Салтанат ая ҳам кўзида ёши билан болаларни қучиб эркалади:

– Юринглар, болаларим, ойиларинг келиб қолгандир. Ўзим уйингизга олиб бораман.

Ўша лаҳзада бундай изтиробни кўтариш учун ота-онада тоғдек бардош керак эди. Тоғдек, ҳатто ундан-да улкан бардош топа олишди улар. Болалар кўзидаги қувонч, соғинч ва умид чол-кампирга қувват берди. Улар Саҳобиддинниқига худди тўйга бораётгандек кўчани тўлдириб боришди.

– Буви, ойим ўзгариб кетганларми-а?

– Ҳа, болам, у сизларни яхши кийимда кутиб олади...

Дарвоза тагида уларни Саҳобиддин кутиб олди. Дилида минг истиҳола, минг хил хаёлу гумон. Ўзини қайнота-қайнонаси, болалари олдида гуноҳқордек ҳис қилади. Нафисага вазиятни тушунтирди. Ҳатто болаларга бирдек меҳр беришга келишиб олишди. Аммо... Ишқилиб, болалар ишонишсин-да...

– Дада, дадажон!

У фарзандларини бағрига босар экан, ўпкаси тўлиб кетди: йиғлашним, қувонишним билмайди. Ичини нимадир тирнайди.

– Ойим келдими, дада?

– Келди, болаларим, келди...

– Ур-ей, ойим кептилар!

Эшик остонасида атлас либосда, юзига оқ ҳарир тортган Нафиса турарди. У эгилиб таъзим қилди.

Бир дақиқа. Ана шу бир дақиқа иккала томон учун ҳаёт-мамот эди. Шу бир дақиқа ичида тақдир ҳал бўлади. Шу бир дақиқада иккала томондагиларнинг юраги ҳиқилдоғида тургандек. Нима бўлишини ҳеч

ким билмайди, ҳеч ким айтолмайди. Фақат кўзлар, юраклар гапириб турибди.

Нафиса чидаб туролмади.

– Болажонларим...

Ғулом билан акаси ўзларини аёл бағрига уришди:

– Ойи, ойижон! Нега бунча узоқ кетиб қолдингиз?

Ойижон, энди кетмайсиз-а?

Шу бир дақиқа янги дунёни кашф этди. Улар бир-бирига қаролмасдан ўксиб йиғлаётган чол-кам-пир ва Саҳобиддинни унутишганди. Бир-бирларига тўйиб олиш илинжида кулиб, қиқирлаб гаплашарди, кулишарди...

Ҳовлига қайта нур, нурли ҳаёт, ҳаётлий бахт ёғилди гўё.

Саҳобиддин она-болаларни саранжом қилиб қўйилган қадрдон уйга чорлади.

Улар дарвоза олдида чўкка тушиб, «Шукр, бахтли бўлишсин» деб дуо қилиб, ўз ҳовлиларига йўл олган қарияларнинг кетганини сезмай ҳам қолишди.

2012 йил, май

КЕЛИН

Холжон қайнонасининг бир оғиз гапи учун тун бўйи йиғлаб чиқди. Сарвар хола гарчи келини хафа бўлишини билса-да, аёллик ғурури, қолаверса, одамгарчилик юзасидан дилидагини айтганди.

– Қизим, пешона экан, эрингизнинг ўлганига ҳам бир йил тўлди. Не илож, тақдир-да, кўз ёш тўкканингиз билан энди Илҳомжоним қайтиб келмайди. Ўзингизни кўпам қийнайверманг...

– Холажон, нима қилай, ўрганиб қолган эканман. Жонсиз юзларини ўзим ушлаб кўрганман. Лекин хаёлимда Илҳом акам тирикдек. У ўлганга ўхшамайди.

– Менга осонми, эна қизим. Аммо тириклар яшаши керак. Қўлингизда овунчоғингиз ҳам йўқ. Ўша гўдак тирик қолгандаям...

Холжон қайнонаси гапни нимага олиб келишини яхши билади. Илҳомжоннинг элик иккиси ўтгандан буён шу гапни такрорлайди. Тўғри, ҳар гал кўнглини оғритмай, ётиғи билан тушунтиради. Бироқ Холжон бу қишлоқдан кетишни хаёлига ҳам келтирмайди. Эрининг ёди ҳаққи бир умр бева ўтишга ҳам рози.

Бояқиш не ҳам қилсин!

...Илҳомжон армиядан қайтаётганди ўшанда. Автобусга жомадони билан чиққан хушбичим гавдали аскар йигитга ҳамма ҳавас билан қарайди. Ўша лаҳза... икки интиқ кўзлар тасодифми ёки худонинг июноти-ми, ишқилиб, ногаҳон бир-бирига тўқнаш келди.

Йигит ҳам, қиз ҳам бир-бирига тикилган чоғда қалбида аллақандай нотаниш, тушуниб бўлмайдиган ва ўзларига бўйсунмайдиган туйғулар домига тушиб қолишди. Йўқ-йўқ, улар бошқаларга ўхшаб танишма-

дилар, узоқ гаплашмадилар. Негаки кўзлари, юраклари сўзлашарди. Фақат... Илҳом ўзининг туришига изоҳ берди гўё:

– Ҳалиги... Оқтепаданман. Ўрисларнинг юртида хизмат қилдим. Уйга қайтаяпман...

– Мен... Санглоқданман. Ўқишга кирмоқчийдим, хужжат топширишга кечикибман. Самарқандга борай десам, отам барибир қўймайди.

Шу пайт автобус бекатга тўхтади. Митанда бозор куни экан. Йўловчи тиғизлигидан улар бир-биридан нарига сурилиб кетишди. Ҳар қанча уринмасин, Илҳом атлас кийган бу қизни йўқотиб қўйди, автобусдан тушганини билмай ҳам қолди.

Солдат тўйдан кейин у жўраси Фозил билан велосипедда бир соат деганда Санглоққа етиб келди. Бироқ сўрай деса, қизнинг отини ҳам билмайди. Майдалаб суриштиришнинг эса иложи йўқ. Икки ўртоқ қишлоқ ўртасидаги дўкон ёнида анчайин туриб қолишди. Фозил эса жўрасини масхара қилади:

– Ҳай, миясини еган сержант, ҳеч бўлмаганда отини сўраб олсанг, тилинг узилиб қолармиди-а?!

– Айтдим-ку, шу йил ўнинчини битирган экан...

– Агар биздагига ўхшаб тўртта синф бўлса, камида 100 киши мактабни битирган. Ёки ҳар бир ҳовлига кириб, «Кечирасиз, шу йил мактабни битирган қиз сизникида эмасми» деб сўраб чиқамизми?

Илҳом эса бунақа кинояларга эътибор бермайди: у ўзи банд, йўлдан, ҳатто хув четроқдаги йўлакдан ўтаётган ҳар бир қизга зимдан разм солади. Наҳотки шу кичкина қишлоқдан битта қизни топа олмаса-я?!

Шу пайт дўкон ёнига почтачи келиб қолди. У велосипедини деворга суяб, бегонасираб турган икки йигитни ёнига чорлади:

– Расмчи касал бўпти. Мана бу винеткаларни эгаларига етказинг, деб илтимос қилди. Мана, агар ўзларингникини топсаларинг, олинглар. Беш сўмдан экан.

Илҳом винеткани шашт билан қўлига олди ва у кизни дарҳол таниди. Бу – ўша! Сурат остига қаради: «Х.Суярова».

У винеткани сотиб олди. Икки жўра одамлардан сал четроқ чиқишди. Дуч келган болакайдан сўрашди:

– Ука, расмчи бериб юборди. Винеткани мана бу кизга етказиш керак экан. Билмайсанми, уйи қаерда?

– Ҳа, Холжон опаи, нариги кўчада муюлишдаги биринчи ҳовли. Ҳаким тракторчининг қизи. Беринг, мен етказаман, кўшни турамиз.

– Йўқ, сен яхшиси ўзини чақириб бер, суратингизни олиб келишди, дегин, хўпми? Пулини олиб, расмини бериб кетамиз, майлими?

Болакай нимадандир ҳадиксирагандай бўлди-ю, аммо дарвозадан ҳовлиқиб кириб кетди.

Кейин... кейин Илҳом ҳайкалдек қотиб қолди. Чунки ўша қиз рўпарасида турарди.

– Ие, сиз расмчилик ҳам қиласизми?

– Ҳа, э, йўқ, ҳалиги, бериб юборишганди...

Хуллас, икки жўра уйга бир халта ахборот билан қайтишди. Бор гапни Сарвар холага айтиб беришди. Тўрт ўғилни уйлантирган онага масаланинг буюғи қийин кечмади. Воқеа шу қадар тезлашиб кетдики, уч ойга борар-бормас тўйни ҳам қилиб юборишди. Эҳтимол, шунинг учун бўлса керак, улар ярим йилча бир-бирларига ҳали турмуш қурмаган севишганлардек муносабатда бўлиб юришди.

Илҳом қишлоқ клубидаги кураш секциясига борарди. Муҳаббат берган қудратдан кун сайин кучга тўлди. Вилоят чемпиони бўлди. Уни шу ўртадаги мактабга тренер этиб қўйишди.

Холжон ҳам бинойидек келин чиқди. Қишлоқда ҳамма уни ёқтириб қолди: қўли чаққон, хушмуомала. Эрига, қайнонасига бирам меҳрибон, бирам ғамхўр.

Ойлар шу зайл ўтаётганди.

Лекин бир йилдан сўнг Сарвар холанинг кўнглига хавотир тушди. Наҳотки, суюкли келини бепушт бўлса. Тақдирнинг бу синови эр-хотинни бир-бирига янада маҳкам боғлади. Улар бири иккинчисининг кўнглини оғритмаслик учун дунёдаги бор эзгу фазилатларни ишга солишди. Энг катта дўхтирларга кўринишди, ҳатто ном чиқарган табибларга боришди.

Яратган Эгам мурувват кўрсатди. Холжон ҳомиладор бўлди. Эҳ-ҳе, эр-хотиннинг қувончини кўрсангиз эди! Илҳом хотинини кафтида олиб юришга ҳам рози.

Тақдир гоҳо шунақа бешафқатки, инсон бошига тасодифан оғир синовлар солиш унинг учун ҳеч гап эмас. Бундай бардошталаб синовлар Сарвар хола хонадонини ҳам четлаб ўтмади. Хуллас, дўхтирлар Холжонга туғиш мумкин эмас, деган хулоса беришди.

– Камбағалнинг оғзи ошга етганда бурни қонайди, деб эшитгандим. Эй, Худо! Нима ёмонлик қилган эдимки, бошимга бунча балоларни ёғдирасан!

Лекин надоматлар бўлсинким, Худо ҳам, тиббиёт ҳам қайнонанинг оху ноласига қулоқ солмади. Олти ойлик ўлик болани операция қилиб, олиб ташлашди. Аёл бечора бир ҳафта ичида ич-ичидан эзилиб, адо бўлди. Эр-хотин бир-бирига гапиришмайди. Узоқ тикилишади. Холжон кўзларини олиб қочиб, йиғлаб олади. Илҳом хўрсинади, кейин «Ўзингни асра, эртага келаман» деб кетади.

Бу мусибатлар кейингиларининг олдида ҳеч гап эмас экан. Шифохонадан қайтган Холжон қайнонаси билан дардлашиб овунади. Улар кейинги кунларда ҳар хил кўнгилсиз тушлар кўраётганликлари ҳақида гапириб қолишди. Ўзларича фол очишади. Бу ҳақда Илҳомжонга айтишганида у:

– Она, биласиз-ку, мен бунақа ирим-сиримларга ишонмайман. Шукр, соппа-соғмиз. Насиб этса, ҳали кўп фарзандлар кўрамиз. Невараларингизнинг отла-

рини адаштириб юрасиз, – деб аёлларга далда бергиси келади.

– Илоҳим, айтганинг келсин, болам... Айтгандай, тўхта, эртага Тошкентга бораман девдинг-а?

– Ҳа, мусобақа бор, тумандан беш киши кетаяпмиз.

Сарвар хола уйга кириб кетди, бирпасда қўлида тумор олиб чиқди.

– Буни кеча Тўлқин мулла тайёрлаб берди. Нафаси ўткир. Қўлтиқ чўнтагинга тикиб қўямиз. Бало-қазолардан асрайди.

– Қўйсангиз-чи, онажон, ахир...

– Ахир-пахири йўқ, ахир мен ҳам, Холжон ҳам хотиржам бўлишимиз керак-ку, ўғлим.

...Илҳом Тошкентдан тўлиб-тошиб қайтди. Кураш бўйича Ўзбекистон чемпиони бўлди. Онасига, хотинига, укаларига совғалар олди. Ҳовли тўлиб кетди.

Холжон ҳам изтиробини унутаётган эди. Лекин...

Илҳом эрталаб оғир уйғонди. Ўзини ҳорғин сездди. У буни мусобақадаги чарчоқликка йўйди. Аммо Холжон безовта бўла бошлади.

– Ташвишланма, мускулларим зўриққан. Битта қатиқли ош яса. Ичсам, ўтиб кетади. Онамга билдириб ўтирма, ухлапти, деб қўя қол.

Холжон овқатга уннади. «Тез ёрдам»га қўнғироқ қилишгаям улгурди. Барибир дўхтир кўргани маъқул. Ишқилиб, қайнонамнинг туши чапидан келсин...

Илҳом Тошкентга кетган кунини Сарвар хола туш кўрди. Эри кимнидир чорлапти, қўлларини чўзиб, чақиради. Яқинлашиб борса, унга кет, деди. «Отаси, нималар қилаяпсиз, эсингизни йиғинг, болаларда нима гуноҳ, мана, мени чақиринг, ёшимни яшаб бўлдим. Ўзингизнинг эрта кетганингиз етади, тегманг болаларга, чидай олмайман».

Сарвар холанинг туши ўнг чиқди...

Холжон қатиқли ошни косага сузиб уйга кирганида «Тез ёрдам» врачлари ҳам келди. У диванга энга-

шиб, бемор қўлини, бўйнини ушлаб кўргач, бошини чайқади.

– Дўхтир, тинчликми, энди ухлаган эди.

– Кечикибмиз, келин...

– Нимага кечикасиз, кураш тушиб мускули зўриққан, ўзи айтди.

– Келин, оғайниларни чақиринг, эрингиз инфаркт олган, жони чиқиб улгурибди, бандалик-да энди...

Холжон ўзини диванга ташлади:

– Илҳом ака, Илҳом ака, кўзингизни очинг, булар ёлғон гапиришяпти, қатиқли ош келтирдим. Очинг кўзингизни, ташлаб кетманг мени, Илҳом ака!

Бирпасда уй йиғига тўлиб кетди. Холжон эса хушидан кетди. Ўликни экспертизадан келтириб чиқаришаётганда соат бешларда ўзига келди. Ўшанда ҳам туришга мажоли йўқ, фақат «Энди мен қандай яшайман, Илҳом ака» деёлди, холос.

Бир ой деганда Холжон сал ўзига кела бошлади. Она ич-ичидан қанча изтироб чекмасин, келиннинг кириб-чиқишидан, келиб кетувчилар билан муносабатидан кемтик кўнгли тўлаётганга ўхшарди. Чунки унга фарзанди каби меҳр қўйди. Шу боис ҳар қадамда кўнглини овлашга, ғамини енгиллатишга интилади. Гап Илҳомжонга бориб тақалса, мавзуни ўзгартиришга ҳаракат қилади. Аммо... келинининг бир йил, икки йил кейинги тақдирини ўйлаб, хаёли чувалашади. Унга қандай тушунтириш керак? Нима деса кўнглига оғир ботмайди. Аслида-ку, унга жавоб беришни, усиз яшашни тасаввур ҳам қила олмайди. Иккинчи томондан эса Холжоннинг бахтли бўлишини, фарзанд кўришини жуда-жуда хоҳлайди.

Сарвар хола хаёллар, кечинмалар оғушида таваккал қилишга жазм этди. Кечки овқатдан сўнг кенжа-тойи Тошбойга оғиз очди:

– Болам, улғайиб қолдинг. Дипломни олиб, мана, ишни ҳам бошладинг.

– Она, нима демоқчи эканингизни яхши биламан. Ҳозир юрагимга тўй сиғардим...

– Тошбой, энди сен катта одамсан. Ҳар нарсага ақлинг етади. Гапимни яхшилаб эшит. Мен тўй ҳақида гапирмаяпман. Бу жуда ҳам нозик гап.

Ўғил ҳушёр тортди. Шу кунларда акаси хотирасидан ҳам муҳимроқ қанақа гап бўлиши мумкин деб ўйлади.

– Биласан, Холжон уйимизнинг одами бўлиб қолди. Уни ўз қизимдай кўраман. Очиғи, бунақа тақдирлар илгари ҳам бўлган. Масалан, Ҳаким бобо акаси урушда ҳалок бўлгач, унинг болаларига ота бўлган.

– Онажон, ўйлаб гапираяпсизми ўзи?! Янгангга уйлан, демоқчимисиз?

– Нимаси ёмон, болам, у сендан кичик, қолаверса, акангнинг беваси.

– Биринчидан, у замонлар ўтиб кетди. Кейин эса... менинг ваъда берган қизим бор. Сиз умуман янгамдан сўрадингизми?

– Сўраб нима қиламан. Ҳозир дарди ўзига етарли. Вақти келиб, йилини ўтказгач, барибир жавобини берамиз-да.

Тошбой гапни қисқа қилди:

– Хуллас, бу гапни сиз менга айтмадингиз, мен эса эшитмадим. Янгамнинг тақдирини ўзига қўйиб беринг, ёш бола эмас.

...Ўшанда Ҳаким тракторчи Санглоқдан машина келтириб, қизини кўчириб кетди. Одамларнинг айтишича, хайрлашаётган икки аёлга бутун қишлоқ қўшилиб йиғлаган. Ҳатто шу атрофдаги эркаклар ҳам бундай меҳру садоқатдан лол қолиб, кўзларига ёш олишган.

* * *

Орадан йигирма йил ўтди. Холжон қишлоғига турмушга чиқди. Тошбой ҳам айтганига уйланди. Ҳар ким

ўз тақдири билан яшаб кетаётган эди. Ана шундай пайтда аёл меҳри яна бир мўъжиза кўрсатди.

Тошбойнинг тўнғич қизига Санглоқдан совчи келди. Бир коллежда ўқиб танишган эканлар. Йигит томонни роса ўрганишгач, рози бўлишди. Ота-онаси мактабда ишлашар экан. Фотиҳа тўйи белгиланди. Қудалар ўйин-кулгу билан кириб келишди.

Қудалар орасидаги бир аёл Тошбойнинг диққатини тортди. Бунча таниш чехра. Ким бўлса экан-а? Яқин келгач, таниди – янгаси Холжон! Ўтган давр ўз ишини қилган: сочига оқ тушган, юзларида ҳам қарилик аломати бор.

Холжон Тошбой билан сўрашгач, Сарвар холани сўради, ич-ичидан унга интилди. Айримлар бу ҳолатга ҳайрон.

– Сарвар хола, қудағайингиз сиз билан кўришмоқчи!

Холжон чўккалаб кўрпачада ўтирган аёлни кучоқлади. Меҳр тўла икки қалб яна бир-бирига яқин келди. Она сизди, келинининг ўша қадрдон нафасини таниди. Юраги тўлиб кетди, лекин гапиролмади. Ҳолсиз қўллари билан қудасини бағрига босди. Фарзанд доғидан юзига ажин тушган онахон қалбида не хаёллар кечгани ёлғиз ўзига аён.

Сукунатни Холжон бузди.

– Қуда бўламиз энди, холажон. Сизга айтгандим-ку, мендан қочиб қутула олмайсиз, деб.

– Жиянингизми?

– Қанақа жияним, холажон, ўғлим, тўнғичим Илҳомжон. Неварангиз Ойдинойни келин қиляяпман!

Она бошқа гапира олмади. Кувончу ғами ҳам, ўтмиши ва бугуни ҳам ботинида ғалаён қиларди. Фақат қўлини очиб, пичирлаб дуо қилди:

– Илоҳо, бахтли бўлишсин. Ёмон кўзлардан Яратган эгам асрасин...

2013 йил, май

“МЕНИ КЕЧИРИНГ, ОНА...”

Сожида бир ҳафтадан бери кўчага чиқмайди. Очиғи, чиққиси келмайди. Гўё вужудида ўзаро курашаётган иккита Сожида яшаётгандек туюлади. Кун бўйи минг битта хаёл билан уни ўртага олишади: нега ҳаёт бунча мураккаб, нима учун уни одамлар тушунишни исташмайди, ўжарлиги, ғурурлилиги хатосимикин? Бир оғиз ёлғон гап туфайли шу ҳолга тушдинг, ота-онангнинг айтганини қилишинг керак эди дейди бири. Аслида ҳаммасига ота-онанг айбдор, агар улар сени қўллаб туришганида ҳаммаси бошқача бўларди, сенинг бошқалардан нима камчилигинг бор, ҳатто уйингдагиларнинг ҳам сенга ичи ачишмади-я, дейди униси. Сожида уларнинг қайси бирининг гапига қулоқ осишни билмай, яна тизгинсиз ўйларига эрк беради.

Ўйлаб қараса, йигирма уч ёшга кириб ҳам ўз ҳаёти, хатти-ҳаракати ҳақида бундай бемалол фикр юритмаган экан. Ҳамма юмушни йўл-йўлакай, «шартта-шуртта» бажариб кетаверган. Ҳар бир қарори ўзи учун доимо тўғри хулоса бўлиб кўринган. Бир томондан ота-онаси айтганидай, у ҳам энди ёш бўлмади. Айрим дугоналарининг икки-уч фарзанди бор. Умр эса шовиллаб ўтиб борапти.

Ахир у фақат орзу билан яшади. Ўзи таниган обрўли қизларга, тенгдошларига ҳавас қилди. Ўшалардай бўлиш учун интилди. Фақат ҳаммасига ўз кучим билан эришаман, деди. Мурувват кутмади. Ҳатто яқинлари, ота-онасининг маслаҳатию эътирозларини ҳам ўз мақсади йўлидаги қаршилиқ деб тушунди.

Битта у эмас-ку, қаранг, қанчадан-қанча қизлар ўз бахтини ўзлари яратишяпти. Ана, Орзигул. Қўшни

қишлоқдан. Бирга ўқишди. Иқтидори ҳам Сожиданикидан зўр эмас. Бир йилда ўзгариб кетди. Давраларда шунчаки, хиргойи қилиб юрган қиз бир йилда катта сахнада қўшиқ айтадиган бўлди. Елди, югурди, ҳомий топди, ҳатто тўй-ҳашамларда яширинча хизмат қилди. Энди квартираси бор. Энди шаҳарда кимсан – «эстрадамизнинг бўлажак юлдузларидан бири». Майли, ҳалоли бўлсин. Сожида уларга ҳасад қилмайди. Аммо уларнинг давра тўрида ҳаммани ўзига қаратганча бир гапириб, ўн кулишларини кўргач, ичида нимадир ғимирлаб қолганини ҳис қилади. Кўнглида чувалчангдай ғимирлаган ўй тонггача йўғон илонга айланиб, уни бўғади, юрагини чақаб чиқади.

Мен-чи, мен нега ўшандай бўла олмадим? Нима учун одамлар мени тушунишмади? Ширали овозимга бир пайтлар парвоз тилаб юрган муаллимлар нега кейин қўллашмади? Ёки ўжарлигим, чўрткесарлигим, шошқалоқлигим туфайли хато қилдиммикин?

Нима қилай, ҳар бир юмушни ўзим бажаргим келади. Унча-бунча одамдан ёрдам сўрагим келмайди. Чунки хизматини миннат қиладиганлар кўпайиб кетган. Мен эса, қиз бола бўлсам...

Сожиданинг хаёллари чувалашиб кетди. Фикрини бир нуқтага йиғиб ололмайди. Наҳотки хато қилган бўлса? Наҳотки кечаги нияти бузуқ кимсалар қилмиши унинг ҳаётини остин-устун қилиб юборди? Кўзанинг кунда эмас, кунида синиши шу эканми ё? Ўзи эзилиб, юраги сиқилиб юрганида шу каммиди унга. Нега айна унга шундай муносабатда бўлишди. Ё уларнинг кўзига енгилтак қизлардан бўлиб кўриндими? Ёмонотлиғ бўлишига бир баҳя қолди-я. Ҳалиям Худо асради. Кўзингни оч, ақлингни йиғ деб уларга дучор қилдими? Агар асрамаганда нима бўларди? Қандай бош кўтариб юрарди, ота-онаси ким деган одам бўларди? Ҳамма қўли билан уни бигиз қилиб кўрсатарми-

ди? Сожида шуларни ўйларкан, вужудини муздай тер босганини сезди. Ҳар ҳолда ҳеч ким билмади, ҳеч ким кўрмади-ку, дея ўзига таскин берди.

...Сожида коллежни битиргач, дугоналарининг Тошкентга – олий ўқув юртига кириш учун боришига ҳаваси келди. «Менинг нима кам улардан?» Аммо...

– Болам, бўйинг етиб қолди. Уйга совчилар келаяпти. Тенгини топсанг, текин бер, деган гап бор. Ўқишнинг кечи бўлмади. Ўзинг кўриб турибсан, ҳозир Тошкентнинг борди-келдиси бизни чарчатиб қўяди. Балки кейинроқ сиртдан ўқиб оларсан. Ёнимиздаги мактабда ишлаб турсанг бўлармиди? Мусиқадан дарс бор экан.

Ўзича қатъий қарорга келган қизга бу гап ёқмади. Билдики, уйдагиларнинг розилигини олиш қийин. Нима қилишни билмай боши қотди. Кўнглидаги Сожида осон йўлни кўрсатди. Ишончли баҳона ҳам топила қолди. Бизни стажировкага жўнатаяпти, деб пойтахтга йўл олди. Ҳарқалай уйда ҳеч ким унга эътироз билдирмади. Ҳужжат топшириб, тест синовига кирди. Лекин омади чопмади, шартномага яраша балл тўплади, холос. Уйдагилар эса шартномага пул бериш тугул унинг келиб-кетишига ҳам рози эмас.

Эҳ, бу ёлғон дегани шунақа нарса экан: инсон бирор хато туфайли қоқилса, ёлғон гаплар билан хатосини оқлашга уринса, бундан ёлғон урчиб, болалаб кетаверар экан. Айниқса, бу нарса ўжар одамнинг ода тига айланиб қолар экан. Шундай бўлди ҳам.

Сожида уйга ўйнаб-кулиб қайтди, ўзини хурсанд кўрсатишга интилди.

– Онажон, мен ўқишга кирдим, грант асосида кирдим. Энди бепул ўқийман!

Сабоҳат хола ҳар қанча қувонмасин, ич-ичидан ишонмади қизига. Чунки ёшлигидан унинг ҳовлиқмалигини, зўр келганда ёлғон гапиришини яхши биларди. Ишқилиб, аммаларига ўхшамаганда нима қилувди.

Қони бир бўлгач, қайга ҳам борарди, деб ўзига таскин берарди. Бу гал ҳам Сожида ниманидир яшираётган-дек туюлаверди.

Аслида шундай эди. Ўжар қиз шартнома пулини тўлаш учун ҳомий ахтариш билан овора эди. Ўзиям минг эшикка сарғайди. Охири битта савобталаб киши ярим йиллик шартнома пулини кўчириб берди. У олти ойдан сўнг нима ҳолга тушишини тасаввур этмасдан яна ўқишга кетди.

Ярим йил деганлари кўз очиб юмгунча ўтди-кетди. Шартнома пулини тўламагани учун дарсга қўйишмади. Ноилож уйга қайтди. Яна ёлғон қўл келди. Ота-онасига “Тест марказида қайта текширишда мен ва яна икки талаба балларини чалкаштириб юборишганлиги маълум бўлибди», деб ёлғон тўқиди. Ишга жойлашди. Аммо хаёли Тошкентда. Нима бўлса ҳам йўлини қилиш керак. Суриштириб, Жума шаҳарчасидан битта ташкилот топди. Раҳбарини кутиб кунни кеч қилди ўша куни. Қоронғу туша бошлагач, ноилож ортга қайтди. Бироқ на «Дамас» бор, на такси. Бекатда олазарак бўлиб турса, битта «Жигули» яқин келиб тўхтади. Ҳайдовчининг ёнида одам бор экан.

– Ҳа, синглим, йўл бўлсин?

– Уйга... Бештерақданман. Кечикиб қолувдим, таксига пулни кам олиб чиқибман.

– Ўтиринг, йўл устида экан, ташлаб ўтиб кетамиз. Пулини бирор кун қайтарарсиз.

Қараса, ўрта ёшдаги одамлар. Қарийб отаси тенги. Қолаверса, пойтахтда юриб оқ-қорани анча-мунча таниб улгурган. Гапда унча-бунча йигитларда ҳақини қолдирмаган. Орқа ўриндиққа ўтирди.

Машина жойидан қўзғалгач, икки эркак уни саволга кўмиб ташлашди: қаерда ўқийсиз, нечанчи қизсиз оилада, пулдан қийналмаяпсизми, кечқурун ёлғиз юришга қўрқмайсизми?..

Сожида чўнтагида пули камлиги учун ўзини қарздор ҳис этиб, саволларга ҳазил аралаш жавоб бериб ташлади. Эркакларнинг оғзидан илмоқли сўзлар чиқа бошлагачгина уларнинг кайфи борлигини сезиб, хуш-ёр тортди.

Улар кўз уриштириб, ниманидир келишиб олишди. Манзилга яқинлашган сари ҳайдовчи тезликни оширди. Сожиданинг кўнгли безовта бўла бошлади. Тағин атрофда ҳеч ким йўқ.

– Илтимос, мени шу ерга тушириб кетинг...

– Ҳозир, сингилжон, сал нарироқ борайлик, яна бир шеригимиз қараб турибди. Уни оламиз-у қайтишда сизни уйингиз олдига қўйиб кетамиз.

– Машинани тўхтатинг, илтимос...

– Ҳозир дедим-ку!

Сожидада ўйлашга фурсат қолмаганди. У эркакларнинг бузуқ ниятини англаб етди. Машина муюлишда секинлашганда қўрққанидан эшикни очиб, ўзини ташқарига отди. Ҳайдовчи воқеани англаб етгунча жонҳолатда ўрnidан туриб, йўлнинг нариги томонига чопиб ўтди. Қизиғи, машинадан сакраганда йиқилган бўлса-да, оғриқни сезмади. Кўча четидаги дўкон ёруғига келгач, тўхтаб юрагини босиб олди, уст-бошидаги чангларни қоқди. Икки тирсаги, тиззаси ачишди. Қараса, эти бироз шилинган экан.

Минг битта хаёл билан уйга яқинлашди. Номардлар! Онасига нима дейди энди. Жон сақлайман, деб машина номерига ҳам қарамабди.

Икки акаси ҳам дарвоза олдида хавотир олиб турган экан.

– Ҳа, Сожи, қайси гўрда санғиб юрибсан? Ие, кўлингга нима қилди?

– Ўқиш жойимга битта справка керак эди. Кечгача кутдим, бошлиғи келмади. Чопиб келаётиб, йиқилиб тушдим.

Онасига ҳам шу гапни айтди. Лекин дарди ичида.

Мана, ўн кундирки, ана шу дардини ўзича муҳо-кама этиш билан овора. Сабабини ахтаради-ю жавоб тополмайди. Шилинган жойлари битган бўлса-да, кў-чага чиққиси йўқ. Уйдагилар билан очилиб гаплаш-майди ҳам.

На тушида, на ҳушида тайин бор. Ҳозир илк ма-ротаба кўнглидаги Сожиданинг гапларига қулоқ ос-мади. Назарида юрагининг қат-қатидан бир мунгли овоз келгандай бўлиб, беихтиёр пичирлай бошлади: Эҳ, онажонгинам, сизни яна алдамоқчи бўлдим-а! Би-ламан, кўнглингиз ниманидир сезиб турибди. Гапир-майсиз, сўрамайсиз, аммо ҳаракатларимни зимдан кузатиб, «ух» тортиб қўясиз. Бебош қизингиз тасодиф туфайлигина номусини сақлаб қолганини эшитсан-гиз не ҳолга тушардингиз, билмайман.

Номардлар, нокаслар. Қандай виждонлари йўл қўйди қиз болага шундай муомала қилишга?! Фаро-сатсиз, тубан одамларгина шундай ишга қўл уради-лар. Акаларимга айтсам, бурда-бурда қилиб ташла-шарди бундай виждони кўр ифлосларни. Лекин... нега улардан яширдим воқеани? Онамга нега айтмадим?

Сожида қоқилгани сабабчиси аслида ўзи эканли-гини илк бор алам билан ҳис қилди. Ҳа, ўзи айбдор. Тошкентга ёлғондакам справка учун бормаганида, акаларини ишга солиб ҳомий топганида шунақа кўн-гилсизликка ҳам дуч келмасди. Онасининг айтганини қилиб, мактабда ишлаганида тинчгина юрган бўлар-ди. Нега бунча ўжарлик қилди. Сўнгги пушаймон, ўзингга душман, деб шуни айтсалар керак-да. Ахир шу битта одати учун қанчалар ёлғон айтишга тўғри кел-ди. Ота-она, акалари, таниш-билишлариниям алдади. Энг муҳими, ҳаёти олдингамас, орқага кетди. Умри-нинг тўрт йили беҳуда ўтди. Дунёда номардларнинг борига ҳам шукр. Ўшалар кўзини очди, ўз вақтида

кўзини очишди. Балки, шундай бўлгани яхши бўлгандир. Балки, Аллоҳнинг асрагани шудир.

Сожиданинг юраги тўлиб кетди. Ҳозир онаси унга дунёдаги энг яхши, энг меҳрибон она бўлиб кўринди. Уйдан секин чиқди. Хосият хола эшик олдида ниманидир кутиб турарди.

– Она, яхшиям, бахтимга сиз борсиз, кечиринг мени...

У онасини кучоқлаб, тўйиб йиғлаб олди. Бошқа гапира олмади, томоғига нимадир тиқилди. Эҳ, муштипар аёл! У кенжатоийининг олий маълумотли бўлишини жуда-жуда истайди. Ҳамма дарди, кўз ёшларини шу савил қолгур ўқиш учун деб билади.

– Қўй, болам, шу ўқишининг пули бўлса, кўплашиб бир амаллармиз. Сигирларни сотамиз. Тошкент бўлмаса, кўз олдимизда – Самарқандда ўқирсан.

– Онажон, мен энди ўқимайман. Сиз айтганча, мактабда ишлайман. Ўзингиз истаган йигитга турмушга чиқаман. Совчиларга розилик бераверинг...

ИЗТИРОБ

Автобусдан тушгач, бекатдаги ўриндиқда савлат тўкиб турган таниш киши диққатимни тортди. Бир зум унга тикилиб қолдим. У ҳам ўрнидан туриб, менга яқин келди.

– Шавкат!..

Ҳа, у ўша эди. Аввалгидан анча тўлишган, устидаги чет эл пальтоси, бошидаги қундуз телпак уни янада савлатли кўрсатарди. Ҳайратланаётганлигимни кўриб жилмайди. Тилла тиш ҳам қўйдирибди. Қучоқлашиб кўришдик. Димоғимга ароқ ҳиди урилди. Юзимга соқоли ботди. Қизиқ, Шавкат ҳеч қачон соқол олмасдан кўчага чиқмасди.

– Хўш, ишлар қалай, ҳалиям ўша мухбирлигингда юрибсанми? – деди нимагадир кулиб. – Ўзим Сирдарёдаман. Туман тайёрлов идорасида омбор мудириман. Ишлар – во! Ўша ёқдан уйландим. Хотиним магазинда ишлайди. Икки болам бор. Хуллас, зўр. Самарқандни бир томоша қилай деб келгандим.

Унинг кўзларига боқдим, уларда ҳамон ўша кибру ҳаво акс этиб тургандек. Қаршимда ҳамқишлоғим эмас, балки инсоний туйғуларни, фарзандлик бурчини поймол этиб, ўз отаси умрига завол бўлган кимса турарди.

– Яна бир соатдан кейин поезд келади. Жўнаб кетмасам бўлмайди. Агар вақтинг бўлса, бир отамлашардик.

Анчадан бери кўришмаганлигим туфайли унинг раъйини қайтара олмадим. Темирийўл вокзали ресторанининг дераза ёнидаги столидан жой олдик. Шавкат чўнтагидан «Золотое руно» сигаретасини қутиси

билан чиқариб, столга ташлади. Биттасини лабига эринибгина қистирди.

– Хўш, нима буюрамиз?

У ўзича официанткага нималарнидир тайинлаб, буюртма берди.

Шавкат кўнгилсиз хотиралар гирдобида қолган қалбимда ўзига нисбатан қайта уйғонаётган нафратимни англаб етмас ёки билиб-билмасликка оларди. Аммо у гап-сўзсиз совуқ ўтиришимдан, саломатлигим йўқлигини баҳона қилиб, ичмаётганлигимдан маъно уққандай бўлди, назаримда. Дарвоқе, унинг сиркаси сув кўтармаслигини, ичи торлигини яхши билардим.

– Менга қара, сени бу ерга томоша қилдиришга эмас, ҳамқишлоқлардек суҳбатлашишга таклиф этганман. На ейсан, на ичасан. Ҳа, биламан кўнглингдан нималар кечаётганлигини, – тутоқди у. – Сен ҳам отасини ўлдирган, хотин қўйиб, хотин олган киши билан суҳбатлашиб, бир товоқдан овқат еб нима қиламан, деб ўйлаяпсан, шекилли. Билиб қўй, мен сен ўйлаган одам эмасман. Ҳа, оқпадар эмасман, тушундингми? Отамга ҳеч қачон ёмонликни раво кўрмаганман. Отамни пулга ҳам, овқатга ҳам зориқтирмаганман. Тўғри, уни уйда ёлғиз ташлаб кетдим, касал пайтида хабар ололмадим. Ишлар кўп эди. Ахир отасини шундай тўқчилик замонда хор-зор қилиб қўйган, ҳатто уйдан ҳайдаб юборган ўғиллар ҳам юрибди-ку, кўкрагини кериб. Нима учун мен арзимаган хатойим учун ҳаммадан дакки ейишим керак?! Нега, нега шундай бўляпти?!

– Бу саволни одамлардан, отангнинг энг оғир кунда ҳамдард бўлган кишилардан сўрасанг бўларди...

– Одамлар дейсан-а? Норқобил деган қўшнимизни билсанг керак? Ўша қайнсинглиси билан ўйнашиб, Учқудуққа қочиб кетди. Тағин битта қўшнимиз Турсунмурод тўртинчи марта уйланди. Кўчамизнинг бошида турадиган Хайрулла машинаси билан бир

одамни уриб, майиб қилди. Аммо у одамлар ичида гуноҳсиздек юрибди-ку! Мен эса одамларга хизмат қилдим. Юмуш билан келган бирон кишининг кўнглини қолдирган эмасман. Кўпларига бепул хизмат қилиб бердим. Бу ёғи Оқтош, у ёғи Навоийдаги шофёрлар...

Яхшиликка яхшилик қайтмас экан. У ёғини сўрасанг, ана шу одамлар тагимга сув қуйишмоқчи бўлишди. «Оқпадарсан, отангининг ўлимига ёлғиз сен сабабчисан» дейишди. Одамларга бир гап тегмасин, резинкадек чўзишади. Ўшаларнинг гапи деб уйни ололмадим, ёмонотлиққа чиқдим. Машинамни сотдим, тумандан кетишга мажбур бўлдим. Лекин қани энди, отам тирилиб келса!

Шавкат кўнглини бўшатиб олгандай, бироз ҳовуридан тушди. «Ана шунақа гаплар» деди-да, қадаҳдаги ароқни бир кўтаришда қулт этиб ютиб юборди. Боядан бери хаёлимда чувалашиб ётган тўфон тиниб, фикрим равшан тортди...

Холмурод амаки хотини Зулфия ая вафот этгандан сўнг ёлғиз Шавкатга суяниб қолди. Кирса ҳам, чиқса ҳам ўғлини дуо қиларди. Меросхўри борлигидан кўнгли таскин топарди. Отанинг назарида ниятлари амалга ошаётгандек эди: Шавкат хунари билан тезда обрў топди. Қишлоқда, ҳатто туманда техника тилини унчалик биладиган уста йўқ эди. Мана-ман деган шофёрлар ҳам машинасининг у ёқ-бу ёғини кўрсатиш учун Шавкатга олиб келишарди. Аста-секин унинг чўнтагига эҳтиёждан ортиқча пул кира бошлади. Аввалига у пулларни йиғди, сўнгра катта-катта ишлатишга ўрганди.

– Ҳа, ўшанда пулим анчагина бор эди. Лекин мен уни ҳеч кимга тиланиб ёки ўғирлаб олмадим. Ўзим ишлаб топган эдим. Бир куни қизиқ бўлди. Абдурасул бор-ку, ҳамсоямиз. Ўшаникига тўйга бордим. Кимсан – қадрдон укаҳонимиз уйланапти. Бир хизмат қилай дедим. Айни ўйин бошлаганда раққосага иккита йи-

гирма бешталиқдан қистирдим. Атрофдагилар чапак чалиб юборишди. Бадан яна озроқ қизигандан сўнг ўйинчига иккита элликталикдан узатиб юбордим. Ўйинчи атрофимда гирдиқапалак, ҳатто тиззамга ўтириб олди, мен билан уриштириб ичди... – дея хумор билан кулди у. – Ўзиям зўр қиз экан-да, нақш олмадек. Тўйдан кейин танишиб олдик. Ўша куни Анораникида ётиб қолдим. Уйга бориб ҳам нима қиламан, хотиним отасиникига кетиб қолган бўлса...

Ҳаммаси ана шундан бошланди. Фарзандининг ножўя хатти-ҳаракатларини кўриб, эшитиб юрган Холмурод амаки кунларнинг бирида Шавкатга на-сиҳатомуз гап бошлади.

– Ўғлим, Худога шукр, ҳеч кимдан кам эмасмиз, лекин сенинг бу юришинг яхшиликка олиб бормади. Ичмаган кунинг йўқ. Дуппа-дуруст шофёрлик хунаринг бор. Нимага керак яна сенга пул ортидан қувиш. Машинада аллақандай қизларни олиб юрадиган одат чиқарибсан.

– Ота, қўйсангиз-чи, шунақа бўлмағур гапларни. Мен кичкина бола эмасман, нима қилаётганимни ўзим яхши биламан. Иккинчидан, менинг шахсий ҳаётимга аралашмаганингиз маъқул.

– Ахир, минг қилсаям отангман, обрўйинг тушмасин дейман, – куйинди Холмурод амаки. – Болаларинг катта бўлиб қолди. Уларни тарбиялаш керак. Келининг кетиб қолганига уч ойдан ошди. Бориб олиб келай демайсан. Аёлсиз уйда барака бўлмайди, ўғлим.

Кечаги улфатчиликнинг кайфидан боши зирқираётган Шавкатнинг жазаваси тутди:

– Менга қаранг, бобой, нима, қариб доно бўлиб қолдим, деб ўйлаяпсизми? Мен бу ўткинчи дунёда одамдай яшамоқчиман, билдингизми? Бунинг учун ҳозирги замонда фақат пул керак, пул! Кетса кетибди-да, ўша... Хоҳласам эртага онаси ўпмаганидан олиб келаман.

Ўшанда отанинг вужуди сесканиб кетганди. У ниятларини барбод этаётган ўғлига илк бор ачинди. Боққа умид билан эккан ниҳоли чақир тиканак бўлиб ўсаётганлигини афсус-надоматлар билан ҳис этди. Лекин ғишт қолипдан кўчган эди.

Мендан садо чиқавермагач, Шавкат сигаретасини бурқситиб, сўзида давом этди.

– Отамга ёмонликни ҳеч қачон раво кўрган эмасман. Ҳурмат қилардим, пул бериб турганман. Эҳтимол, Анора инжиқлик қилмаганида, бирга яшайверардим. Хуллас, бобой билан чиқиша олмадик. Отамнинг эзма насихатлари, Аноранинг минғир-минғири жонимга тегди.

...Бир куни Анора қайнотаси, ўғай ўғиллари ва нотаниш кишиларни дастурхон атрофида кўриб, дийди-ёсини бошлади:

– Дунёнинг ҳисоб-китоби билан иши йўқ бу ер ютқур чолнинг! Каталакдай уйида меҳмон кутишига бало борми?! Нима, менинг уйим қариндошларингга ошхонами? Овқат емай заҳарни егурлар...

Бу ҳам етмагандек, эртасига ўғли билан келини кўч-кўронини олиб кўчиб кетишди.

Холмурод амаки бўм-бўш ҳовлида хазон фаслидаги қари қайрағоч сингари мунғайиб қолди. Ота қалбидаги изтирооб ва аламлар кўп ўтмай танасидаги оғир дардга айланди. Бу дард отани тамоман оёқдан йиқитди. Кечалари ҳайҳотдек бўлиб қолган ҳовлининг ўлик сукуна-тидан, бутун борлигини эзган ўша дардлардан азобланар экан, у шўр пешонасидан нолиб, юм-юм йиғлади. Ўшанда ҳам оқпадар ўғлининг йўлларига кўз тикди.

Тақдир отанинг оху ноласига қулоқ осмади. Холмурод амаки қалбидек мўъжазгина ҳовлисида изтирооб қийноғида жон берди.

– Отам илгаридан касал эди, дўхтирга қатнаб турарди. Қаригандан сўнг ҳаммаям ўлади-да. Нима, мен

уйда ўтирсам, отамни ушлаб қолармидим? Айбим – ишим қўплигидан хабар олиб туролмадим, аммо аҳволини суриштириб турардим. Нохуш хабарни эшитиб, вужудим титраб кетди. Бошланг, оёқяланг уйга қараб чопдим. Ахир мен ёлғиз суянган тоғим – отамдан жудо бўлган эдим, отамдан!

Аслида воқеа бошқача бўлганди.

...Тонг пайти Шавкатга отасининг вафоти ҳақида хабар беришди. Бироқ унинг вужуди бу хабардан ўзи айтганидек титраб кетган эмас. Аксинча, у бепарволик билан «Ёмон иш бўпти, ҳозир етиб бораман, ҳам-сояларга айт, майда-чуйдаларини қилаверсин» деди. Бироқ эрталаб у уйга эмас, тўғри посёлка советига борди. Қўни-қўшнилар амаки ҳовлисида дод-фарёд қилишаётган пайтда Шавкат посёлка совети раиси хузурида эди.

– Отам қазо қилди. Ёлғиз меросхўриман. Бегоналар эгалламасдан ҳовлини менга ҳужжатлаштириб берсангиз, ижарада қийналиб кетдик, – деди у.

Раис уни ҳайдаб солди.

– Йўқол кўзимдан, ифлос, виждонсиз!

Шавкат ҳеч нарса бўлмагандек, бошқалар қатори отасининг жанозасига келиб, қўшилиб кетди. Энг даҳшатлиси ана шундан сўнг рўй берди. Кимдир маърака оқсоқолига «ўғли келди, эга чиқсин» деб маслаҳат солди. Бошқаларнинг маслаҳати билан Шавкат латта-путта ва тобутга таёқлар топтириб келди. Жанозага келганларга тарқатиш учун пул берди. Сўнг оқсоқол ундан сўради:

– Шавкатжон, бу... қайси уйда ювганимиз маъқул?

– Оқсоқол, илтимос, шу ишни менинг уйимда қилмайлик. Кейин мен бу уйда туролмайман, ўлиқдан кўрқаман...

– Унақа деманг, ука, отангиз-а... Мусулмончиликка тўғри келмайди бу гапингиз. Уят бўлади-я!

Аммо Шавкат оёғини тираб туриб олди...

Кишилар юзидаги дард нафратга айланди. Отага қайғурганлар Шавкатни ич-ичидан қарғаб йиғлашди.

Шавкатнинг кейинги гаплари қулоғимга кирмади. Тасаввуримда фақат Холмурад отанинг изтиробдан хира тортган илтижоли кўзлари, поймол бўлган ниятлардан эгик қадди, дард муҳр солган ажинли юзи кўринарди. Топталган сиймо бор кучини тўплаб, сўнги имкони билан нималарнидир пичирлайди. Аммо қанча уринмайин, уни эшита олмайман...

Хаёлларимни йиғиб қарасам, Шавкат ўрнида йўқ. Қаршимдаги дераза ортидан яшил вагонлар бирин-кетин ўта бошлади. Ўзимни енгил ҳис этдим.

1981 йил, куз

МАКТУБ

Бу воқеани менга сиҳатгоҳда дам олиш чоғида дўстим Нуриддин ҳожи айтиб берганди.

...Ҳамроқул билан институтда бирга таҳсил олганмиз. Гапимиз бир-биримизга мос тушгани учун тўрт йил ижарада ҳам бирга турдик. Жуда маданиятли ва интизомли йигит. Ўқиш давомида бирор соат ҳам дарс қолдирганини эслай олмайман. Унинг имтиҳонларга жиддий тайёргарлик кўриши, ҳатто эрталаб уйғонганда тўшақда туриб, бирор мавзуну пичирлаб такрорлашига ҳам кулардик, ҳам ҳавас қилардик.

Аммо ҳар тўқисда бир айб деганларидек, унинг одамовилиги ҳаммага ҳам ёқавермасди. Дарсда, имтиҳонда бурро-бурро жавоб берадиган одамнинг давраларда камгаплигига ҳайрон қолардик. Мабодо даврада қизлар ҳақида гап очилиб қолса, тамом, муносабат билдириш, қўшилиш у ёқда турсин, китобини қўлтиқлаб, индамай чиқиб кетарди.

Бир куни кечаси ҳазиллашиб, ўзига сездирмай китобининг ичига гуруҳдаги қизларнинг чиройли суратларини солиб қўйдим. Гўзалликдан баҳра олсин, дедим-да. Нима бўлди, денг, у эрталаб суратларни қайтариб бериб, «Дўстим, мен билан бундай ҳазиллашманг», деди совуққина. Тўғриси, унинг бу одатига кўникиб қолгандим. «Ота-онанг уйлантириб қўйишса, ўша қизни севиб ҳам улгурасан», дердим киноя билан.

Ана шу мен билган Ҳамроқул учинчи курсда муҳаббат деган дардга йўлиқди. Аввалига дарслик ўрнига қўлидан шеърий китоблар тушмай қолганига унча эътибор бермагандим. Лекин оқшомлари бошқалар ухлашга ётганида у айвоннинг бир четида ўтирганча

шеър ёки мактублар ёза бошлагач, қизиқсиниб кузатдим. Ҳатто ўзига билдирмай ёзган машқини ўқидим:

*Эсингдами, бир синфда
Ўқир эдик икковлон.
Китобларни қўйиб четга
Бошлар эдик тўполон.*

*Сочларингни билдирмайин
Боғлар эдим партага.
Зўрға ечиб олиб, кейин
Йиғлар эдинг жўрттага.*

*Мана энди йигит бўлдим,
Сен ҳам энди гўзал қиз.
Ишқинг билан шавққа тўлдим,
О, қийин менга сенсиз.*

*Сочинг билан банд айладинг
Бу кўнглимни, начора.
Тугунларин ечолмасдан
Мен бечора овора...*

Ўҳ-хў, кесакдан ҳам олов чиқади, деганлари ростга ўхшайди. Тили ҳам анча келишиб қолибди. Қофия-пофия деганлари ҳам жойидага ўхшайди. Соддароқ ёзгани билан маънони ўхшатибди. Кечки суҳбатларда секин кўнглига қўл солдим. Ниҳоят менинг жиддий сўраётганимни пайқаб, дардини ёрди:

– Робия бизнинг қишлоқдан, у билан ёшлиқдан бирга ўсганмиз, бир синфда ўқиганмиз. У техникумни битириб, қишлоғимиздаги алоқа бўлимида ишляпти. Ўтган ойда уйга борганимда кўриб қолдим, анча суҳбатлашдик. Бирам ўзгариб, очилиб кетибди. Ўшандан буён негадир ҳар куни кўргим келаверади.

– Буни муҳаббат дейишади, жўра. Дарди бедавога йўлиқибсан.

– Билмасам... Ҳар ҳафта борай десам, ота-онамдан уяламан, бир ой хаёлимда бир йилдек туюлади.

Шундан сўнг Ҳамроқул мендан сир яширмай қўйди. Улар бир йилча ишқий мактуб ёзиб туришди. Бу орада Ҳамроқул ҳам одамовилигини ташлаб, даврага қўшиладиган бўлди. Бир марта қўярда-қўймай қишлоғига олиб борганда Робияни кўрдим, чиройли, шаддод қиз экан. Айнан Ҳамроқулга боп.

Аммо шундай қувноқлик, хушчақчақлик билан ўтаётган кунларга кўз тегди. Битириш имтиҳонлари арафасида дўстим негадир беҳаловат бўлиб қолди. Сал вақт топса, квартирага бориб ётиб олади. Шеррий китоблар ҳам ўқимай қўйди. Нукул уф тортади. Бир-икки марта сўраганимда негадир дардини дoston қилгиси келмади, «иссиқ ҳаво юрагимга таъсир қилди, шекилли» деб гапини тўмтоқ қилди. Ниҳоят, бир куни кечқурун қистовга олганимдан сўнг ўзи ёрилди.

– Ота-онам билан гаплашдим, рози бўлишди. Сўнг Робияга “Турмуш қурайлик, одам юборай” дедим.

– У-чи, у нима деди?

– Бир аниқ гап айтмайди, уни тушунолмаяман. Биламан, мендан бошқа йигити йўқ, лекин ҳар гал турли баҳоналар тўқийди, ҳали вақт бор, дейди. Бу ёқдан эса онам тўйни тезлаштирамиз деб қисталанг қиялпти. Бошим қотиб қолди.

Эҳ, муҳаббат, муҳаббат! Одамни не қўйга солади-я. Кечагина бедард, дарсдан бошқа нарсани ўйламаган йигит бугун бир гўзал ишқида девонавор бўлиб тургани мўъжиза эмасми? Унга ачиндим, чунки бундай ҳолат ўзимда ҳам кечган. Лекин дардли ошиқ инсонга гап ортиқча, далда бериб бўлмайди, чунки қалбида, вужудида кечаётгани ёлғиз ўзига аён. Ле-

кин дўстимни хурсанд этиш учун нимадир қилишимиз керак...

Туни билан ўйлаб, вазиятни баҳолаб, ниҳоят бир ечим ўйлаб топдим. Аниқроғи, шумлик, ҳазил. Аввалига Ҳамроқул кўнмади, бунақа қалтис ҳазил ишимизни чаппа қилиб юбормасин, деди. Бир амаллаб туншунтирдим, бирор кори ҳол бўлса, ўзим кафил бўлман, дедим. Кўнди. Кейин бир қиз номидан Ҳамроқулга мактуб ёздим.

«Ассалому алайкум, Ҳамроқул ака! Соғлиқлар яхшими, имтиҳонлар тугай деб қолдимиз? Насиб бўлса, ишни қаерда бошлайсиз?»

Мен, худога шукр, ёнимиздаги мактабда бошланғич синфларда дарс бераёпман. Техникумда ўқиганимда сиз билан ўтган онларим энг бахтли лаҳзалар эканини энди сезаяпман, жуда сезаяпман. Сиздек оқил инсондан кўп яхшиликларни ўргандим, сиз туфайли яхши ўқидим. Олдингизда қарздорман. Бу ҳақда ота-онамга ҳам айтдим, улар сизни дуо қилишди.

Ҳамроқул ака, уйимизга совчилар келаяпти, аммо мен ҳаммасини қайтараяпман. Албатта, бу гапни айтиш менга жуда оғир ва уятли, аммо бошқа йўл топа олмадим. Мабодо ҳалиям бировни танламаган бўлсангиз, очиғини айтай, сизга кўнгил қўйганман... Бахтимга омон бўлинг.

Ҳурмат билан Нурунисо».

Эртасига хатни почтадан жўнатдик. Ҳар эҳтимолга қарши, конверт тепасига «шахсан ўзига тегсин» деб ёздим.

Айтгандай, Ҳамроқул Робияга бўлган ишқини ҳам онасига ёзган хати орқали изҳор қилган. Ўша хатда у «Онажон, ўзимизнинг почтада Робия исмли қиз ишлайди, эсингиздами, мenden кичик бўлса-да, бир синфда ўқиганмиз. Чиройли ва ақлли, менга ёқади» деб ёзган. Чунки Ҳамроқул бу қизнинг шу хатни очиб

ўқиб кўришини сезган. Шундай бўлган ҳам. Кейин билса, Робия бу хатни ўзига олиб қўйган экан.

Эҳ, муҳаббат, муҳаббат, бунчалар сирли ва сеҳрли туйғу у! Кўнгил дегани шундай бир мубҳам, лекин шундай шижоатли хилқатки, у кўп нарсани сезади ва айтганини қилади ҳам. Мактуб услуби иккинчи бор ҳам иш берди. Уч кун ўтгач, Робиядан дўстимга илиқ сўзлар ёзилган хат келди. Унинг айтишича, қиз квартирамизга телефон қилиб, уй эгасига Ҳамроқулга салом айтишини тайинлаган.

...Уларнинг тўйи диплом олиш қувончига уланиб кетди. Курсдошлар билан бориб, тўйни роса қиздирдик.

Бир йилдан сал кўпроқ ўтгач, дўстим телефон қилиб қолди. “Келмасанг, бўлмайди”, деди. Оиласи нотинчлигидан хавотир олиб, кечқурун бордим, бирга кечки таомни тановул қилдик. Мен хонадонга қадам қўйганданоқ эр-хотин ўртасида совуқлик борлигини сезгандим. Аста-аста ўзлари айтиб қолар деб, сабр қилдим. Робия ниманидир баҳона қилиб чиқиб кетди, унинг ҳомиласи билиниб қолганди. Ҳамроқул ўша Ҳамроқул-да, бир амаллаб ичидаги гапни олдим.

– Бир куни сандиғини очганда ичидан менга ёзилган хат чиққан, асраб қўйган экан-да. Нурунисо ким, ҳалиям у билан учрашиб турасизми, техникумда ўқиганида нима яхшилик қилгансиз, деб қистовга олди. Айтинг-чи, дўстим, мен унга нима дейман, нима деб ишонтираман? Ўшандан бери менга Нурунисони топиб берасиз, деб гаплашмайди, буёқда ҳомиладорликнинг инжиқлиги. Яна бошим қотиб қолди.

Мен Робияни ёнимизга таклиф этдим. Оғриниб келиб, стулга омонат ўтирди. Кейин мактуб билан бўлган воқеани айтиб бердим. Барибир ҳадиги тарқамади, кўз ёш қилиб олди. Охири қоғоз олиб, ўша хатни

қайтадан ёза бошладим, чунки ўзим тўқиганим учун сўзма-сўз ёдимда қолган эди.

У хатни кўтариб ошхонага чиқди, эски мактуб билан солиштириб кўрди, шекилли, чехраси очилиб, қайтиб кирди.

– Кечиринг, Ҳамроқул ака, шуни ўзингиз тушунтирсангиз бўлмасмиди. Мен ҳар хил хаёлга бориб юрибман. Ахир Сизни рашк қиламан-да...

Ҳамроқул бу гапдан қип-қизариб кетди, аммо хонага баҳор нафаси киргандек бўлди гўё. Шу кеча деярили ухламадик, ўртоқларимизнинг қилиқларини, кулгили воқеаларни эслаб тонг оттирдик.

Эрталабки нонуштадан сўнг дўстим мени автобусгача кузатиб қўйди.

2015 йил, апрель

Ҳажвиялар

ЕВРОПАЧА ХИЗМАТ

Дўкондан ул-бул харид қилдим. Гоҳ пештахтага уйиб қўйилган нарсаларимга, гоҳ сотувчига қараб қўяётганим унга ёқмади, шекилли, ёвқараш билан чекимни узатди.

– Манг, командировочнийга қўшиб қўясиз!

– Кечирасиз, нарсаларни пакетга солиб бермай-сизми?

– Марҳамат, неча сўмлигига солай?

– Ие, пакет ҳали сотиладими? Ахир у товар нарҳига қўшиб берилмайдими?

– Ака, бу ер сизга Франция эмас. Ҳали харид қилганингиз учун бир стакан бепул кофе сўрарсиз?

Сақич чайнаб «сотка»сида гаплашаётган олифта қизга эътироз билдиришни эп кўрмадим. Раҳматли бобом узум сотарди баъзан ўз боғидан чиққанини. Тарозига-ку ташлаб берарди, аммо идиши йўқ бўлса, харидорга узумни қоғозгами ёки газетагага ўраб узатганини кўрганман. Эҳ, Тош бобом тушмагур, қанақа кунларга ташлаб кетдингиз бизни?!

Сартарошхонага кирдим. Алмисоқдан қолган радио ким қанақа тилда ғинғиллайди. Михлари чиқиб турган қийшиқ стулга ўтиришга кўрқаман. Курткамни девордаги қозиққа бир амаллаб илдим. Уста эса лезвияси Японияники, атири Францияники эканини жар уриб таърифлайди. Олдинги мижозга ишлатган, кирлигидан сўзанага ўхшаб қолган чойшабни

бўйнимга илади. Ижирғанганимни сезади, бироқ биллайверади:

– Ҳозир, акажон! Европача усулда оламан. Бошингизни онадан туғилгандай қилиб қўяман. Қизларнинг бир ҳаваси келсин!

Бир амаллаб чидадим.

– Ана бўлди, икки минг сўм берсангиз бас. Мана бу чеки.

У стол устидаги қоғоз парчасига ниманидир ёзиб узатди. Тушуниб бўлмайдиган муҳри ҳам бор.

– Қишлоғимиздаги Уста Тошпўлат 250 сўмга оларди.

– Ака, қишлоқда сартарош қолдим. Тошкентда шу ишга нақ беш минг тўлайсиз. Тем более, сочингизни европача модада олдим.

– Ҳайронман, европаликларнинг боши бошқачароқ ёки каттароқмикин-а?

Хуллас икки минг сўмлик бош билан шу атрофда тепасига «Химчистка» деб ёзилган эшикдан кираман. Хона шип-шийдон. На хизмат тарифи, на иш жадвали бор. Туйнук ортида қайсидир жинсдошини ғийбат қилаётган аёлларга салом бераман. Бор-йўғи 150 кило чиқадиган, оғзидаги сақични у лунжидан бу лунжигали олиб турган аёл ёнидагисига буюрди:

– Карима, за клиентом смотри!

Қабул қилувчи менга ҳам, олиб келган кийимимга ҳам қарамайди. Аввал қоғозга, кейин ҳўл латта парчасига алланималар ёзди. Сўзларига тушунмасанда, «ҒМ»дан берилаётган хориж қўшиғига бошларини қимирлатиб қўшилади. Барибир менга қарамайди.

– Нима топширасиз?

– Костюм-шим.

– Беш минг сўм.

– Опа, жуда қиммат эмасми? Яна 10 минг қўшсам, янгисидан беради-ку.

– Препаратимиз импортний. Чет элдан келтирилган, тушундингизми? Зато кечкурун опкетишингиз мумкин.

– Уч кундан кейин олсам ҳам майли.

– Биз фақат срочний заказ оламиз. Ҳа, майли, яхши одамга ўхшайсиз. Тўрт минг берақолинг. Чек ёзиб ўтирмайман.

Кайфиятим бир ҳолатда йўл четига қўйилган машинага яқинлашаман. Шу пайт соқоли ажириққа ўхшаган кимса ёнимга келади. Телпагининг бир қулоғи йўқ. Аввалига тиланчимикин деб ўйладим.

– Стоянка учун 200 сўм тўлаб қўйинг.

– Нима бало, йўл четига машина қўйиш учун ҳам пул тўлаш керакми?

– Бу платная стоянка, ака.

У билагидаги қизғиш боғичга, қўлидаги сарғиш чиптага ишора қилди. Чиптада эса на муҳр, на нарх бор.

Яна ўша бобомнинг катта ҳовлиси ёдимга тушди. Бозорга яқин турардик. Танишлар велосипед, мотоциклини бизникига қўйиб кетарди. Қайтаётганда фақат «Раҳмат, уста бобо!» деб кетишарди, холос.

– Сиз 200 сўмга қизғанасиз. Биласизми, Европада уй олдидаги машинага қараб тургани учун ҳам пул тўлашади.

–Менга қаранг, ҳой биродар, Сиз ўзи Европа қаердалигини биласизми?

– Четда-да, ака, ҳарқалай, бизнинг юртда эмас.

Асабимни ушлайман. Барибир юрагим безовта бўла бошлади. Машинани тепасига «Хусусий шифохона» деб ёзилган дарвоза олдида сақлайман. Иккита забардаст йигит кутиб олади. Оддий кийимда-ку-я, аммо эски мелиса ходимларига ўхшайди. Биттаси мени кузатиб навбатчи врач ҳузурига олиб борди.

Врач ўн дақиқа «сўроқ» қилди. Икки саҳифа қоғоз тўлдирди. Кейин сўради:

– Нима безовта қилаяпти?

– Ҳеч нарса. Қон босимимни бир ўлчатмоқчийдим. Юрагим безовтага ўхшайди.

У эринибгина ускунасини олиб қон босимимни ўлчади. Юрагимни ҳам эшитиб кўрди. Сўнг қўлимга откриткага ўхшаган чипта узатди.

– Беш минг сўм тўлайсиз.

– ...

– Ажабланманг, бу хусусий шифохона. Европада бундай хизмат учун минг доллар олишади. Муолажаларимиз замонавий, импортний.

Бу гал Шарофат момомни эсладим. Сал тоби қочган болаларни ота-онаси олиб келишарди. Момом гўдакни оёқ-кўл қилиб (табобатда шунақа усул бор), елка-бошларини уқалаб, шарбат ичиради. Ота-онасига чой узатиб, «яна келинглар» деб қўярди.

– Кечирасиз, дўхтир, Европа деган томонда одамнинг шу ўлиши учун неча сўм тўлашаркан-а?

– Нима бало, томингиз кетганми дейман, бемор? Одам ҳеч вақт ўлиши учун ҳам пул тўлайдими?

Ҳақиқатан томим кетганга ўхшайди. Одам ўлиш учун пул тўламайди. Ё пул тўламайин деб ўлиб қолармикин-а? Сизлар нима дейсизлар?

ОДАМ НИМАДАН ПАЙДО БЎЛГАН?

Дарҳақиқат, одам нимадан пайдо бўлган ўзи?

Алмисоқдан қолган бу саволга ақлимни таниганимдан буён жавоб излайман. Қизиғи шундаки, унга топган жавобларимнинг сон-саноғи йўқ.

Бобом раҳматлик қайсидир кўҳна китобда донишмандлар ёзиб қолдирган ривоятни қулоғимга қуйган. Эмишки, Яратган эгам лойдан иккита одам шаклини ясаб, мусиқа чалганми, хиргойи қилганми, ишқилиб,

ҳалиги ҳайкалларга жон кириб, Момо Ҳаво ва Одам Ато пайдо бўлган экан...

Мактабга борганимда эса калламизга бошқа гапни сингдиришди. Оврўпо деган томонда Чарлз бобо Дарвин ўғли деган соқолли башоратчи «Одам аслида маймундан пайдо бўлган» деган эмиш. Бояқиш ҳайвон дарахтдан тушиб, ерда юравериб, насибасини ахтариб, айрим жойларининг жуни тўкилиб, одамга айланиб қопти. Ҳайвонот боғидаги маймунларни кўрганда бу гапга кулгум қистайди-ю, аммо Зайни жўрамнинг онаси унинг бошидан битини терганда ишониб ҳам қўяман.

Ҳайронман, шу маймун деганининг ўзи қаердан пайдо бўлган экан-а?

Бир латифа эшитганман.

– Май-Мун аслида бизда яратилган, – депти хитойликлар. – Масалан, Сан Дун, Чан Чун. Сизлар эса имлоингизга мослаб, икки сўзни қўшиб ёзгансизлар...

– Э, бек-коргинани беш марта айтибсизлар, – дея эътироз билдиришипти арманилар. – Биринчи марта «Маймян», «Обезян» деган сўзлар бўлган. Ғирт арманча. Айтайлик, Армян, Асатрян, Микоян... Демак, Одам Ато бизнинг амакимиз бўлади...

– Маймуннинг додосини Шимпанзе дейишади, – гапга қўшилишипти гуржистонликлар. – У эса аслида бизнинг аждод, фамилиямиз ҳам наслимиздан олинган. Мисол учун, Тетрадзе, Годерзе, Махарадзе...

– Қўйсанглар-чи, – депти чапани ўзбек. – Маймуннинг эркагини Горилла дейишган. Ўзимизнинг мингларданми, туёқлиларданми... Ана ўшанда Хайрулла, Абдулла, Нурулла бобомлар пайдо бўлишган. Так что, тарихга мундай чуқурроқ қараш керак, оғайнилар!

Бу латифа ўз йўлига-ку-я, аммо бир қўшни болани онаси Линур деб чақиришига ҳайрон қоламан. Бу қанақа исм экан, деб луғатга қарасам, «Линур – чала маймун» деб ёзилган. Ёқамни ушлайману яна ўша эски са-

волга жавоб ахтараман. Томи кетган экан-да, деб ўйламанглар-ку-я, аммо... астаффуруллоҳ, баъзи бир ҳодисотларни кўргандан кейин минг битта хулосага келаман.

Масалан, Сархатилла муаллим мактабга шляпа билан олачипор кўйлагини кийиб келса, одам жирафадан пайдо бўлган-ов, деб қўяман. Хачча холанинг эрига заҳар сочганини кўрганда эса... ёки илонданмикин-а, деган хаёлга бораман.

Бир куни денг, Ғойиб тоға ўғлини бўралаб сўқаяпти: – Ғой итдан тарқаган, сенга қачон ақл киради-а?!

Ўшанда уйга келиб, ҳовли бурчагида ётган Олапарга қанча тикилиб ўтирмай, ундан Ғойиб тоғанинг ўғлига ўхшаш жойни тополмадим. Ким билади дейсиз, янаям «молининг феъли эгасига маълум».

Зухра хола бор-йўғи мактабда фаррош. Яқинда билиб қолдим: дипломи бўлмаса-да, зоологияни беш қўлдай ўзлаштирган экан. Бир куни пиянистароқ ўғлига «Ғой, товуқмия, мени адои тамом қилдинг-ку!» деганини ўз қулоғим билан эшитганман. Лапашанг ўғлини эса «Ойша амманинг бузоғига ўхшаб кавшаниб ўтирасанми, жўна ишингга тезроқ!» деб дарвозадан чиқариб юборганди. Нима учундир ҳозир ҳам қаерда кавш қайтараётган молни кўрсам, кўз олдимга Зухра холанинг ўғли келаверади.

Синфимизда Толиб исмли узун бўйли бола ўқирди. Жуда шўх эди. Папирос чекарди, вино ҳам ичарди. Синф раҳбаримиз бир куни уни болалар ўртасида роса изза қилди:

– Поданинг бўйнига қўнғироқ осилган эчкиси бўлади. Сен – худди ўшасан. Болаларни ёмон йўлга бошлаяпсан, ошқовоққалла! Агар ўқувчиларга папирос чектирганингни бир кўрсам, каллангни сапчадай узиб ташлайман, билдингми?!

Шу бўлди-ю, ҳамма Толибни «эчки» деб атай бошлади.

Яна бир воқеани айтиб берай. Салим ака – девор-дармиён қўшнимиз. Характери оғир. Кам гапиради, уст-боши эса кир-чир юради. Бир куни ярим кечаси у кишининг ҳовлисида «дод-вой», «қий-чув» бошланди. Тўрт-беш қўшни хабар олгани ўтдик. Маълум бўлишича, эр-хотин ётиш олдидан жанжаллашиб қолишибди.

– Кун бўйи эшакдай ишлаб, итдай чарчагандим. Эримнинг бир тўда кийимларини ювдим. Қурбақадай балчиққа ағанаганми, кана тушган молдай деворга ишқалаганми, билмадим, кийимларини тозалайман, деб мадорим кетди. Шу алфозда тўшакка чўзилгандим, кўзим илинибди. Бир маҳал акам қарағай хўкиздай ичиб келиб, биқинимдан бир тепиб «нарироққа сурил, гўсала» деб ҳақорат қилди. Ўзларинг айтинглар-чи, алам қилмайдими одамга бу гап?!

– Тариқ еган беданага ўхшаб кўпам бидиллама, хотин, – тилга кирди Салим тракторчи. – Ишдан чарчаб келдим. Қарасам, овқат йўқ. Мана бу Маликаи Турондот эса менинг жойимда хурракни уриб ётибди. Ахир, хотин дегани эр ишдан келганда қаршисида думини ликиллатиб турмайдими? Сал туртиб «Овқат-повқат борми?» деб сўраганимни биламан, бир онда ўқилонга ўхшаб қолса бўладими! Кекирдагини чўзиб бир вишиллайдий-ей! Уриб, тишлаб, баданимни моматалоқ қилиб юборди. Мовга келган мушук ҳам бунчалик қутурмаса керак.

Роса томоша бўлганди ўшанда. Жанжални-ку, тинчитдик, аммо мени бир савол қийнарди: зоологияни шунчалик яхши биладиган эр-хотин нега бирор жойда ўқиб, диплом олишмайдикин-а?

Ана шунақа, ҳурматли ўқувчим, битта саволга жавоб топаман деб қотмаган бошимни қотириб юрибман. Бироқ ҳалигача аниқ жавоб тополмаяпман. Эҳтимол, сиз яхши биларсиз: одам нимадан пайдо бўлган ўзи?

2005 йил, январь

ШОИРНИНГ ТУШИ

Гарчи тасодифий бўлмаса-да, у бўкиб ароқ ичган-да ёки роса чарчаганида ҳам бу қадар даҳшатли туш кўрмаган эди.

...Бир маҳал денг, ўз-ўзидан нафас олиши оғир-лаша бошлади: гўё бўйнигача шиша идишга кириб қолгандек. Калласини бир амаллаб жон-жаҳди билан идишдан суғуриб олди. Лекин барибир нафас олиши қийин. Қараса, ўзининг хотини икки қўли билан гирдибонидан бўғиб турибди. Ё алҳазар, ўз хотини-я?!

– Хадича, хотин, нима бало, эс-песингни еганми-сан. Қўйиб юбор бўйнимни, ўлиб қоламан ахир!

– Ҳа, дарсликка кирмаган ясама шоир, тилингиз чиқиб қолдими? Ўлимдан қўрқдингизми?

– Нафасим қисиб кетаяпти, қўйвор ахир. Нега ясама дейсан. Тўртта шеърий китобим чиққан... Вой, ёрдам беринглар, одамлар...

– Бехудага додлайверманг, ҳеч ким эшитмайди. Қўлга туширолмайд юргандим ўзи: ҳозир қўлимни бир қисаман, қарабсизки, асфаласофилинда турибсиз. Юраги қисилиб ё кўп ичганидан ўлди десам, ҳамма ишонади. Шоирман деганининг барчаси ўзи шунақа қилиб кетаяпти у ёққа.

– Ҳай, Хадича, мен сенга нима ёмонлик қилдим?

– Нима, ёмонлик килиш учун бошқаларга ўхшаб ҳар куни маст келиб тўполон кўтаришингиз, баданим мўматалоқ бўлгунча уришингиз шартми. Қаерга борсам, одамлар «Жўқи шоирнинг хотини келди» деб мазах қилишади.

– Уф, ўпкам ёпишиб қолаяпти. Нега жўқи бўларканман. Бундан ўттиз йил аввал эди. Ҳозир одамлар таниб қолган. Биласан-ку, китобимга халқ шоирлари сўзбоши ёзган.

– Биламан, сўзбошини қандай ёздириб олганингизниям, китобни кимнинг пулига чиқарганингизниям биламан. Ўша таниқли шоирлар ҳам битта зиёфат қилиб, елкасига тўн ташласангиз, сизни ўзидан ҳам зўр деб ёзиб беришади.

– Жа унчалик эмасдир, хотин. Ўзи одамлар шеър ўқимамай қўйди.

– Одамларга тил теккизманг, хўпми. Керагини, зўрини олиб ўқишяпти. Сизга ўхшаган ясама шоирлар эса ҳали банк бошлиғи, ҳали прокурор ёки солиқнинг каттасига илтимос қилиб, китобини мажбуран соттириб юрипти. Ўзим хатоларини тўғрилаб берган китобингизни кеча кассиримиз ойликка қўшиб ўзимга мажбурлаб сотди.

– Бўпти, хотин, шунга шунчами. Бўғзимни қўйиб юбор, ўша пулингни ҳозир икки ҳисса қилиб қайтараман... Ҳеч бўлмаса, артистлар ашула қилиб айтган шеърларимни ҳисобга ол.

– Э, ўргилдим ўшанақа хонандаларингиздан. Она алласини эшитмаган, маънисини билмаган артист музикасини бировдан ўғирлаб, сизга ўхшаганнинг бемаза шеъри охирига «сени севаман» деган иборани қўшиб, 5-6 марта такрорлаб қўшиқ қилаверади-да. Тагин қўшиқчи шоирман деб гердаганингизга ўлайми?!

– Ҳа, энди, ҳаддингдан ошма-да, хотин. Ҳарқалай, одамлар ҳар сафар «шеърингиз яхши чиқипти» дейишади. Бекорга айтмасалар керак ахир.

– Одамлар-одамлар, дейсиз. Қайси одамлар? Ўзингизга ўхшаган улар. Сиздан зада бўлганидан «зўр» деб қутилишади. Нима, кейинги китобингиздаги шеърларнинг ярмини нашриётдагилар ёзиб берганини билмайди деб ўйлайсизми? Уларга пул тўласангиз бўлди, бир амаллаб гап тегмайдиган қилиб чиқариб беришади.

– Вой-дод, бўғилиб кетаяпман. Қўлингни ол, хотин. Ўзи нима истайсан мендан-а?

– Ҳа, ана энди ўзингизга келдингиз. Эртадан бошлаб шеър ёзишни бас қиласиз. Раҳбарман, пулим бор деб маза-матрасиз китоб чиқараётганлар етарли сизсиз ҳам.

– Бўпти, хотин, шеър ёзмасам ҳам куним ўтади. Кўлингни ол.

– Йўқ, бу ҳали ҳаммаси эмас. Сиз шеър жинниси бўб қолгансиз. Шеър ёзиб эмас, уни чиқариб кайф қиласиз. Дуппа-дуруст газеталарнинг саҳифасини фалон пулга сотиб оласиз. Ана шу ишингизни ҳам бас қиласиз. Нашриёту газеталардан шеърларингизни қайтариб оласиз!

Шоирнинг жони халқумига келди. Бутун кучи билан кўзи хонасидан чиққудек бўлиб хотинининг қўлини итариб юборди ва ирғиб ўрнидан турди. Тўйиб-тўйиб нафас олди. Хайрият-ей.

...Шоир карахтлиқ ва қўрқув саросимасида кўзини деразадан тушаётган қуёш нурларидан беркитди. Юзлари, бўйинларидаги терни артди. Талмовсираб атрофга боқди.

– Шукр, тушим экан... Астаффурулло, шунақаям бе-маза туш кўраманми-а...

Қараса, соат саккиздан ошипти. Хотин ишга кетворган. Минг бир хаёл билан ўрнидан тургач, стол устидаги хатга кўзи тушди: «Дадаси, болалар мактабга кетди, ширин уйқуда экансиз, уйғотиб ўтирмадим. Нонушта ошхонада. Шеърларингизни таҳрир қилиб, машинкалаб қўйдим. Таҳририятга олиб боришни унутманг. Ҳозирча хайр».

Шоир хотини тайинлаганидек, нонуштани егач, папкасини қўлтиқлаб ташқарига чиқди. Кўринишидан қатъий қарорга келган кўринади. Аммо бу қарори нима эканлигини мен ҳам билмайман.

2002 йил, апрель

ҚАРНАБОТА – ГАБРОВО ВА ОЛТИАРИҚНИНГ УЛФАТИ

*Руҳи бардам, қулгуси самимий, латифаси бетакрор
чекка қишлоқ ҳангомаларидан*

Қизилқумнинг давоми – Ўртачўл, Ўртачўлнинг этаги – Қарнабчўл. Қарнабота эса ана шу чўлнинг қоқ марказидаги қишлоқ. Тўрт томондан давлатлар эмас, бетакрор яйлов, қир-адирлар билан ўралган.

Қадимий булоқ 3,5 минг аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаб туради. Булоқдаги балиқчаларни Нурота чашмаси балиқлари билан оғайни дейишади. Одамлари азалдан чорвачилик ва гапшунослик билан шуғулланишади. Нафақат Пахтачи, балки вилоятнинг бошқа жойларида ҳам қарнабликларни ўктамлиги, аскиябозлигидан тезда фарқлаб олишади. Ўзлари «қарнабча тил» дейишади-ю, аммо Тошкент шеvasида сўзлашадилар.

Меҳмонлардан бири «Нима бало, қулоқларингдан ушлаб гапга ботириб олишганми, умуман сизларда гап билмайдиган одам борми ўзи?» деб сўраганида, «Нега йўқ экан, унақасиям бор, ана, Носир гунг-да!» дейишган экан.

Беш нафар профессор, элликка яқин фан номзоди чиққан қишлоқ тарихи эрамиздан олдинги уч мингинчи йилга бориб тақалади. Ўша даврда бу ердан қазилма бойликлар олинган. Археологлар қишлоқ атрофини элақдай тешиб ташлашган. Кон қазиб, руда ювиш воситаларидан бошқа ҳеч вақо чиқмаган. Ҳозирда эса шу атрофдан вольфрам қазиб олинаётир. Руда тозалаш цехи ишлаб турибди.

Меҳмонликка келган киши бир сўрашда танишини топа олмаслиги тайин. Чунки бу ерликлар бир-бирини лақаб билан аташади. Антиқа одатлари бор: тўйгандан

сўнг овқат ейишмайди. Поччани – язна, амакини – почча, ҳожатхонани – бадрам, шумтакани – тармақ, паловни – палут, оловни – алут дейишади. Бу грамматикани олимлар тилшунослик таснифига киритолмай овора.

Айтгандай, уларнинг бошқаларга ўхшамаслиги – бошқалардан бошқачалигида. Бўлмаса Ваҳоб Қаҳҳоров деган йигит атайин Москвага бориб, «Мўъжизалар майдони» ўйинида қатнашиб, Леонид Якубовичга қоракўл теридан телпак кийгизиб келармиди!

Мусофирлардан бири сўрапти:

– Ўзи миллатларингиз нима, ўзбекми?

– Қарнаби.

– Унақа миллат йўғ-у, биродар?

– Бекор айтибсиз, аслида дунёда иккита миллат бор: қарнабилар ва қарнаби бўлмаганлар, билдингизми?!

– Қадимий қишлоғимиз бир пайтлар Мулки Хур деган ном олган, – дейди таниқли адабиётшунос, профессор Сайдулла Мирзаев. – Яъни давлат сиёсатидаги ўрни учун аҳолидан солиқ, ўлпон йиғилмаган. Ўктам сарбозлар, карвонбошилар чиққан. Булоқ атрофи Кармана ва Шаҳрисабз ўртасида суворийлар ҳордиқ чиқарадиган ҳарбий полигон вазифасини ўтаган.

Айтишларича, Амир Олимхон ҳам Афғонистонга ўтиб кетиш чоғида Қарнабда бир кеча тунаб, йўлга чиққан экан.

Хуллас, қишлоқ фарзанди сифатида унинг дилкаш одамлари ҳаётидан айрим ҳангомаларни китобхон билан баҳам кўришни истадим.

КАЛОН БОБОНИНГ ТУЗ ХАЛТАСИ

Калон бобо Мирзаев 50 йил сурув ҳайдаб нафақага чиққан. Эрмак учун уйида 5-6 бош қўй боққан. Хўжаликнинг ем омбори шундоққина ёнида. Шу боис омбор мудури Сафар акага илтимос билан борган.

– Сафарбой, шу десанг, тўй қилмоқчиман. Қўйлар семирмаяпти. Озгина ем берасанми, деб келувдим. Ҳарқалай, эллик йиллик чўпонман.

– Буважон, замон оғир. Буёғи озуқанинг таги кўри-ниб қолди. Озроқ бўлса майли.

– Дунёни олармидим, ука. Битта туз халтам бор. Шунни тўлдириб олсам, бас.

– Ҳеч қўймадингизда, фақат тезроқ олиб кетинг.

Омбор мудури бир айланиб, қайтиб келса, отахон ҳалиям ғимирсиб юрибди. Қараса, туз халта дегани қанордай келадиган қоп экан.

– Ие, буважон туз халтам бор деган эдингиз-ку!

– Билмасам, ука, янганг адашиб шу идишни бериптими ёки емни кўриб халтам чўзилиб кетдим. Қўй энди, нима бўлса бўлди, жойлаб қўйдим, ке, қопни кўтаришиб юбор.

Шундан буён Қарнабда биров бировга нарса бермоқчи бўлса, «Идишинг Калон бобонинг туз халтасидай эмасми?» деб ҳазил қилади.

ҲАММА ГАП ЎРИНБОСАРДА ЭКАН

Уста Турниёз ака қишлоқнинг энг тажрибали сартароши. Соч-соқол олдиришга келганлар дунё ахборотини шу ерда эшитишади. Раис Исмоил Зокиров ҳам атайин шу устага соч олдиради.

Бу гал Турниёз аканинг муносабати бошқача бўлди. Ҳар икки гапнинг бирида «Бир маъракам бор, ўт-казиб олишим керак» деяверди.

– Уста, чайналмай айтаверинг, нима ёрдам керак?

– Шу, раис бува, битта қўй берсангиз. Сал тортилиб турибман.

– Бўпти, иккита қўйга ариза қилиб келинг, рухсат ёзиб бераман.

Турниёз ака хурсанд. Эрталаб ариза қилиб идорага боради – раис йўқ. Эртасигаям топа олмайди. Бир ҳафта ўтгач яна боради. Комиссия келган экан, ҳузурига киритишмади. Жаҳли чиқиб эшик ортида турса, раис ўринбосари Тўхтамурод Усанов чиқиб қолади.

– Ҳа, уста, идорада нега ўралашиб юрибсиз, тинчликми?

– Раис икки ҳафта олдин иккита қўй бераман деган эди. Аризани кўтариб юриб оворам чиқди. Қани бу катталарни ушлаб бўлса.

– Қани, менга беринг-чи аризангизни.

Тўхтамурод ака аризининг тепасига «мукофот фондидан иккита қўй ажратилсин» деб ёзиб имзо чекди.

– Марҳамат, бухгалтериядан қвитанция олиб, оморга борсангиз, бериб юборишади.

Турниёз ака ҳайрон.

– Раиснинг орқасидан бир ҳафтадан бери чопаман. Ҳамма гап ўринбосарида экан-ку.

Уста Исмоил Зокиров ўринбосарига бу ишни таъинлаганидан хабари йўқ эди-да.

БОБОМНИНГ ТҶЙИНИ КИМ КҶРГАН?

Калон бобом 105 йил яшадилар. Жойлари жаннатдан бўлсин-у, жуда қалтис ҳазил қилардилар. Ўзи айтганидек, «яшашдан безор» бўлдиларми, ишқилиб, умрининг охирида ёнига келганни нукул гапга тутардилар.

Бир кун зерикканидан онамни суҳбатга чорлайди:

– Қурбоной, эсингдами, ўша даврда машина қаерда дейсан, онангни аравада тушириб келгандик, бир тўй бўлдики...

– Ота, нима бало, эсингизни еб қўйдингизми, ахир сиз энди уйланганингизда мен қаердан ҳам тўй-томоша қиламан!

Бобом бирпас жим турган, аммо қизининг олдида паст кетгиси келмай:

– Эҳ-ҳа, сен ўшанда туғилганинг йўқ эди-я, менимча, уни опанг Матлабой кўрган бўлса керак, – деган экан.

ПИГУРАНГ ТЎҒРИ КЕЛМАЙДИ

Жўра ака Яхшиев бўйи пастроқ одам. Ҳаракати ҳам унча чаққон эмас. Хуллас, хўжалик раисига олиб келинган янги «УАЗ»икни унга топширишди. Беш-олти ой ўтгач, ҳайдовчининг юриш-туриши, машинага қараши раис Исмоил Зокировга маъқул тушмади.

Маслаҳатлашиб бошқа шофёр топишди. Эски кадрдони бўлгани учун Исмоил ака Жўра Яхшиевга бошқа машинани ҳайдашни таклиф этади. Жўра аканинг негадир «орқаси тутади»:

– Қандай хато қилдим, раис? Мен сиз билан ишлайман, бошқа машинанинг кераги йўқ!

Исмоил аканинг ҳам жаҳли чиққан ва:

– Менга қаранг, сизни ҳеч ким ёмон деган эмас. Толька раиснинг шофёри бўлишга пигурангиз тўғри келмайди, билдингизми!

Жўра ака жавоб қайтармай эшикни зарда билан ёпиб чиқиб кетган экан.

МОМОННИНГ ФАМИЛИЯСИ ҚАНАҚА?

Ҳамза Мирзаев Хурсандой момонинг невараси. Онахон тоби қочиб, шифохонага тушганда болакай у кишини кўргани боради. Бўлим остонасида қаттиққўлроқ ҳамширага дуч келади.

– Кириш мумкин эмас! Фамилиясини айтинг, чақириб кўяман.

– Хурсандой момони кўргани келдим. Қарнаблик момо.

– Менга қаранг, ким кўп, Хурсандой исмли бемор кўп, фамилиясини айтинг, қишлоғини нима қиламан?

Ҳамза ўйлаб кўрса, момосининг фамилияси билан ҳеч қизиқмаган экан. Э, тўхта, ахир момом Калон бобоннинг хотини, демак Калонова бўлса керак.

Ҳамшира коридорда овоз чиқариб чақира кетди:

– Калонова, қарнаблик Калонова, чиқинг, одам келди!

Хурсандой момо тусмоллаб эшикка чиқди. Қараса, невараси Ҳамза.

– Вой болам тушмагур-ей, – депти хола. – Фамилиями билмадингми? Ахир бобоннинг исми Калон-ку. Мирзаеваман, болам...

ҚИШЛОҚДОШЛАР СУҲБАТИДАН

Жуғрофия дарсида ўқувчи ўтган мавзунини айтиб берапти:

– Қарнабота қишлоғи Ўртачўлнинг ўртасида жойлашган бўлиб, жанубдан Косон тумани билан чегарадош...

– Баҳойинг икки, ўтир, – дейди ўқитувчи.

– Нимага, маллим, ахир харитада қандай чизилган бўлса, ўшандай айтдим-ку?..

– Биринчидан, Ўртачўл Қарнаботанинг атрофида жойлашган. Иккинчидан, Косон тумани биз билан чегарадош.

* * *

Қарнаблик оқсоқол меҳмонга ахборот берапти:

– Биздан Воҳид деган авиаконструктор чиққан. Мирзаев домла адабиётшуносликдан, Ғайбулла ядро физикасидан, Баҳриддин дўхтирликдан профессор, Рустам сиёсатшуносликдан фан доктори, Мерган Бўматов узумчилик ҳисоб-китобидан, Солиҳа картош-

качиликдан, Мерган Бегматов – немис тилидан фан номзоди...

– Кечирасиз, қишлоқ одамлари нима билан машғул ўзи?

– Чорва билан, меҳмон, қоракўлчилик билан. Ота-бобомиз чўпон ўтишган.

– Ие, нега унда бу соҳадан бирорта ҳам олим йўқ?

– Қизиқсиз-а, меҳмон, қоракўлчилик илми билан уни яхши билмайдиганлар шуғуллансин-да, – депти оқсоқол фахрланиб.

УЛОВИДАН ТУШОВИ...

Хайри Нарзиевни Қарнабда ўта содда одам сифатида эшлашади. Ҳар бир гапни тўппа-тўғри маънода тушунган.

Бир куни у киши хотини Муҳаррам янганинг қистови билан озиқ-овқат дўконидан фанер яшик сотиб олади. Йўлда тенгқурларига дуч келади.

– Нима бало, дон солгани идиш топилмай қолди-ми, зоотехник? – ҳазиллашади улар.

– Йўғ-ей, фанер тахтаси керак бўлди, чердакнинг деразасини ёпмоқчиман. Арзон экан, бир сўму беш тийин, шунга олдим.

– Қаранг-а, Хайри жўра, дўкончи сиздан ҳайиқибди-да! Бизларга икки сўмга ҳам бермасди. Бун ювиш керак...

Улфатлар авраб-жавраб кўндиришди. Бирпасда четдаги ошхонага кириб ўтирган жўралари столига битта ароқ олиб кирди. Сал қизишгандан сўнг иккинчи шишани олиб келганини ўзи ҳам билмай қолди.

Эри маст ҳолда дарвозадан яшик судраб кирганида Мукаррам янганинг жағи тинмасди:

– Қанақа содда одамсиз-а? Юв деса юваверасизми? Бир сўмлик қути учун иккита ароқ олиб бўладими, хўжайин. Улар сизни лақиллатишипти-ку!

Шу-шу бўлди-ю, ҳалигача қишлоқда бирор воқеани нишонлашда «Хайри аканикидек бўлмасин» деб эслашади.

«ҚАЙИШ ЕМАЙМИЗМИ, ФЕРМА?»

Ферма зоотехниги Пўлат Бобоевнинг хотини Зулфия хола хамир овқатнинг устаси бўлган. Ҳафтанинг маълум бир куни уйда, албатта, қайиш (Қарнабда кескан ошни шунақа дейишади) пиширилган ва ферма мудир Умар Тошниёзов таклиф этилган.

Тақдир тақозоси билан икки жўра ўрин алмашади. Орадан анча ўтса-да, доимги зиёфатдан дарак йўқ. Умар ака ёрилади:

– Бобоев, мудирликка етмай юрган экансизда-а? Уйда қайиш пишганда чақирмайсиз ҳам...

Пўлат ака ҳазил-мутойибани қойиллатадиган одам эди.

– Гап йўқ, жўра, қайиш пишган куни, албатта, таклиф қиламан.

Кутавериб зиқ бўлгач, Умар ака яна пичинг қилган. Ферма мудир сиполик билан шундай депти:

– Умар ака, хотиним қайиш пиширмаса нима қилай. Гўшт сероб, шўрвага қовурдоқ пиширгани-пиширган.

Гап авзойидан бу ҳам Пўлат аканинг навбатидаги қалтис ҳазили эканлигини сезган Умар ака “Э, боринг-ей” деб кетган экан.

«НОСДАН ОЛИНГ, УКА»

Қурбон Жумаев жуда зукко, нозиктаъб, қувноқ одам бўлган. Уни кимдир «бригадир», кимдир «ўнбоши» деб чақирган.

Нос чеккан-у, ammo носкади олиб юрмаган. Фақат сўраб чеккан. Хумори тутса, носкашлардан зўрини болалар орқали чақиртириб келган. Бир куни Ҳамро ака бу алдовга ишониб, кеч қоронғуда ўнбошиникига борган.

– Ҳа, Қурбон ака, тинчликми, болалар ўнбошининг зарур иши бор экан дейишди.

– Яхши келдинг-да, Ҳамроқул. Ўзингнинг болаларинг яхшими? Сенда носнинг зўри бўларди-а?

Ҳамро ака нос берди. Чекиб хумори босилди.

– Ўнбоши, нега чақиртирган эдингиз?

– Шу десанг, Ҳамроқул, носнинг хумори ёмон-да. Сеникидан бошқаси кайф бермайди. Ноилож йўқлагандим-да...

Жаҳли чиққан Ҳамро ака:

– Кап-катта одамсиз, бир отим нос учун мени кечасиям чақирасизми?! – деб кетган экан.

«МЕҲМОН НЕЧТА, БОЛАМ?»

Раҳматилла Саидов Қарнабда анча муддат муаллимлик қилган. Райком вакили, эски оғайниси Улуғ Раҳимов қишлоққа ташриф буюрганда, уни уйга бир пиёла чойга таклиф этади.

Кеч тушганда ўғли уларникига бир гала одам келишаётганидан хабар беради. Раҳматилла ака (у кишининг бўйлари узун эди) девордан қараса, Улуғ ака йиғилишда қатнашган фаолларни ҳам бошлаб келаяпти. Зиёфат бор-йўғи уч-тўрт кишига тайёрланган.

Бейхтиёр «Эҳ-ҳе, мен бунча меҳмон чақирмагандим-ку!» деб юборади.

Бу гапни эшитгач, беш-олти киши аста четлашиб, орқага қайтдик, – дейди кексалардан бири Тоғай ака Сафаров.

ОТАМНИНГ САБОҚЛАРИ

Отажон, аслида бу марсия ҳам, хотирангизга ҳамду сано ҳам эмас. Гарчи сўнгги нафас олдидан «Барчангиздан розиман!» деган бўлсангиз-да, биз – етти ўғил ва бир қиз – фарзандларингиз ўзимизни табаррук руҳингиз олдида ҳамиша қарздор ҳисоблаймиз. Вафотингиз куни узоқлашган сайин бу қарзимизни теранроқ англаб бораяпмиз.

Хоксор, беозор умрингиз бизга нечоғлик сабоқ мактаб бўлганини тушуниш ҳам, ўзингиз айтгандек, «болалар учун саодатга калитдир». Не бахтким, ўғил-қизлар, келин ва неваралар шуурида зоҳир бўлган ушбу эътирофларни улар номидан қоғозга тушириш, руҳингиз билан ғойибона суҳбат қуриш мен, тўнғичингиз, шоир болангиз зиммасига тушди. Шул боис йўқловни кўпроқ ўзим англаган, гувоҳ бўлган, хотирамда из қолдирган воқеаларга боғладим.

«Отанг ҳурматга лойиқ, болам!»

Эсимни таниганимда мен Тош бобомни – ота, Шарофат момомни – она дер эдим. Кейинчалик англашимча, сизни Қарнаботадаги мактабга илмий бўлим мудири қилиб жўнатишган. Мардон укам туғилгач, ота-онангиз мени олиб қолишган, синглингиз – Ҳабиба аммам билан ўсиб-улғайдик.

Эсимда, Зиёвуддинга тушганда, албатта, мени кўриб кетардингиз. Бобом ҳам, момом ҳам хурматингизни жойига қўйишарди, “сиз”лашарди.

Бир воқеа хотирамда.

– Ота, Исҳоқ Тошев сизнинг ўғлингизми? – дедим бир куни.

– Ҳа, онангнинг ҳам ўғли. Муртазо деган амакинг бор, Самарқандда яшайди.

– Унда нега у кишини «сиз» дейсиз?

Тош бобом мен билан суҳбатлашишдан, инжиқлигимни кўтаришдан, саволларимга жавоб беришдан эринмасди.

– Исҳоқжон – катта ўғлим, олий маълумотли, мактабда раҳбар. Унақа одамларни “сиз”лаш керак, ўғлим. Эсингдан чиқарма, отанг катта хурматга лойиқ одам. Қишлоқда эмас, районда ҳам кўпчилик танийди.

– Отанг туғилганда доялар ҳам унга ҳавас қилишган, – гапга қўшилди Шарофат момом. – Негаки, сочлари ва кўзлари қоп-қора бўлган. Ўсмирлиги уруш даврига тўғри келди. Мактабни ташлаб рўзгорни тебратди. Ҳамма оғир ишларни бажарди, бояқиш болам. Ўқишини кейин давом эттирди. СамДУ да ҳам яхши ўқиди. Домла бўлиб қоласан, дейишганда ҳам бизларни ўйлаб қишлоққа қайтган.

Албатта, у пайтлар тасаввурим ўзига яраша эди. Аммо ўшанда кўрганларим бугун мушоҳадаларимда ўзгача моҳият зоҳир этаётир. Бобом доимо иш билан банд бўларди. Сиз эса ҳовлига киришингиз билан боққа тушиб, бобомга ёрдам берардингиз. Ҳар сафар менга китоб олиб келардингиз, ўқиганларимнинг мазмунини сўраб тергаб турардингиз.

Ростини айтсам, мактабдалигимда велосипед, ишга киргач эса мотоцикл оламан, деганимда «Болам, бу нарсалар одамнинг обрўсини белгиламайди» деган гапингиздан биров хафа бўлгандим. Аммо кейинчалик

эрка ўғилларига истаган машинасини олиб берган оталар тақдирини кўргач, ўшанда оқилона иш тутганингизга ишонч ҳосил қилдим.

Имоми аъзам дейдики...

Бир куни эрталаб уйғонсам, отам Зиёвуддиндаги ҳовлимиздаги боғда қўлида кетмон билан помидорга ишлов бераётган экан. Ҳайрон қолдим: кечаси келганини кўрмаган эдим. Салом-алик қилгач, «кечаси кеч келдим, ухлаб қолган экансан» деди. Кейин билсам, ҳамкасбининг тўйига бориб, ичганини бобомга билдирмаслик учун меҳмонхонага кириб ётган ва тонгда ёқ туриб боққа ишга тушган эканлар.

1979 йилда дардга чалиниб қолдим. Докторлар операциянинг мураккаблигини айтишди. Отам эса онамга, укаларимга бу ҳақда Шарофат момомга билдирмасликни қайта-қайта тайинлади. «Неварангизни санаторийга жўнатаяпмиз, она» деди. Сўнг менга юзланди:

– Ўғлим, момонгга сир бой берма. Йўқса, сени ўйлаб чарчаб қолади. Боланинг дарди онада икки барабар оғир кечади.

Қадриятларга бағишланган бир китобни ўқигач, отамнинг бу хатти-ҳаракати маъносини тушуниб етдим. Айтишларича, Имоми Аъзам зиндонда зулм чекаётганда «Асло бу ҳолимни онамга билдирманглар. У киши чекадиган ғамга мен чидай олмайман», деган эканлар.

Мен бу ривоятни укаларим, келинларимга ҳам айтиб бердим. Оиламизда рўй берган баъзи нохушликларни ота-онамизга билдирмасликка интилдик. Ростини айтсам, фарзандлари у ёқда турсин, ҳатто невараларини, чевараларини номма-ном, тез-тез сўраб турадиган ота-онадан бундай нарсаларни яшириш

осон кечмайди. Кимгадир оддий туюлган бу нарса ота-она умрига умр қўшишини, кайфиятини кўтаришини амалда ўзим кўрдим. Шу боис ота-онаси хузурида тўполон кўтарадиган, машмаша чиқарадиган оилаларни кўрганда уларга нисбатан нафратим кўзғайди. Отамнинг сабоқларига таҳсин ўқийман.

Меҳр ва талаб

Отамни ўзимизча тирик энциклопедия, дер эдик. Қишлоқдагиларни-ку қўяверинг, бошқа жойда яшайдиган қариндош, ҳатто узоқ танишларининг бола-чақасини ҳам исмигача айтиб берарди. Йўлда дуч келган одам билан узоқ сўрашарди. Очиғи, баъзан бировларнинг болаларига ўта меҳрибончилик қилиши ғашимга тегарди. Бироқ англаб етдимки, бундай қадрдонлик бағрикенглик ҳар кимга ҳам насиб этавермас экан. Шундай хислатни раҳматлик Рустам акамда ҳам (Мория аммамнинг ўғли) кўрганман.

Қарнабдаги ҳовлига келсам, бегона бир бола юрибди. Меҳмон бўлса керак, деб ўйладим. У эртасига ҳам кетмади. Шунда онам:

– Бекмуродни отанг ўғил қилиб олди. Интернетда ўқийди. Шанба, якшанба куни бизникида юради. Меҳрли бўлишга ўргатар экан.

Эҳ-ҳе, ўн тўрт йил ичида қанчалаб шундай болалар яшамади дейсиз уйимизда. Ҳаммаси ҳозиргача оиламиз билан алоқа қилиб туради. Жамшид деган Оқсой қишлоғилик йигит отам бетоб ётганда бориб кўриб келди ва менга «Ака, дадам жуда оғир-ку!» деб бўзлаганини сира унутолмайман.

1985 йилда олий партия мактабига ўқишга кетдим. Оилам икки хонали уйда Самарқандда қолди. Очиғи, болаларимнинг моддий таъминоти оғирлашди. Нафиса касал бўлди. Шунда отам келинига «Қани

бўл, болаларни ол, уйга кетамиз, ўзимнинг бағримда юрасизлар» деган. Бир ҳовли болага неваралари ҳам қўшилган.

– Баъзан йигирма-йигирма беш киши бир дастурхондан овқат ердик, – дея эслайди онам. – Бунинг устига райОНО, облОНОдан келган меҳмонларни ҳам отанг уйга олиб келарди.

Қанчалик меҳрибон бўлмасин, отам талабчанликни унутмасди. Лоқайдлик, бефарқлик, ялқовликка чидай олмасди. Уйда пайтида боғдан бери келмасди. Ноилож укаларим ҳам ёнига қўшилишарди.

Турмуш ўртоғим икки йил отам директорлик қилган интернат-мактабда тарбиячи бўлиб ишлади. Қайнота ҳатто ўз келинига бирорта имтиёз бермаган экан. Аксинча, бошқалардан кўпроқ иш талаб қилган.

– Синфимдаги бир бола уйига кетиб қопти, – деб эслайди рафиқам. – Кечқурун дадам анча койиди. Шунда қайнонам йиғлаб-сиқтаб: «Бунча азоб бера-сиз келинингизга. Ахир аёл киши бўлса» деб нолиди. Аммо дадам эртасига мени йигирма километр наридаги қишлоққа барибир юборди. Бориб болани олиб келдим. Талабчанлигида қатъий турса-да, самимийлиги, ҳалоллиги учун у кишини ҳаммамиз эъзозлардик.

Укам Эркин ҳам шу мактабда дарс берган, бошқалардан икки-уч барабар кўп ишлашга мажбур бўлган. Директор отасига эркалик қилиш хаёлига ҳам келмаган.

Вилоят халқ таълими бошқармасининг ўша пайтдаги бошлиғи Сулаймон Қаршиев (жойи жаннатда бўлсин), ўқитувчилар малакасини ошириш институти директори Азиз Аминов, тажрибали маорифчилар Қойиддин Низомов, Бўрибой Сафаров каби инсонлар мендан отамнинг ҳол-аҳволини сўраб туришарди. «Исҳоқ ака фидойи инсон» деганларида кўнглим тоғ-

дек кўтариларди. Зеро, улар отам билан иш юзасидан кўпроқ муносабатда бўлишган, у кишининг фазилатларини бошқаларга қараганда яхшироқ билишган.

«Жоҳиллик ақлсизликдир»

Отажон, бундай ўйлаб қарасам, 35 йил аввал ўрта мактабда, кейин мактаб-интернатда раҳбар бўлиб ишлабсиз. Шу давр ичида бирор-бир муаллимнинг бурнини қонатмагансиз. Ўзим гувоҳ бўлганман: ҳар бир муаммони тушунтириш, яхшилик билан ечимини топишга уринардингиз. Иш ёқмаган муаллимларнинг «Отангиз кўп гапирадилар, хаёли бошқа ерда юрган каллаларга ўзининг фикр ва ғоясини тикмоқчи бўлади» деган пичингини эшитганман.

Сиз эса тасодифан дарсга кириш, навбатчилар ишини ярим тунда текшириб кўришдан эринмасдингиз. Бир куни «Дада, шу лоқайд, интизомсиз муаллимларни қаттиқроқ уришсангиз, ҳайдаб юборсангиз бўлмайдами?» деб сўрадим. Сиз эса хотиржамгина: «Болам, жоҳиллик ақлсизлик, ақли етмаган одам бақирингизга тушади» деган эдингиз. Ҳозир айрим раҳбарларда шу қусурни кўриб, гапингиз ҳақлигига имон келтираман.

«Мактабнинг бир гуруҳ муаллимлари» номидан юқорига хат тушди. Сизнинг фаолиятингизни роса текширишди. Келган комиссия эса раҳматнома эълон қилди. Яна 2-3 та тухматга дуч келдингиз. Сиз бу иғволарни ким уюштирганини билардингиз. Ўша ўқитувчини уйимизга чойга таклиф қилардингиз ҳам. Онам, укаларим бундай илтифотдан нолисалар «ўчакишиш эрта бир кун шу зарба ўзингга қайтиб келадиган иллат, қўйинглар, тушуниб, эрта-индин ўзига келади» деб тинчлантиргансиз. Эҳтимол, шу сабабли шу кунга қадар бирор кишига ўчакишиб, ёмонлик тиламадик.

Ўзингиз айтгандек, шунақа «пасткашликдан баланд юрдик».

Отажон, ўзим уч нафар фарзандни вояга етказгач, етти ўғил ва бир қизни ўстириш, уйли-жойли, ўқи-мишли қилиш учун онам билан нечоғлик машаққат чекканингизни англай бошладим. Ҳар биримизнинг инжиқлигу ўжарлигимизга, ишёқмаслигу кайфиятимизга қарши тарбия усулини қўллашда чеккан заҳматингиз ёлғиз Худога аён.

Элликдан ошиб ҳам на Сизнинг, на онамнинг юзига тик қарамадим. Чунки буни Сиз ўз ибратингиз билан ўргатдингиз. Бир куни қўшни йигит анча давлат тўплади. У ҳатто ота-онасини жеркий бошлади. Одамлар уни ғийбат қилди, ота-онаси, ўзининг устидан кулдик. Сиз эса жиддий тортиб, танбеҳ бердингиз:

– Унақа одамнинг устидан кулманглар. Ота-она ўрнига ўзингизни қўйиб кўринг. Яхшиси, тартибга чақирайлик.

«Ҳозирги раҳбарлар Газета ўқимайдими, ўғлим?»

Отам Тошкент ёки Самарқандга бориб келса, уйга, албатта, бир халта китоб-дафтар кўтариб кирарди. Айтгандай, байрамларда собиқ ўқувчилари ҳам отамга фақат янги китоб совға қилишарди. Ҳаммасини авайлаб асрарди:

– Бу Афғонистон тоғларида ўсадиган ўсимликлар расми ва тавсифи. Комилжон ҳарбий хизматдан юборган. Мана бу – указка (безакли кўрсаткич таёқ)ни Қурбонбой келтирган. Янги жуғрофик харитасиям бор.

Қишлоқда боғ-роғнинг юмушига ўрганиб қолган падари бузрукворимни фақат байрамлардагина Самарқандга келишига кўндирардик. Онам-ку, неваралари билан уйда ўтирарди, аммо отам эрталабки

нонуштадан сўнг дарҳол кўчага отланарди. Музей, архивларга борарди, одати бўйича уйга бир даста газета билан қайтарди.

– Бобоси, уйдагилари етмасмиди, ҳамма ёқни газет босиб кетди. Ўқийдиган тайинли нарсаси борми ўзи?! – нолийди онам.

– Вой, кампири тушмагур. Газетаниям ёмони бўларканми. Ёзилган нарсани ўқиган киши маърифатли бўлади. Дунёдан хабардор бўласан. Қоринни ҳамма тўйғазиши мумкин, бироқ шуурни, онгни илм билан тўйдиришни ҳаммаям эплайвермайди.

Мен билан суҳбати нукул матбуотга келиб тақаларди. Чунки у киши енгил-елпи мақола, умуман кўнгилочар газетани ўқимас, фақат жиддий, мулоҳазали материалларни мутолаа қиларди.

– Илгари қайси раҳбарнинг ҳузурига кирсанг, столи устида бир тахлам газета турарди. Ўқимаса, ҳаётдан орқада қолиб кетарди. Нега ҳозир шундай эмас-а! Қайси газетга қарама, сканворд, бошқотирма. Нима, улар жиддий газета ўқишмайдими?

Очиғи, ҳеч нарса деёлмасдим. Чунки у киши ҳақ гапни айтаётганди. Яна қўшиб қўярди:

– Одамларни ўргатиш керак. Мақола охирида ўша раҳбарнинг исми-шарифини ёзиб, «Сиз нима дейсиз?» деб сўранглар. Одамларни муносабат билдиришга кўниктириш лозим, болам.

Бошқа бир куни суҳбат чоғида отам дардини куйиниб изҳор этди:

– Илмсиз тадбиркорлик бўлмайди. Илмсиз, маърифатсиз халқ ишбилармон бўлмайди. Аввал шу ишга уларни яхшилаб тайёрлаш, ўқитиш керак. Катта бир хўжаликда биттаям тарғиботчи бўлмаса-я?! Бунақа штатларни кўпайтириш ўрнига нега қисқартириб юборишаяпти?

Меҳнат – яшаш демак

Зиёвуддинга, ота-онамни зиёрат қилишга бордим. Отам дарвоза олдига тўкилган мол емишини ҳовлига ташияпти экан:

– Дада, қўйинг шу ишни, укаларим қилади.

– Ҳаво айниб турибди. Ёмғирда қолмасин дедим-да.

– Йўлдан ўтганлар етти ўғил пенсионер отасини ишлатиб қўйипти, деб айтишмасин. Сиз дам олиб туринг, ўзимиз ташиймиз.

Яхши биламан, отамга бу гапларни айтиш бефойда. Мабодо тўғри келса, кийимларини алмаштирмасдан ҳам ишга уннаб кетаверади. Онам ҳар доимгидек нолигани-нолиган:

– Ёшингиз бир ерга борганда зарурми сизга?! Чала қолиб кетмайдими шу иш дегани. Янги костюм-шимга раҳмингиз келмайдими?

Аввалига отамнинг бу хатти-ҳаракатига жаҳлим чиқарди. Айниқса, уйга дўстларим билан борганда ҳовлида молларга қараётгани ёки боғда ишлаётгани устидан чиқса, уялардим. Кейин бироз кўниккандек бўлдим. Биламан, отам бекор ўтирмайди.

Ўшанда отам Самарқандда – Абдували укамникида турганди. Тушда кўргани бордим. Қарасам, отам йўқ.

– Зерикиб ташқарига чиқди, – деди онам.

Кўчага чиқиб, атрофни қарадим. Отам укамнинг кўшнисиникида ток кесишда ёрдамлашяпти экан. Кийимлари чанг бўлиб кетган.

– Кузатиб турсам, нотўғри кесаяпти, токни тушунмас экан. Кел, шунга ёрдам берай дедим, – изоҳлади ўзича.

Падари бузрукворимнинг бекор ўтирганини кўрмаганмиз. Нимагадир уннаб юарди.

– Ҳаракат қилганга, ишлаганга Худо беради, болаларим. Ҳеч бўлмаганда, ўзинг учун фойдали юмуш билан шуғуллан. Тош боболарингнинг қўлидан келмайдиган хунар йўқ эди.

Куш уясида кўрганини қилади. Мен-ку ижод билан банд бўлдим, ўзимча. Аммо укаларимнинг барчаси устачиликнинг ўнлаб турини ўзлаштиришди. Ҳозир ҳам рўзғор юмушларини ўзлари уддалашади. Эркин ва Комил укаларим Уста Тош бобомдан қолган ускуналарда пойабзал таъмирлашни ўрганишган, Абдувалининг эса қўлидан келмайдиган иш йўқ.

Кун бўйи ёки соатлаб ёнбошлаб телевизор кўрадиган, хаёл суриб ўтирадиган ёхуд узоқ вақтини ошхона-гапхоналарда ўтказадиганларга тоқатим йўқ. Уйда ҳам, ишда ҳам ёзмасам, ўқимасам турулмайман. Эҳтимол, мен вояга етган муҳитнинг ҳам таъсири бордир. Бироқ бу хислатни аввало Тош бобомдан ва асосан отамнинг шахсий ибратидан олганман, десам хато бўлмас.

«Кимнинг ўғлисан, кимнинг отасисан?»

Яширмайман: жуда кўп жойларда отамнинг обрўси, таниш-билишлари орқали иш битирганман. У киши чекка қишлоқдаги мактабда ишласа-да, Самарқанду Тошкентда жўралари кўп эди.

Талабалигимда «Гулистон» журналига мақола олиб бордим. «Ёшлар газеталарига ёзиб ўрганинг, ҳали бизнинг савиядаги нарсани олиб келмабсиз» деди ходимлардан бири. Мен Самарқанддан атай келганим, шунинг учун ёрдам беришларини сўрадим.

– Самарқанднинг қаеридансиз?

Хона тўрида ўтирган майин табассум, мулойим истарали ўрта ёшлардаги одам эътиборимни тортди:

– Сизлар билмасаларингиз керак. Узоқ қишлоқ – Қарнабданман.

– Исҳоқнинг ўғлимисан?

Дабдурустан берилган савол мени шошириб қуйди:

– Ҳа, каттасиман.

– Қани ўрнингдан тур-чи.

Ҳалиги одам столни айланиб ёнимга келди. Мени бағрига босиб қучоқлади:

– Ҳой студент, энг яқин дўстимнинг ўғли экансан. Бирга ўқиганман. Оқилжон Ҳусанов салом айтди, де отангга.

Хуллас, таниқли ёзувчи билан шу тахлит танишдим. Ишим ҳам битди. Кейин кўп мақолаларимни чиқарди. Уйига олиб борди, бизникига келди. Жойи жаннатдан бўлсин! Хозир Оқилжон аканинг укаси, бе-назир санъаткор Деҳқонбой ака билан борди-келди қиламиз.

Вилоят партия қўмитасида ишлаганимда шўъба мудири Байбулла Ашуров мени ҳузурига чорлади:

– Эшитдим, Исҳоқ аканинг ўғли экансиз. У киши менинг устозим бўлади. Тўртинчи курслигидаёқ бизга дарс берарди. Иш пайтида бошимга ташвиш тушганда мени Қарнабга ишга олиб кетганди. Бирор ёрдам керак бўлса, тортинманг, хўпми!

Кўп ўтмай обкомнинг бўлим мудири Садриддин Султонов (жойи жаннатдан бўлсин) ҳам шу мазмунда суҳбатлашди.

Отам кичик укам Аҳрорни ўқишга жойлаш учун собиқ пединститутга олиб келган. Дарвозадан киришда ректорга дуч келишган. Ҳамма ўзини четга олган. Шунда ректор Содик Нишонов четда турган отам томон юрган ва қуюқ сўрашган.

– Нима қилиб юрибсиз, домла?

– Кенжатой сизларда ўқийман деган эди.

– Сиздай одамнинг фарзанди ёмон ўқимаган бўлса керак-а?

Ректор шундай деб ёрдамчисига ниманидир таяинлаган.

Бундай воқеалар ҳар бир укам ҳаётида содир бўлган. Унча-бунча танилиб қолганимда ҳам туманга борсам, кексалар «Кел қани, Исоҳнинг ўғли» деб айтишарди.

Вақт ўтди, отам пенсияга чиқди. Ҳаммамиз уйли-жойли, ишли-рўзгорли бўлдик. Мен ҳам вилоятдаги каттагина ижодий ташкилот раҳбариман. Бир кун зиёрат қилгани борсам, отам қувонч билан бағрига босди. «Раҳмат, раҳмат, болам!» дейди-ю, кўзида ёш айланади.

Ҳайрон бўлдим. Ҳар галгидек онам изоҳ берди:

– Отангиз кўпроқ Қарнабда ишлаган. Зиёвуддинга келгандан бери пенсиядаги фахрий ўқитувчини бирор тантананага таклиф этишмайди. Жўраси Бобомурод Тошев бу гал қўймай байрамга олиб борибди. Ўтирганларга «Бу киши Фармон Тошевнинг отаси бўлади-лар» деб таништирибти. Каттаю кичик раҳбар келиб отангизни табриклар, ҳол-аҳвол сўрапти. Оталаринг болаларим учун мени одамлар шунчалик иззат қилишяпти, деб хурсанд бўлиб юрибди.

Суянчиғинг бўлсин дунёда

Албатта, мен Сизнинг фикрингизни сал шоирона тарзда ёзаяпман. Аслида бу ўғитни бизга содда, лўнда қилиб тушунтиргандингиз:

– Худоси йўқ одамлар ҳам бор, болам. Алҳамдулиллоҳ, мусулмонмиз. Динимиз, имонимиз, юртимиз бор. Мусулмонликнинг асосий шартини бажаришга, бировга озор етказмасликка интилинглар. Ота-она кўзига тик қараб, дағал гапирсанг, аввало гуноҳ, кейин бу нарса фарзандларингдан ўзларингга қайтади. Ҳаётда дўстларинг кўп бўлсин. Аммо улар ичида доимо суя-

надиганинг, яхши-ёмон кунда маслаҳат соладиганинг бўлсин. Мансаб, кўчадаги жўраларга ишонманглар.

Биз фақат сўзингизгагина эмас, ўзингизга, шахсий ибратингизга амал қилишга интилдик. Беназир инсон Ҳаким Худойбердиев билан дўстлигингиз ҳаммага маълум. Оғир-енгил кунларда доимо бирга юрдингиз. У одамни ҳозиргача бизлар «Ҳаким дада» деймиз. Катта-кичик демасдан ҳамма укамнинг ҳурматини жойига қўяди.

Ҳаким муаллимнинг ўғиллари кўп. Шу сабабли болалиқдан бизларни улар билан дўст тутинтирдигиз. Улар мени, менинг укаларим эса Садриддинни ўз акасидек кўришади. Бундай тарбия ҳаётда бизга жуда асқотаяпти. Кўп нарсаларга битта мен эмас, укаларим ҳам садоқатли дўстлари орқали эришаяптилар.

Эсингиздами, агар бирорта оғайнимизнинг ножўя ҳаракатидан нолиб қолсак, ўгит берардингиз:

– Кўп жаҳл қилманглар, адашгандир. Умуман, ўзинг яхши – олам яхши. Ёмон одам билан жанжаллашиб асабни бузманг, яхшиси, ундан четроқда юринглар.

Укаларимни билмадим-у, мен шундай ҳолатга дуч келсам, ўгитларингизга амал қиламан.

Ҳар гал ҳузурингизга борганда дўстларимизни сўрайсиз. Чунки шунчалик эътиборлисизки, ҳаммасини номма-ном сўраб чиқардингиз. Устозларим Шухрат Жабборов, Адҳам Ҳайитов, Аббос Муртазоев, дўстларим Холмуҳаммад Нуруллаев, Абдурауф Қоржовов, Эгамберди Раҳмонов, Ўткир Тошев, шогирдларим Садриддин Набиев, Нодир Жонузоқнинг оқибати хусусида, давраларда фахр билан гапирардингиз. Ота, ҳақиқатан улар энг яқин дўстларим, суянчиқларим, яхши-ёмон кунларда доимо ёнимда бўлишади. Мен ҳам худди шундай йўл тутаман.

Қуш уясида кўрганини қилади, дейишади. Рост экан. Укаларимнинг ҳар бир дўстига мен худди Сиз-

дек муносабатда бўлман. Кўплари билан оғайнидек бўлиб кетдик.

Ризокул тоғам Сизни язна эмас, ака ўрнида кўрарди. Ҳар бир юмушда маслаҳатингизни оларди. Биз ҳам худди шундай йўл тутаяпмиз. Тоғамнинг йўриғисиз бирор катта ишга қўл урмаймиз.

Мустақиллик нима?

Отам билан бу мавзуда ҳар галги учрашувда фикрлашардик. Гарчи собиқ советлар замонасида камол топган, фаолият кўрсатган бўлсалар-да, барчамизни янгича яшашга ундарди. Бир куни Самарқанд шаҳар ҳокимлигида ташкилий ишлар ва кадрлар масалалари гуруҳи раҳбари бўлиб ишлаётган укам Комилжонга гапираётганларини эшитиб қолдим:

– Компартиянинг мафқурасини эмас, синовдан ўтган иш тизимини қўллаш айб эмас. Масалан, бирор фармон ёки қонун қабул қилинса, унинг моҳияти мунтазам равишда оддий аҳолига етказиларди. Махсус тарғиботчилар гуруҳлари ишларди. Уларга ойлик ёки гонорар бериларди. Ҳайронман, нега бу штатларни қисқартириб юбораяпсизлар? Ҳеч қайси корхонада тарғиботчи штати йўқ. Тўғри, энди маҳалла деган идора шаклланди. У одамлар билан иш олиб боришга жуда қулай. Сиёсатчилар айнан ўша жойда ишлашлари лозим. Қайси одамга қарама, сканворд чизиб ўтиради. Унинг ўрнига ҳафтада бир кун газета ўқиш соати ташкил этилса бўлмайди. Билиб қўй, ўғлим, одамлар агар моҳиятини чуқур англаса сиёсатимизга эргашади. Битта-иккита йиғилиш билан бу иш амалга ошмайди.

Мен билан эса отам бу мавзуда эркинроқ суҳбатлашарди. Гарчи кўнглига бориб, эътироз билдирмасам-да, савол-жавобини ўзи тўлдирарди.

– Айримлар мустақиллик деган тушунчани алоҳида, айри яшаш деб билмоқда. Ҳайронман, сиз, газета-

чилар нега жим турасизлар. Бонг урмайсизларми?! Мустақиллик – бирлашиб яшаш, ўз-ўзини уддалаш дегани, деб. Қайси ёш оилага қараманг, алоҳида яшайман, дейди. Боланинг эрки унинг алоҳида яшаши билан белгиланмайди. Шаҳарда ҳамма ёқни ошхона, машина тузатиш устахонаси босиб кетяпти. Чиқиндидан фойдаланишни биров ўйламайди. Қишлоқларда арава ясайдиган устахона борми? Йўқ! Чунки унинг меҳнати оғир. Ҳам катта даромад келтирмайди. Шунинг учун ҳамма чидамайди.

Беш-олти йиллаб қўлини урмаган одамлардан ҳам томорқаси тортиб олинмайди. Давлат идорасида ишлаб бензоколонка, ошхона очиб олаётганларга гапирмайсизлар. Одамлар буларни билмайди, деб ўйланглар. Ҳаммасини кўриб туришипти. Шунинг учун гапларингга улар ишонишмайди.

Мен эса жимман. Одоб сақлагандек бўламан. У киши эса куйиниб давом этади:

– Бировнинг ёқасидан олинглар демаяпман. Муаммони ўртага ташланглар, одамларни бу баҳсга жалб қилинглар. Ҳар ким фикрини айтсин. Битта мутахассис ёки журналистнинг фикрини қоида қилиб олманглар-да.

Бундай суҳбатлардан сўнг (гарчи ўзимни оқламоқчи бўлсам-да) кўнглимда кўп гапларни туяман. Кечаси билан мушоҳада юритаман ва эрталаб қўлимга қалам оламан, навбатдаги мақоламга сарлавҳа қўяман: «Мустақиллик нима ўзи!», «Нега иккиюзламачилик қиламиз?»

Мақола чиққач, Амина опа Мирмуҳаммедова ишхонамга қўнғироқ қилди:

– Менга қаранг, болам, кечаги мақолангизни ҳузур қилиб ўқидим. Бор гапларни, самимий ёзибсиз. Отангизга раҳмат!

Дарҳақиқат, раҳмат Сизга, отажон!

Ўз-ўзини эпламоқ учун

Отажон, бундай мулоҳаза қилиб кўрсам, ҳаётингизнинг ўзи бу саволга аниқ жавоб экан.

– Болаларим, бировга оғирликларинг тушмасин. Илтимос қилгандаям бировнинг имкониятини ҳисобга олинглар.

Бу ўғитни Сиздан кўп бор эшитганмиз. Эшитганмизгина эмас, умрингиз мобайнида бу борада ҳаммамизга амалий сабоқ бердингиз.

Бир амаллаб Самарқандга келишга кўндираммиз. Сиз эса ҳар биримизникида узоғи билан бир-икки кун бўласиз ва дарҳол қишлоққа интиласиз. Бизларга-ку, бошқа баҳона тўқийсиз, онамга эса «Уйга кетайлик, онаси, болаларга оғирлигимиз тушмасин», дейсиз. Зимдан эшитаммиз бу гапни.

Тақдир экан, дардга чалиндингиз. Жиянингиз Шуҳрат доктор чуқур текшириб кўргач, дориларни ёзиб берди. Сиз эса шифохонага ётиш ўрнига уйга кетаман, деб туриб олдингиз. Биламан, кўнглингиз ниманидир сезган. Ҳар қанча яширмайлик – билдингиз. Онам телефонда бизга дори-дармон қолмаганини айтса, Сиз у кишига «Кўй, болаларни овора қилма, вақти ёки пули бўлмай қолгандир», деб дашном бергансиз.

Эҳ, отажон, бунчалик меҳрибон, сабрли бўлмасангиз-а!

Сўнги кунлар

Эҳ-ҳе, ўғлингиз Мардондан ташқари қанча шифокорларни тарбияладингиз, одам қилдингиз. Лекин уларнинг қўлидан ҳеч нарса келмади – бу дард давосиз. Кундан-кун қуриб бораётган мадорингизни кўриш бизга осон эмасди. На уйда, на ишда кўнгилингиз тинчийди. Ака-укалар ич-ичимиздан бўзлайммиз, эзиламмиз.

Сиз эса билдирмасликка уринасиз.

– Кечагидан яхшиман. Боринглар, ишдан қолманглар, гап эшитманглар.

Отажон, менимча, жамики қариндошлар охирги жасоратингиз – суюкли неварангиз Жонибекнинг уйланиш тўйи ўтгунча чидаб берганингизни унутмас керак. Биринчи ўғил неварангиз-да. Уни ўзингиз катта қилдингиз. Тўй арафасида аҳволингиз оғирлашди. Ҳаммамиз ҳадикда. Гарчи гапирмасангиз ҳам қарашингизда «Болаларим, Жонибекнинг тўйини зўр қилиб ўтказинглар», деб турган эдингиз. Ниятингиз амалга ошди. Ўзимиздан ўтгани ўзимизга аён. Тўйга ўзингиз оқ фотиҳа берсангиз эди.

Шунисига ҳам шукр!

Отажонгинам-а! Болаларимнинг кўнглини чўктирмайин, деб Турниёз амакимга (минг афсус, у киши ҳам оламдан ўтдилар) юрагингизни очгансиз:

– Мени Қарнаботага, ота-онам ёнига дафн этинглар. Ҳаво иссиқ, Самарқанддан жанозага кўп одам айтманглар, овора бўлишади. Укаларингга айт, ўша ёқда билдириш қилишсин.

Айтганингиздек бўлди. Ўша куни ҳаво ҳарорати 40 даражадан ҳам юқори эди. Сизни қишлоққа олиб боргач, ҳадсиз одамни кўриб, юрагим тўлиб кетди. Улар Сиздек қадрдон муаллими билан видолашишга чиқишган эди. Кимдир ҳасса таянган тўқсон ёшли Мели бобога деди:

– Чарчайсиз, бобо, шу ерда дуо қилсангиз ҳам бўларлар.

– Ие, нима деяпсан, Тошевдай одам – қадрдоним билан хайрлашмайманми? Қишлоқнинг устунни эди у.

Беихтиёр чолни кучоқлаб йиғлаб юбордим. Кимдир ғилдиракли аравада келаяпти. Яна кимдир елкасини зўрға кўтариб юради, аммо ўксинади:

– Узоқ яшаши керак эди, раҳматлик.

Гарчи ўша дамда ичим тўла дард эрса-да, бугунга келиб салоҳиятингиздан, одамлар ўртасидаги обрў-йингиздан фахрланаман. Эл ўзининг корига яраган инсон билан йиғлаб видолашади.

Ҳар кимнинг отаси ўзига қадрли. Мен эса Сизни беозор инсон сифатида биз – фарзандларингизга, қавму қариндошга қолдирган ҳамда ҳаётда ҳар биримизга ёрдам берган сабоқларингизни эслаб ўтдим, холос. Эҳтимол, бу гаплар бошқаларга ҳам асқотиб қолар.

Биздан рози бўлинг, отажон, отажонгинам!

2005 йил, июль

Қисса

ҲОКИМ

– Дадаси, мастава қилгандим, озгина ичиб оласизми?

– Қорним тўқ.

– Эрталаб ярим коса обжўш ичдингиз, холос.

– Менга қара, хотин, иштаҳам йўқ, овқат кетма-япти, тушундингми! Менга жуда ичинг ачиётган бўлса, индама, ҳозир мени тинч қўй!

Нигора вазиятни сал бўлса-да юмшатиш мақсадида кечаси яхши ухламаганлиги салқиб қолган қовоқларию киртайган кўзларидан сезилиб турган эрига бироз яқин келди. Асабийлашаётганлиги юз-кўзидан сезилиб турган эрига разм солиб, ичидан зил кетди. Бир кечада қарилик аломатлари сезилиб қолганди. Ияги атрофидаги ажинлар, икки чаккасидаги сочлари, тикандек бўртиб қолган соқолидаги оқлар янада кўпайгандек. Гавдаси ҳам хиёл букчайиб, елкаси чиқиб қолгандай кўринди. Илгари эътибор қилмаган экан-а. Бехтиёр кўзларига келган ёшни зимдан артиб, эрини кўролмаган ҳасадгўйларни ичдан қарғади. Хаёлида қандай қилиб бўлса ҳам эрининг кўнглини олиш, уни чалғитишни ўйлади. Бу туришда унинг бирор бедаво дардни орттириб олиши мумкинлигини ўйлаб, юрагига қўрқув оралади. Ўзига тасалли беришга уринди. Ростда, ишдан бўшаган битта унинг эрими, шукр, тўрт мучаси соғ, ана, нафси ўпқон раҳбарларнинг қанчасининг иши терговда, айримлари 10–15 йилдан бери

тўшакка михланиб қолган. Кетса мансабдан кетибди. Шукур, битта рўзғорни эплайди. Бировникига яримта нон сўраб чиқмайди. Ҳозир аввалги замон эмас. Илгарилари телевизорда Москвага сўроққа олиб кетилиб, ичи тўкилиб қайтган бегуноҳларни кўриб, юрагимиз ғаш бўларди. Биз нега аза тутишимиз керак экан.

Эрталабгача тинмай сув ичиб чиқди. Ишқилиб... Миясида чарх ураётган бир-биридан хунук хаёллардан чўчиб, ҳар эҳтимолга қарши кўйлагининг ёқасини ушлаб “туф-туф” деб кўйди.

Нигора эрининг ўжарлиги ва қўполлигини биларди. Турмуш қургандан буён оилада эрининг айтгани-айтган, дегани-деган. Қизишганда ўзидан бошқани кўрмайди. Гарчи айби бўлса-да, ҳалигача ҳеч кимдан кечирим сўраган эмас. Нигора дастлаб эрининг бу одатига кўниколмай юрди. Кейинчалик айрим дугоналарининг ўз турмуш ўртоғига беписанд муносабатини кўриб, эридаги камчиликлар – фазилат, қўполлиги эса бошқалардан устунлик бўлиб кўринди. Эрига ҳурмати ошди. Айниқса, айрим оилавий давраларда эрига кўрсатилаётган иззат-икромдан боши осмонга етар, негадир ҳамманинги олдида уни қучгиси, тантиқлангиси, бошқаларга кўз-кўз қилгиси келарди. Қарашидан важоҳат ёғилиб турадиган, холаси айтгандек, кўксидан Азроилнинг туки бўлган эрининг бир кечада қафасдаги ярадор шер ҳолига тушганлигини ўйлаб юраги эзилди. Тўғриси, унинг ҳозирги туришига раҳми келди. Ахир бу аҳволда ётаверса адоий тамом бўлади... Ниҳоят, юрак ютиб, гап қотди:

– Дадаси, Худога шуқр, соппа-соғсиз. Қўлингизда гулдек хунар бор. Кўйинг, асабийлашманг. Болаларга ҳам ноқулай. Кенжангиз Бектош “Дадам билан бирга ейман”, деб таомга қўл ҳам урмаяпти.

Шухрат Акрамович сигаретасини ўчириб, тўлиб қолган кулдонни четга суриб қўйди, суюкли неварасининг исмини эшитгандан сўнг вужудига илиқлик

югурди, аммо хотинининг юзига қарамай, тўнғиллади:

– Нигор, менга қара, сен ҳам шу пайт ақл ўргатма. Яхшиси, деразани оч, уйга тамакининг ҳиди ўрнашиб қолди. Менга ақл бўлгунча манави кулдонни бўшатиб кел. Хонага шунча кириб чиқдинг-у, шунга қолганда ақлинг оқсоқлик қилдими? Ўзи-ку “меҳрибон маслаҳатчилар” га ишониб шу ҳолга тушдим. Бўлди-да энди. Овқат егим келмаяпти, дедим-ку! Бор, болаларга тушунтир, мени касал де, грипп де.

– Вой, дадаси, касал эмаслигингизни билишадди-ку!..

– Оббо! Билишса жуда яхши. Билишармиш! Гапини қаранг, ҳали муҳокама ҳам қилишар қайнатангга ўхшаб. Бор, мени ўлган де!

– Шуҳрат ака, бу нима деганингиз! Менга, болаларингизга ҳам шунақа муомала қиласизми? Бизнинг айбимиз нима?! Уйи куйсин шу мансаб деганининг ҳам...

Нигоранинг лаблари пирпираб, ўпкаси тўлди. Энди гап айтиш ортиқчалигини сезиб, хонадан индамай чиқиб кетди. Шуҳрат Акрамович янги қутини очиб яна сигарет тутатди. Оббо, яхши иш қилмадим-да, кўнглидан ўтказди у. Кейин телевизор пульта ни босди. Уч кундан бери уйдан чиқмаганлигини, гўё қидирувдаги жинойтчидай одамлардан беркинишга уринаётганлиги эсига тушди. Телевизор экрани ёришиб, бошловчи аёлнинг озғин, чўзинчоқ юзи кўринди. “Хабарлар” бошланган экан. Ҳар қанча сабрсиз бўлмасин, бу гал бошловчи мухбирнинг гапини эшитишга тоқат топди.

“Шуҳрат Раҳматуллаев дастлаб туманнинг биринчи раҳбари сифатида ишга фаол киришди. Ташкилотлар ва жамоатчиликни дастурлар ижросига жалб этишга уринди. Аммо маърузада таъкидланганидек, кўп ўтмай “оёғи ердан узилиб” қолди. Қўл остидаги

ходимларни сенсираб, жамоатчилик фикри билан ҳисоблашмай қўйди. Муаммоларга ечим топиш ўрнига айбдорларни жазолашга киришиб кетди. Натижада туманда кейинги беш йилда бирорта ҳам дурустроқ корхона очилмади. Аксинча, борларида ҳам иш ўринлари қисқариб кетди. Тумандан юқори ташкилотларга тушаётган ариза ва шикоятлар кўпайиб кетди...”

Шухрат Акрамович бошловчи аёлнинг бу гапларини чўғ устида ўтиргандай базўр чидаб эшитди. Назарида бошловчи бу хабарни қандайдир ички қониқиш, мамнуният билан ўқигандай бўлди. Айниқса, хабарни тугатаётиб кулимсирагандай бўлди. Ҳар ҳолда унга шундай кўринди. Минг лаънат ҳаммасига! Ҳаммаси бир гўр. Йўқ, ҳали тугаган эмас, ҳали ҳаммага кўрсатиб қўяди. “Бу Худонинг иши, пешонамда бор экан” дейдиганлардан эмас, гапининг икки бўлиши ўлим билан баробар, шу боис бу гапларни ҳазм қила олмади. Хонанда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Айниқса, раҳбар бошқаларга ибрат бўлиш ўрнига маънавий муҳитнинг бузилишига “йўл очиб берди” дегани алам қилди. Қўллари мушт бўлиб тугилди, тишлари аламдан ғижирлаб кетди. Кейинги вақтларда кўплаб ўз вазифасига ноллойиқ раҳбарларнинг ишдан олинганлиги, ўзининг ёлғиз эмаслигини ўйлаб, кўнгли бироз таскин топгандай бўлди. Ростда, олти йил ишлаган бўлса, бир кеча ҳам одамга ўхшаб дам олган эмас. Нима, битта у буздими маънавий муҳитни? Ҳарқалай, балиқнинг боши у эмасдир. Тепадан илтимос қилиб ташкилотга раҳбар қўйдирганлари, у ёки бу соҳани текшириб, “илтимосчи”ларни маълумотномага қўшмаганлари, вакиллик баҳонасида қилиб кетган ишлари маънавий муҳитни бузиш эмас экан-да. Ўринбосари тугул, ҳатто оддий ходимини ҳам ўзи мустақил ишга ололмаса, ишдан бўшата олмаса, уларнинг нодонлигию ношудлигига ҳоким айбдорми? Телевизорга чиқволиб вайсаётган

мана бу алломалар қаердан оляпти бу гапларни, қае-
рига қараб фол очяпти?!

Умуман, Шуҳрат Акрамович ҳайрон, агар иш
юришмаса, фақат ҳокимни алмаштириб, муаммо-
га ечим топгандек қувонишади. Жинойтчиликнинг
кўпайгани, коммунал қарзлар кўпайгани, солиқ унди-
рилиши сустлиги учун ҳам ҳоким жавоб беради. Ҳат-
то, яқинда битта туман ҳокимини мактаблардаги иси-
тиш тизимининг ишламаганлиги учун вазифасидан
озод қилишди. Нега бу камчиликлар бевосита соҳа
эгаларидан сўралмайди, ахир улар ҳам маош олиша-
ди, имтиёздан фойдаланишади-ку?! Ахир шу вақтгача
ҳаммаси бинойидай кетаётган эди-ку!

Хато қилмайдиган одам, раҳбар бормикан ўзи? Бе-
айб парвардигор, деб бежиз айтишмайди. Тўғри, хато
қилган одам баҳосини олиши керак. Аммо негадир
кейинги пайтда хато учун кимгадир чора кўрилади,
ҳатто ишдан олиниши мумкин, бироқ муаммо муам-
молигача қолмоқда.

– Гапир, ука, гапир. Ажрашган ёш оилалар, уриш-
ган кўшнилар, дарсга бормаган талабалар учун ҳам
ҳоким айбдор, деявер. Биласан-да, ҳозир гапира ол-
майман, тортиша олмайман. Анави залда ўтирганлар
эса бемаҳал ёмғирни шу одам ёғдирган десанг ҳам қўл
кўтараверишади. Мени тайинлашганда ҳам шунақа
бўлганди...

Бу гапларни пичирлаб айтдим, кўнглидан ўтказ-
дим, билмай қолди. Ҳарқалай, телевизорни ўчиргач,
кўнгли сал таскин топди.

* * *

Акрам муаллим етти нафар ўғилни вояга етказди.
Робия хола бешинчи фарзанди – Шуҳратни туққани-
дан кейин кўп ўтмай саратон касалидан вафот этди.
Муаллим болаларини ўйлаб, бир йилдан сўнг ўзи би-
лан бирга ишлайдиган Мусаллам исмли муаллимага

уйланди. Бояқиш эри сен туғмайсан, деб ажрашгани алам қилган эканми, уч йилда икки фарзанд туғиб берди. Азиз ўқувчим! Сизга бу гапни маълумот учун айтдим, холос. Аслида гапнинг индаллоси бундай...

* * *

Уруш болаларига осон бўлган эмас. Етим қолганлари етмаганидек, улар далада, корхонада аёллар билан тенгма-тенг ишлашга мажбур эди. Агар аскарликка одам етмай қолса, бўйи кўзга ташланган, гавдаси пишиқроқ ўсмирларни сен вояга етгансан, деб урушга олиб кетишарди. Одамларнинг жанггоҳда кимнингдир умр шамчироғи ўчганлигидан хабар келтирувчи қора хатлар ва фронтдан мажруҳ бўлиб қайтаётган аскарларни кўравериш, юраги олинган. Шу сабабли ота-оналар селсоветга бориб, ўз ўғиллари ёшини кичикроқ қилиб кўрсатишга ёки пора бериб бўлса ҳам “брон” деган қоғозни олишга интилишарди.

Акрамнинг отаси бу ишни бир амаллаб эплади. Ўғлини кўпга келган тўйдан олиб қолди. Лекин бу ҳақда ўғлига чурқ этмади. Сенинг ёшинг аслида шунақа, деб қўя қолди.

Акрам бу ҳолатнинг моҳиятини кейинчалик тушуниб етди. Айниқса, Турғун ака уруш тугагандан сўнг қишлоққа қўлтиқтаёқ билан кириб келганида кўрган томошаси унга кўп нарсани маълум қилди. Турғун ака колхозда бухгалтер бўлган. Уйланганининг иккинчи ойида эса уни фронтга жўнатишган. Турғун ака госпиталда ётганида кимдир хат ёзиб, хотини унга хиёнат қилганини, Аслам қассобдан фарзанд кўрганини маълум қилган экан.

Йўловчи машина билан қишлоққа амаллаб етиб келган Турғун ака ўз ҳовлисига эмас, тўғри Аслам қассобнинг уйига борган. Айтишларича, у алам устида йўл-йулакай Аслам қассобни ҳам, хотинини ҳам сўкиб келган. Қий-чувдан бутун қишлоқ йиғилган, урушдан

қайтганлар ҳам. Хотини унинг оёғига йиқилиб, кечирим сўраган.

– Менга сизни ўлган деб айтишганди. Қора хат ҳам келтиришди. Кечиринг, айб менда...

Бу гапларни эшитишни у ҳам истамаган. Ҳовли ўртасида Аслам қассобнинг биқинига пичоқ урган.

– Менинг хотинимни тортиб олдингми, сен ҳам мендай майиб бўлиб юр!

Турғун акани милицияга, Аслам қассобни эса шифохонага олиб кетишган. Кўп ўтмай суд бўлган. Айтишларича, Турғун ака судда ёмон гапирган, катталарнинг нафсониятига тегадиган гапларни айтган.

– Биз, мана, урушга бориб Ватан учун жангга кирдик. Бу ерда қолганлар-чи, қани, айтишсин, қайси бири Ватан учун хизмат қилди? Биттаси, “брон”ни сотиб олиб, сельсоветга раислик қилмоқда, биттаси “носоғлом” деган қалбаки ҳужжат қилиб, менинг хотинимни тортиб олди. Яна биттаси одамлар жон олиб жон бераётган бир пайтда ўзига данғиллама уй қурди. Айтинг-чи, ўртоқ судья, бу одамларга ҳукми ким ўқийди?!

Турғун ака фронтдаги командирига хат ёзган, кейин суд қайта бўлган, Аслам қассоб эса даъвойим йўқ, деган мазмунда хат ёзиб, бироз даволангач қишлоқдан кўчиб кетган.

Акрам ўшанда шудгор тракторида ишларди. Унинг вазифаси плугнинг тўғри боришини кузатиш, плуг орасига тиқилиб қолган ғўзапоя илдизи ва хас-хашакни тозалаб туришдан иборат эди. Баъзан бу ишни у тўхтовсиз ўн соатгача бажарарди. Раис рухсат бермаса, кеч қоронғугача далада қолиб кетишарди.

Бир куни плуг орасига хашак тиқилди. У қўлидаги таёқ билан хашакни туширишга ҳаракат қилди. Тракторчига “тўхта” ишорасини қилмади. Туртиб юборсам, тушиб кетади, деб ўйлади. Аммо хашакка лой аралашган экан, таёқ билан туртса-да, тушиб

кетмади. У плуг тепасида туриб, хашакни оёғи билан итариб юбормоқчи бўлди. Қаттиқроқ тепкилаган эди, оёғи хашак аралаш лойга кириб қолди. Яхшиям, тракторчи боланинг жонҳолатдаги қичқириғини эшитди.

Минг афсуски, эҳтиётсизлик ўз ишини қилганди. Плуг тиши Акрамнинг болдирининг ўртасидан кесиб юборган, қон шариллаб оқарди. Акрам декабрнинг аччиқ изғиринидан титраб, ранги оқариб кетган, оёғи бор-йўқлигини ҳам сезмай қолди. Ота эса ўғлининг қонга беланган оёғини кўриб, додлаб юборди.

– Эй, Худо! Нима гуноҳим бор эдики, мени бунча синовга дуч қиласан. Боламни уруш деган офатдан сақлаб қолдим десам, яна нега бу балога гирифтор қилдинг!

Бояқиш ота палатага қўшимча каравот қўйиб, бир ҳафта ўғлининг ёнида ётди. Нима учундир шу фарзандининг зеҳну фаросатига, илмга чанқоқлигига ҳаваси ва умиди бошқача эди.

– Ҳали насиб этса, чопқиллаб кетасан, ўғлим. Катта олим бўласан. Ўзим сени Тошкентда ўқитаман.

Ниҳоят, уруш тугади. Акрамнинг оёғи тузалиб кетди. Фақат болдирида ўша машъум воқеани эслатиб турувчи чандиғи қолди, сал шамоллатса, кечалари тиришадиган асорати ҳам бор.

Ота ўз сўзида турди. Ёши катта бўлса-да, Акрамни туман марказидаги ягона ўрта мактабда ўқитди. Ҳатто, 8-синфга ўтганида халқ таълими бўлими раҳбарлари унга бошланғич синфларга дарс ўтишига рухсат беришди. Мактабни тугатиш арафасида Самарқанддан келган олимлар бошқалар қатори уни ҳам имтиҳон қилиб кўришди ва иқтидорига қойил қолишди. Уларнинг таклифига кўра Акрам отаси айтганидек Тошкентга эмас, Самарқанд давлат университетига ўқишга кирди. Беш йил давомида интилувчан талаба курсдошларига фақат ёш жиҳатдан эмас, фан

сирларини ўрганишда ҳам ибрат кўрсатди. Таниқли олимлар сабоғини олди.

Давлат имтиҳонлари бошланганда, отанинг тоби қочди. Шифохонадаги муолажалар таъсир қилмагач, уйга келтиришди. Стипендиат бўлгани учун Акрам барча имтиҳонларини муддатидан олдин топшириб, қишлоғига йўл олди. Отасининг аҳволи ҳақиқатан ҳам оғир экан. У Акрамнинг қўлини силаб турди, ҳиқилдоғидаги ғам сувини ютгач, сўради:

– Ўқишларинг тугадими, болам?

– Ҳа, отажон, тугади, имтиҳонларни олдиндан топширдим, ҳаммаси беш.

– Дипломингни бир кўрсам, армоним йўқ эди. Сен катта олим бўлишинг керак, ўғлим.

– Албатта, отажон, келгусида олим бўламан. Мени университетда ўқитувчи қилиб қолдиришмоқчи.

– Раҳмат. Дипломингни бир кўрсам эди...

Акрам акалари билан маслаҳатлашиб, эрта тонгда яна йўлга чиқди. Ректоратга кириб, аҳволини тушунтирди. Унга шартли равишда дипломини беришди. Акрам уйга елдек учиб келди. Кеч тушганда ака-укалари, янгалари – ҳамма йиғилган экан.

– Келдингми, – деди онаси. – Боядан бери сени сўрайди. Олдига бор, келганингни маълум қил, яхши эшитмаяпти.

– Салом, отажон, мен келдим, мана дипломим, қаранг. Эсингиздами, сизга яхши ўқийман деб ваъда бергандим. Мана, кўринг, “қизил диплом” беришди.

Ота секин кўзини очди. Атрофга қаради, сўнг ёнида ўтирган ўғлини кўрди. Кўкрагида турган дипломни ўнг қўли билан аста сийпалади.

– Раҳмат, болам, сендан розиман. Ака-укаларингга бош бўлгин...

Акрам бу ҳақда кўп эшитган, яъни жони чиқаётган одам нимагадир ёки кимгадир илҳақ бўлса, ўшани кўрмагунча кўзи очиқ тураркан. Бу гал ўзи гувоҳ бўл-

ди. Ота бошқа гапира олмади, бир “пуф” деди-ю, боши ўнг томонга эгилиб қолди. Унинг жони узилганди.

У отасининг биринчи васиятини бажара олмади. Келаси йили баҳорда қишлоғига қайтиб келди. Ўғай она ҳам вафот этгач, ака-укаларига бош-қош бўлиши керак эди. Қишлоқда зиёли, айниқса, математика фани ўқитувчиси йўқлиги учун уни дарҳол мактаб илмий бўлим мудирлигига қўйдилар. Бир йил ўтгач, шу мактаб муаллимасига уйланди.

Муаллимни кўп яхши ишларга, ҳатто райкомга таклиф қилишди, аммо у мактабни афзал кўрди. Ўқитувчилик баробарида номзодлик ишини ёқлаб олди. 50 ёшга тўлганида халқ ўқитувчиси бўлди. Умр бир маромда давом этаверди.

Йиллар ўтган сайин Акрам Раҳматуллаевнинг кайвонилик салоҳияти ошиб бораверди. Муаллимдан маслаҳат сўровчилар кўпайди. Бинобарин, бу ҳолатга у кишининг ўзи ҳам ўрганиб қолди. Бирор жойда кўнглига ўтирмайдиган ҳолатга кўзи тушса, дарров дашном берадиган одат чиқарди. Шухрат “Ҳали муҳокама ҳам қилишар, қайнотангга ўхшаб”, деганда отасининг ана шу одатини писанда қилган эди.

Йўқ, у фақат буни эмас, ишдан бўшаган куни отасининг кечқурун уйга келиб айтган насиҳатларини ҳам писанда қилган эди.

Эл оғзига элак тутиб бўлмайди. Акрам муаллим ўша куниёқ бу хабарни эшитди. Кўнгли сезиб юрган бўлса ҳам ўғлининг ҳокимликдан кетишини оғриниб қабул қилди, ҳарқалай, ота-да! Шу сабабли кунни кеч қилмасдан уйдан чиқди. Борай, бечора ўзини еб ётгандир. Ахир лавозимдан кетиш осонми? Ғайрат билан ишлаб турган бир пайтда. Тағин илгари мансабдан кетиб кўрмаган.

Шухрат ҳақиқатан ҳам бир ҳолатда эди. “Уф” тортади, тамаки чекади, уйда у ёқдан-бу ёққа юради. Юрса ҳам, турса ҳам ўзини тафтиш қилади. Нима

бўлаяпти ўзи, нега уни ишдан олишди? Туман кўрсаткичлари жуда ёмон эмас-ку. Ундан баттарлари ҳам бор-ку. Эл қатори ишлаётган бўлса. Ишлар кетаяпти. Ҳа, энди, бировга яхши гапиради, бировга ёмон, икки юз нафар раҳбарнинг ҳаммасининг бошини силамайди-ку. Унинг бу борада ўз фалсафаси бор: асал бўлма, яловчилар кўпаяди. Бир марта ялашига қўйиб берсанг, ялаб-ялаб тугатишади. Қалампир бўл, бир ялаган қайта яқинлашмайди. Рангингдан кўрқиб туришади.

Акрам муаллим бу гал ўғлини бағрига узоқ босди. Шуҳрат ҳам отасининг меҳрини ҳис қилди. Ҳар гал эътироз билдирадиган отасининг бу галги илиқ муносабати, ғамхўрлиги кўнглидаги ғашликни бироз тарқатгандек бўлди. Шу аснода у падари бузрукворининг меҳрига анчадан бери интиқ бўлмаганини сезиб, ич-ичида хижолат ҳам бўлди. Мансаб, иш қурсин, кечаю кундуз ташвиш чекиб, бирор марта отасидан дуо ва маслаҳат олмапти-я. Ҳамма раҳбарлар шундаймикан-а?

– Келинг, дада, яхшимисиз?

Акрам ака диванга ўтириб, фотиҳага қўл очди:

– Қани, омин, ҳаммамизни бало-қазолардан Яратганнинг ўзи асрасин! Яхшимисан, болам, саломатлигинг яхшими?

– Шукр, кўриб турганингиздек юрибмиз. Мана, бугун амални ҳам эсон-омон топшириб олдик.

– Ота учун фарзанднинг камоли қанча муҳим бўлмасин, менга ҳозир сенинг соғлигинг, оилангнинг бахти муҳим. Ота-бобомиз амалдор ўтмаган. Шунисига ҳам шукр, ёмон ишламадинг.

– Шуниси алам қилади-да, дада. Ҳокимлик дегани шунақа вазифа эканки, агар катталар исташса, қаҳрамон қилиб қўйишади, агар исташмаса, ҳар бир ҳаракатингиздан камчилик топишаркан.

– Ундай дема, болам, ёмон раҳбар дегани ёмон

одам дегани эмас. Раҳбарлик вақтинчалик иш. Домий раҳбарлик фақат оилада бўлади. Бир сен эмас, кўпчиликда раҳбарликнинг оқибатини ўйлаш русум бўлмаган. Раҳбарликка интилган киши унинг масъулияти ва увол-савобини гарданига ола билиши керак, болам.

– Раҳбар бўлиб кўрмагансиз-да, дада.

– Нега, мактабга 20 йил директорлик қилдим, нима, у раҳбарлик эмасми?

– Ҳа, энди, мактаб билан туманнинг фарқи бор-да.

– Шу ерда адашяпсан, ўғлим, юз одамни бошқара олмаган киши уч одамга ҳам раҳбарлик қила олмайди. Република, вилоят раҳбарларининг ишдан кетганини кўрдим. Худо асрасин, аммо айримларнинг мажлисининг ўзидан қўлини боғлаб олиб кетишди. Сен шукр қил, бағримдасан, соппа-соғсан. Менга шуниси етарли.

Шуҳратнинг отасига илк бор раҳми келди. Бечора, қалбидаги шунча изтиробини ичига ютиб, менинг кўнглимни кўтаргани келган. Боласининг амалдан кетиши отага алам қилмайдими? Қилади, лекин Акрам муаллим ўзини эмас, ўғлининг тинчлигини ўйлапти. Аслида илгари ҳам шундай бўлган, лекин Шуҳрат буни англамаган, аниқроғи, англашни истамаган. Эҳтимол, бунга раҳбарлик ғурури йўл бермагандир...

– Ҳар кимнинг ўз ҳаёти бор. Кечагина йиғилишу давраларда бирга ўтирган ҳокимлар, танишлар юзига қандай қарайман. Ишимни эплолмадим, дейманми? Кўчага ҳам чиқолмай қолдим. Гўё ҳамма мени бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандай, устимдан кулаётгандай туюлади.

– Бу дунёда ким ўз ишини қойилмақом қилиб эплабди? Беайб парвардигор, болам. Қара, ана, бир пайтлар вилоятни бошқарган, тақдирнинг турли синовларида ноҳақ азоб чеккан қариялар ҳам бугун давраларда юрибди.

– Юргани билан...

Акром муаллим ўғлининг ишорасини тушунди.

– Шуҳратжон, тўғри, амал ҳам инсонни бақувват ушлаб туради. Эсингдами, вилоятда катта лавозимда ишлаган киши, ишдан бўшагандан кейин кўп ўтмай вафот қилди. Ҳамма уни бошқача тушунди. Аслида ўлимнинг сабаби оиласи эди. Раҳбарлигида хонадондаги тартибсизлик, хотини ва ўғил-қизларининг хурмача қилиқлари ёпилиб турганди. Ишдан бўшагач, барчаси очилиб қолди. Бояқиш шундан қийналиб ўлди. Сенда эса, худога шукр...

Шу ерга келганда Шуҳрат Акрамовичнинг сабри чидамади, эски касали қўзғади.

– Наҳотки мен ишдан бўшатишга лойиқ ҳаракат қилган бўлсам?

– Бир шоирнинг шеъри бор. У шундай дейди:

*Дерлар: айбсиз ул парвардигор,
Ҳар тўқисда битта қусур бор.
Хатолардан қўрқмагил, дўстим,
Қўрққил уни этмоқдан такрор.*

– Ота, яна ўша панду насихатга ўтдингизми? Биласиз-у, жонимга тегиб кетган шунақа гаплар. Қаёққа қараманг, маслаҳат, насихат. Тухумдан чиққанидан тортиб тиши тўкилиб қолганигача маслаҳат беради. Ҳатто, комиссияман деб гердайиб келганнинг аста тегини суриштирсанг, санэпидстанцияда ишлаши маълум бўлади. Минг лаънат, ундан кўра бургангни ўлдир, битингни тер. Лекин ундай эмас, деёлмайсан, нима деса, қўл қовуштириб турасан. Акс ҳолда арзимаган хатоингни дўмбира қилиб чалавериб, шишириб юборишади.

– Давлат арқонни доимо узун ташлайди. Ҳар бир раҳбарга ўз камчилигини тузатиб олишга имкон беради, сабр-қаноатингни синайди. Яхши кадрни кўчада қолдирмайди, тажрибангдан, илмингдан фойдаланади ҳали. Шу сабабли ортиқча гап-сўз қилма, бит-

та-иккита ғайбатчининг сўзига ишонма, демоқчиман, холос. Қизишма.

Суҳбатнинг охири кутилмаганда совиди. Нигора дамлаб келган чой қайтарилмади ҳам, пиёлага сузилмади ҳам. Шухрат ўрнидан туриб, тамаки тутатди. Ота аслида суҳбат шундай якун топишини сезган. Бу ҳолатга тайёрланиб келган, шу сабабли муаллим дастурхонга фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди.

– Майли, болам, виждонинг буюрган ишни қил, фақат шошилиб хулоса чиқарма. Одамлардан қочма...

* * *

Акрам Раҳматуллаев уруш даври қийинчиликларидан ташқари иккита ижтимоий тизимни кўрган одам. Тўғри, жамиятда бундай одамлар кўп, аммо умр довларидан хулоса чиқараётганлар бармоқ билан санарли. Эҳтимол, математик бўлгани учундир. Унинг айтишича, фалсафанинг асоси ҳам математика. Буюк мутафаккир Пифагорнинг “Дунёни сонлар бошқаради” деган гапини доимо такрорлаб юради.

Ҳақиқатан ҳам, агар дўппини бошдан олиб, бундоқ ўйлаб кўрсангиз, инсоннинг бошига тушадиган барча ташвишлар унинг ўз ҳаракати оқибатини олдиндан кўра олмаслигидан келиб чиқади. Математик масалада ҳам шунақа: битта белги ёки арзимаган рақам хато кетса, натижа айтганингиздек чиқмайди. Бу масалани тўғри қоида асосида қайта ечишингиз зарур. Бироқ ҳаётда масалани қайта ечиш жуда оғир кечади, кўп ҳолда бу ишнинг мутлақо имконияти йўқ.

Турмушнинг ана шу қоидаларини ўзлаштиргани сабабли Акрам муаллим ўз қавмининг чинакам кайвонисига айланди. Дарвоқе, кайвонилик лавозим эмас. У қарор ёки буйруқ билан берилмайди. Баъзан тажрибали раҳбарлар ҳам кайвони бўла олишмайди. Халқ кайвонини ўзи танлаб олади ва унга суянади. Айрим раҳбарларда кайвониларга нисбатан ғайир-

лик борлигининг сабаби ҳам шунда. Ҳақиқий кайвони эса ўз салоҳиятини кўз-кўз қилмайди ва раҳбарнинг хурматини сақлайди. Акрам ака ана шу тоифа инсон эди.

Катта қизи Ҳанифа педтехникумнинг чизмачилик бўлимини битирган, турмушидан кўнгли тўқ.

Аҳрорнинг ҳам қизиқишини ҳисобга олиб, автомобиль йўллари техникумига қўйди, кейин у шу соҳада институтни ҳам сиртдан битирди. Мана, ҳозир қўшни туман йўл қурилиши идорасини эплаб турибди. Укамга гап тегмасин, деб ўз туманига ишга ўтмади.

Оғайнилар орасида турмушда керакли касб эгалари бўлсин, деган мақсадда Ҳалимани ҳамшираликка, Икромни эса қурувчиликка ўқитди. Энг муҳими, фарзандларини уйда бадий китоб ўқишга ўргатди. Чунки муаллим бадий тафаккурли одам ўз ҳаёти ҳақида ўйлаб юришини, оқ билан қорани яхши ажратишини биларди.

Шуҳрат... у сал бошқача ўсди. Тўғри, у яхши ўқиди, айниқса, табиий фанлардан фақат беш баҳо олди. Зеҳни ҳам дуруст, фақат унинг тасодифий қарорлар қабул қилиши отани ташвишлантирарди. Чунки болаликда сингган характер катта бўлганда, айниқса, жаҳли чиққанда панд беришини у яхши биларди. Аввалига бола билан жиддий шуғулланишга ҳаракат қилди. Аммо хотини Робия саратон касаллигига чалингач, деярли бир йил у билан овора бўлди, Шуҳрат асосан опалари қўлида тарбия кўрди. Мусаллам муаллимага уйлангач эса ҳамма нарсани ўгай онадан кўрмасин, деган мақсадда Шуҳратнинг айрим хурмача қилиқларидан кўз юмди, қаттиқ гапиришдан тийилди. Ана шу қисқа муддат ичида бундай эътиборсизлик ўз ишини қилиб улгурган эди. Шуҳрат гарчи чаққон, зеҳнли, ҳар қандай ишни уддалаб кета олса-да, уйдагилар билан ҳисоблашмай қўйди. Бирор кори ҳол қилиб қўйса, айбни акалари ва энди мактабга қатнай

бошлаган ўғай укаларига тўнкашни, буйруқ беришни одат қилди.

Акрам муаллим бу ҳолатни сеза бошлади. Ўғлининг қўрс ва қайсарлигидан ўксиган пайтда Мусалламни “Хафа бўлманг, тоғасига тортган” деб овутарди. Раҳматли Робиянинг акаси шунақа бўлган: қайси тўйга борса, ишқал чиқариб келарди. Ҳатто, бир қўшниси билан айтишиб қолиб, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, уни дўппослаб, ўсал қилиб қўйган, олти ой “ўтириб” ҳам келган.

Тоғанинг тақдири ҳам феъли каби тасодифга бой, палапартиш. У мактабдалигида сувда сузиш билан шуғуланган, уйлари канал ёқасида бўлгани учун чўмилавериб, маррага бошқалардан олдин етиб келган, ҳатто вилоятда чемпион бўлган. Билим юртида ўқиганидаям уни турли мусобақаларга жалб этишган. Одамларда сув спорти ҳақида тасаввур кам бўлгани учун уни доимо чемпион деб чақиришарди. Райижроқўмда сувга чўкаётганларни қутқариш кўнгилли жамиятини тузиш топшириғи берилганида кўпчилик ҳеч иккиланмай Тоғани танлаган. Шундай қилиб саводи ўртамиёна кимса тақдир тақозоси билан райижроқўмда ажратилган хонада бўйинбоғ боғлаб ўтирадиган бўлди.

Мустақилликда эса бунақа ташкилотларга эҳтиёж қолмади. Катта давраларда юриб ўрганган Тоға эса ўзи яшаётган маҳаллани иккига бўлиб, биттасига жамоатчилик асосида оқсоқол бўлиб олди, аммо бояқиш бу ерда кўп ишлай олмади.

Тоға ҳақида гап кетганда Акрам муаллим доимо бир ривоятни эслайди.

Бир мансабдор одам ишдан бўшабди. Уни вақтинча маҳаллага раис қилиб қўйишибди. Бу ерда ҳам ишни эплай олмабди. Кейин у ҳовуз бўйига чорпоя қўйиб олибди. Эрталабдан кечгача чорпояда ўтириб, ҳовузга сувга келганларга “челакни ташла”, “челак-

ни ол”, “энди боравер” деб гапириб турар, шу ишидан юраги таскин олар экан.

Акрам муаллим бундай хулқ-атвор бир кун келиб панд беришини яхши билгани учун ўғлидаги манманлик ва асовликни тўғрилашга жон-жаҳди билан уриниб кўрди. Ҳатто, бир куни Сулаймон тоғасининг ҳаётини мисол қилиб, панд-насиҳат берди. Ўшанда у отасини айблаганди:

– Дада, мана қаранг, сиз пенсия ёшига етиб қолдингиз. Энди замон ўзгарди. Нега энди мен сиз амал қилган ақидалар билан яшашим керак?! Мен танилишни, одамлар қилмаган ишни қилишни истайман, билдингизми?! Замонага, билсангиз, ҳозир менга ўхшаган одамлар керак.

– Ўғлим, албатта, мен замонавий бўлишингни истайман. Ўқишингдан хурсандман. Агар хулқ-атворингни сал ўзгартирсанг, бундан ҳам кўп омадга эришасан, дейман-да.

– Ота, сиз ҳаммага насиҳат бериб ўрганиб қолгансиз. Акамлардан ажралиб турсам ёмонми? Улар ҳам фан тўғарагига, спорт секциясига борсин, шахмат ўйнасин. Мен улардан ёрдам сўраганим йўқ-ку.

Акрам муаллим шу пайтгача на фарзандлари, на шогирдлари ва на таниш-билишларидан бундай дакки эшитмаганди. Ҳатто, ўзи ҳам бировга бу даражада кўполлик қилмаган. Ҳатто, шу пайтгача раҳматли Робиянинг ҳам, ҳозирда эса Мусаллам муаллиманинг ҳам кўзига тик қараб гапирмаган. Уларни сизлаш баробарида гапини бошқа бир нарсага қараб айтарди. Мусаллам бир гал бўйинбоғини тўғрилаётганда четга қараб турган эрига “Домла, нега кўзимга қарамайсиз, шунчалик кўрқинчлиманми-а?” деганди. Муаллим ҳам боплаб жавоб берганди ўшанда:

– Меҳр кўзда дегани кўзга тик қараш эмас, узоқдан меҳр билан тикилиш, дегани. Мен таниган устозлар

шундай қилишган. Кўзга тик қараш инсондаги хурмат-иззатни йўқотади...

Хуллас, Шуҳрат мактабни битиргач, дўстлари билан маслаҳатлашиб, қишлоқ хўжалик институтига ҳужжат топшироқчи эканини айтди. Ота хурсанд бўлди, Мусаллам ҳам.

– Домла, яхши бўпти-да, бизнинг оиламиздан ҳам насиб этса раис, райком чиқади...

Акрам муаллим хотинининг шамасини тўғри тushунди. Ўша пайтларда раҳбарликка қишлоқ хўжалиги ходимлари кўпроқ қўйилаётганди. Райкомда ишловчи баъзи раҳбарлар ҳам эртасини ўйлаб, қишлоқ хўжалиги институтига сиртдан ўқиш учун ҳужжат топшира бошлашди. У яхши ният билан оталик дуосини берди:

– Майли, болам. Илоҳим, ниятларинг ижобат бўлсин. Яратганнинг ўзи ёмон кўзлардан асрасин, омин!

* * *

Шуҳрат отаси кутгандек ўқиди. Аввалига ҳамма фанлардан “аъло” баҳо олиб юрди, учинчи курсда стипендиат бўлди. Анжуманларда унинг номини хурмат билан айта бошлашди. Ихчам илмий тадқиқотларга қўл урди. Илмий раҳбари ёрдамида плуг мосламасига ўзгартириш киритиб, патент олишга ҳам эришди. Дастлаб айрим эринчоқ курсдошларига зиёфат ёки пул эвазига курс иши ёзиб бериб юрган Шуҳрат домлалар даврасига қўшила бошлагач, талабалигини ҳам ҳис қилмай қўйди. Чунки у энди катта давранинг одами эди. Ўртоқлари билан баъзи давраларда ўтирганда кулиб, “Агар омадинг бўлмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан”, деб ўзининг “кетмони учган” лигига ишора қилишни яхши кўрарди.

Шуҳрат мактабда ҳам етакчилардан эди, лекин институтда етакчининг вазифаси бошқача экан. Чунки мактабда синф журналини келтириш, йўқлама қилиш, турли эълонларни болаларга етказиш билан

шуғулланарди. Бу ерда эса турли топшириқлар, шу билан бирга масъулияти ҳам кўп экан. Обунага, ҳа-шарга, пахтага, туғилган кунга, яшириб нима қилсин, ҳатто айрим имтиҳонлардан ўтишга йиғилган пуллар – ҳамма-ҳаммаси сардор қўлидан ўтади. Шухрат ўзи айтганчалик эшак бозорига эмас, бошқача бозорда дуппа-дуруст даллол бўлди ва вазифасини “ҳалол” ба-жарди. Мактабда эса бундай ишларни билими саёзроқ, аммо елиб-югуришга чаққон ўқитувчи бажарарди.

Бир куни қизиқ бўлди. Талабалар гуруҳ раҳбарии ни 50 ёши билан табриклашмоқчи бўлишди. Домлага билдирмай пул йиғишди. Курсдошлари Шухрат, Дил-шод ва Гулнора биргаликда совға олгани боришди. Совғани Гулнора танлади, бошқаларга ҳам маъқул тушди, кассага пулни Шухрат тўлади. Пулни тўлаб бў-либ, чўнтагига қараса, озгина пул ортиб ҳам қолибди. У буни курсдошларига билдирмади, аммо уларга:

– Энди мен сизларни бир зиёфат қиламан, – деб кафега бошлади.

Аввалига тортиниб турган курсдошлари овқатла-ниб бўлгач, хурсандликларини яшира олишмади:

– Раҳмат, Шухрат, жуда саховатли одамсан-да, бе-корга сардор қилиб сайламаганмиз...

Кўп ўтмай факультетда обуна учун пул йиғил-ди. Декан котибаси бу ишда анча тажриба орттирган экан. Шухратнинг ҳам бозор кўрганлигини сезган ча-маси, у билан очиқчасига гаплашди:

– Гуруҳингизга 15 та газетага обуна бўлиш топ-ширилган. Ўшани ярим йилга расмийлаштирамиз. Ба-рибир ёзги таътилда, пахта йиғим-теримида газета-ни олмаймиз. Қолганининг ярми меники, мана, ярми сизники. Битта чиройли костюм-шим олиб кийинг. Бировга гуллаб қўймасангиз бўлди, хўпми?

У:

– Қўйсангиз-чи, опагон, шунақа бемаза болага ўх-шайманми-а? Кейин битта-иккита хизмат бўлса, тор-

тинмай айтаверинг, – демоқчи бўлди-ю, аммо индамай қўяқолди.

Домлалар билан яқин муносабати Шухратнинг мавқеини курсдошлари орасида кундан-кун ошириб борди. Бир кун дўсти Дилшод математикадан ҳеч бўлмаста тўрт олиши зарурлигини айтди.

– Биласанми, жўра, стипендияга озроқ қўшилади. Домлага илтимос қилдим, инжиқ одам, гапга қўнмапти. Бир гаплашиб кўрмайсанми, сен билан яхши-ку?

Тошматов Шухрат билан ҳақиқатан ҳам яхши муносабатда. Чунки Шухрат отасидан пухта ўзлаштирган учун мисол ва масалаларни ҳаммадан олдин ва хатосиз ечади. Ҳатто, домланинг иши чиқиб қолганида дарсни унга топширган пайти ҳам бўлган. Тошматов аввалига қўнмади, у “Жўрангнинг билими пуч, “уч”дан юқорига арзимади”, деди. Мен ўзим жиддий шуғулланиб, келгуси семестргача ўргатаман, деган гапидан сўнг “тўрт” қўйиб берди. Ўшанда Дилшод Шухратнинг чўнтагига пул солди.

– Ие, бу нима қилганинг, жўра?

– Менга қара, отамга ваъда берувдим. Тўрт олганимни эшитиб, мукофотига пул бериб юборибди, ярми сеники, ҳалол.

Шухратга кўпчилик ҳавас қиларди. Айниқса, бировнинг ҳожатини чиқариб, раҳмат эшитган ёки совға олган кунлари янаям очилиб кетарди. Кундан-кун унда ўзига бўлган ишонч ортиб борарди.

Албатта, бу ҳожатбарорликлардан беҳабар Акрам муаллим Шухратнинг ютуғидан ғурурланди, изимдан бораяпти, деб ўйлади. Институтга келиб, домлалар билан суҳбатлашиб турди, ўғлига маслаҳатлар берди.

– Раҳмат, ўғлим. Ишончимни оқлаяпсан. Энди илмий иш ҳақида ўйлаш вақти келди, шекилли, – деди у.

– Дада, мен номзодлик ёқлашдан воз кечдим. Кеча битирувчилар билан учрашув бўлди. Туман қишлоқ

ва сув хўжалиги бошқармасига ишга таклиф этишди. Бошлиғи гуруҳ раҳбаримизнинг акаси экан.

– Шуҳратжон, ҳозир бу соҳада жуда катта ташкилий ўзгаришлар бўлаяпти, давлат тизими ўзгарди, амалий тажрибанг кам, чалғиб қолмасмикинсан?

– Дада, ҳайронман, нега сиз доимо менинг имкониятларимга, иқтидоримга ишонмайсиз? Нима, олий маълумот билан хўжаликда трактор ҳайдайми? Сизга санаб берайми, дипломини сандиққа солиб ўзи бозор-ма-бозор юрганларни.

– Ундай дема, ўғлим, иқтидорингга ишонганим учун ҳам келиб турибман-да. Ҳаёт сен ўйлаганчалик силлиқ эмас. Ўзгариш жараёни соҳа ходимидан илмдан ташқари сабр-қаноат ҳам талаб этади. Ҳаётда назарийетчидан амалиётчи кучлилик қилади. Тажриба олмасдан яна шошилиб қолма, дейман-да...

– Шошилиб қолмайман, дада. Ҳали кўрасиз, ўн йил ичида туманга ҳоким бўламан. Ана, раис Ҳаким ака, бошқармада бор-йўғи бир йил ишлаб, қўшни туманга ҳокимликка қўйилди. Ахир ўзингизга ўхшаб бир умр мактабда юришимни истамасангиз керак, тўғрими?

Акрам ака дилдан суҳбатлашган бўлса-да, ўғлидаги ўзгаришлардан кўнгли хижил тортиб қайтди.

– Ишқилиб, болагинамни Яратганнинг ўзи ёмон кўзлардан асрасин...

Буёғи Шуҳрат учун чинакам омадли пиллапоя бўлди. Уни бошқарма механизация бўлимига бошлиқ этиб қўйишди. Омадни қарангки, об-ҳаво яхши келиб, ўша йили дон, пахта режаси ошириб бажарилди. Бундан ташқари, шижоатли йигит ўз ҳаракатлари, билими билан тезда назарга тушди. Гапга бало эмасми, бошқарма бошлиғи қолиб, телевидениега интервьюни ҳам у бера бошлади. Айниқса, унинг никоҳ оқшомида туман ҳокими ва вилоятдан келган раҳбарнинг айтган табрик сўзи эртасигаёқ элга тарқалди.

– Биз бугун Акрам муаллимнинг серҳосил боғида камол топаётган яна бир ниҳолни кўриб турибмиз, – деди ўшанда ҳоким. – Таниқли устознинг шогирдлари барча соҳада илмга интилиши, маънавияти билан ҳаммамизга ибрат бўлиб келишаяпти. Бугун куёв бўлаётган Шухратжон тимсолида ҳам мен шундай шахсни кўриб турибман. Сизларга бахт-саодат тилайман!

Шухрат учун падари бузруквори обрўсининг эътирофи эмас, балки ҳокимнинг уни табриклаётгани муҳимроқ эди. Ота эса ўғлининг жамиятда ўз ўрнини топаётганидан қанчалик хурсанд бўлмасин, Шухратнинг мансаб сари интилишида сунъийлик борлиги, унинг ўзлигидан тобора узоқлашиб бораётганлиги кўнглининг бир томонини кемириб борарди. Акрам муаллим кейинги пайтда бу ҳолатни унинг ўғай онаси Мусалламга қилаётган қўрслигидан ҳам сезиб юрарди. Бояқиш муаллима ота-бола муносабатига путур етказмаслик мақсадида бундай ноқулайликни ҳар қанча яширишга уринмасин, эрига барибир сездириб қўярди. Ниҳоят эр-хотин маслаҳат қилиб, Акрамни уйлантиришга тушишди, зора оилали бўлса, рўзғор ташвиши, аёл меҳри уни босиб қўяр, деб умид қилишди. Аммо ғишт аллақачон қолипдан кўчган, Шухрат кимларнингдир таъсирида ўзи маъқул кўрган муҳитга кўникиб улгурган эди.

* * *

Шухрат шахмат ўйинини ёқтирарди, уйда отаси ўргатганди. Тартиб-қоидаси билан ўргангани ва зеҳни ўткирлигидан у ҳамма акаларини енгарди. Очиғи, талабалигида шахмат ўйинидаги маҳорати учун ҳам ётоқхонадаги тенгдошлари унга бошқача қарашарди.

Шахматни файласуф подшоҳ ўйлаб топганини у бир тарихий китобда ўқиган. Шахматнинг шуниси

яхшики, унинг моҳиятини, тартибини ҳар ким ўзича шарҳлаши мумкин. Шахматда юришлар пинҳона режа қоидасига биноан амалга оширилади, яъни бирорта оддий юриш ёки бирорта фигурани ҳада этиш ҳисоби-га рақибни навбатдаги юришдан чалғитиш мумкин.

Шуҳратнинг яна бир усули бор. У ўйин чоғи лати-фа ёки чиройли ибора айтиб, рақибини хато қилишга, ўзининг ундан руҳан устунлигини кўрсатишга интилади. Бунақа пайтда у хаёлини шахмат доскасидан узмаслик, рақиб нигоҳини англашни пухта ўзлаштирган.

Бир марта қизиқ бўлганди. Институт проректори Абдуҳошим Саидалиев навбатдаги мажлисни тугатгач, Шуҳратга “Ҳой “Камолот”чи, сени уста шахматчи дейишади, бир ўйнамаймизми”, деб қолди. Деканлар, ректоратда ишловчи айрим ходимлар хонадан чиқмай тўхтаб қолишди. Шуҳрат аввалига каловланди. Домланинг “...ёки талабаларни енгиб ўрганиб қолдингми?” деганидан сўнг унинг ғайирлиги тутди. Абдуҳошим аканинг характерини ҳамма яхши билади: ўжар, сўзидан қайтмайди. Бир гуруҳдошига ўчакишиб, ҳатто ректор айтганидан кейин ҳам унга баҳо қўймаганди. Талабанинг ота-онаси, қариндошларигача келиб кечирим сўрашганди. Нима эмиш, ҳашар бўлаётганда домла талабага “Аввал сув сепиб, кейин супуриш керак, каллаварам”, деганида, талаба “Домла, каллаварам завхозингиз челак топиб бера олмади”, деган экан. Шу-шу, домласи тушмагур талабанинг кундалик юриш-туриши, ҳаракати, жавобларидан камчилик топиб, кўпчилик олдида изза қилаверди.

Абдуҳошим ака яхши шахматчи. Ҳозир ҳам фахрийлар ўртасидаги мусобақаларда қатнашиб туради. Унинг усталиги шундаки, рақибини аввал пухта ўрганиб, ўзи албатта, енга олиши мумкин бўлган одам билан ўйнайди ва мот бўлишни ёқтирмайди. Айтишларича, фахрийлар вилоят биринчилигининг финалига чиққанида рақибининг ўзидан зўрлигини

билгач, қон босимим ошиб кетди, деб шифохонага ётиб олган экан. Домланинг ҳурмати учун биринчи ўринни икки кишига беришган экан.

Шуҳрат дарров ўзини тутиб олди: ё остидан, ё устидан, бошқа йўл йўқ. Бу таклифни домла ё аввалдан ўйлаб юрган, ёки бугунги мажлисдаги қайсидир гапи у кишига ёқмаган.

– Йўғ-ей, Абдуҳошим ака, талабалар мени доимо енгади. Қолаверса, сиздек устоз билан ўйнаш ва мот бўлиш бизга фахрли.

Проректор унинг бу гапларига эътибор бермади. Шуҳрат китоб жавони устидан шахмат доскасини олиб, журнал столи устига қўйди, очиб, доналарини тера бошлади.

– Оқда ўйнайсанми, қорадами?

– Устоз, уялтирманг, оқлар ўзингиздан!

Шуҳрат оқ доналарда ўйнаш ўйинда устуворликни таъминлашини яхши билади. Қора дона билан ўйнаган киши руҳий жиҳатдан ўзини ҳимояланувчи сифатида ҳис қилади. Шу сабабли шахматда оқ дона билан ўйновчи доимо устунликка эга. Бу ҳолатда оқ донани танлаши Шуҳрат учун ўтга рўбарў туриш билан барабар эди.

Абдуҳошим Саидалиев ҳам шу тирранча учун ғурурини пастга урадиган одам эмас.

– Ҳурмат учун раҳмат, ука. Аммо билиб қўй, шахмат сабрлилар, фикрлайдиганлар ўйини. Ҳамма нарса тахта устида очиқчасига рўй беради, рақиблар бир-бирига халақит қилмасдан ўйнайдиган ўйин. Яхшиси, мен мана бу иккита пиёдани кафтимга яшираман. Қайсисини топсанг, ўша рангли дона билан ўйнайсан.

Домла бу ҳаракати билан Шуҳратга ҳам, хонада қолган 4–5 чоғлик ходимларига ҳам ўз салоҳиятини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Бундай инсонлар ҳар қандай муносабатда вазиятни ўз манфаати, мақсадига бу-

риб юборишни яхши билишади. Шу сабабли атрофдагилар маъқуллаш ёки таклиф билдиришдан кўра жим туришни афзал кўришди.

Домла икки кафтига доналарни яшириб, Шуҳратга яқин тутди. Акрам муаллимнинг ўғли ҳарқалай зеҳнли-да. Домла адолатпарварлигини билдириш учун ҳам талабанинг оқ донани топишини истайди, бу мақсади юзидан ҳам сезилиб турибди. Шуҳрат бунга англади. Домланинг қисилган муштларига қараб фараз қила бошлади. Чап кўлида қора дон борга ўхшайди, чунки ўнг кўли қимирлаб кетаяпти, албатта, бу топувчининг эътиборини тортиши учун. “Қани”, деганида чап лаби учгандек бўлди. У домланинг чап кўлини ушлади. Шуҳрат сизди, Абдуҳошим домланинг асабига тегиб улгурган эди. Негаки, проректор бу вазиятда йигитнинг довдираб қолишини кутганди. У илгари ҳам қасд қилиб ўйнаганида рақибининг асабини шу тариқа издан чиқаришга эришарди.

Барибир ўйин жуда сокинлик ва эҳтиёткорлик билан бошланди. Бошқалар нохуш вазиятни кутгандек, ўтириб кузатишди, фақат ҳеч қандай ишорасиз бир-бирига қараб кўйишди, холос.

Шахмат – ақл ўйини, фараз ва фикрлар кураши. Албатта, расмий мусобақаларда бу нарса ман этилган. Аммо домла фикрлаш қудратини намоён этиш мақсадида рақибига турли ақлий ҳужумлар қилади. Лекин бу гал қаршисида ёш йигит турибди, диплом олишига ҳали ярим йил бор. Унга билимини кўз-кўз қилиши обрўсига тўғри келмайди, шу боис у бу гал бошқача йўл тутди:

– Шахматни, бўтам, жуда катта саркарда кашф этган, уни аввалига подшоҳ билан ўйнаб, кейин оммалаштирган.

– Тўғри, домла, уни Ҳиндистонда кашф этишган деб эшитганман. Чунки ўша даврда у ерда ижтимоий фикр ривожланган.

– О, “Камолот” чимиз анча тафаккурлига ўхшайди.

– Илгари ҳамма алломалар шахмат ўйнашган, китобда ўқиганман. Шоир Эркин Воҳидов шахмат ҳақида шеър ҳам ёзган.

*Шахмат абадийдир,
Шеър ҳам абадий.
Юриш тугамас-у,
сўз бўлмас тамом,
Шахмат тахтасида,
Шеър майдонида
Ғоялар кураши этади давом.*

– Тўғри, бўтам. Шахматнинг аҳамияти шундаки, ҳар бир фигурага худди ҳаётдаги каби вазифа юклатилган. Мана, масалан...

Шухрат ҳам анойи эмас. Айрим ўртоқлари билан ҳатто пул тикиб шахмат ўйнаган, гаровга кўшилган жойи ҳам бор. Ўйин қизиган сайин унда гарчи раҳбар бўлса-да, рақибини енгиш иштиёқи ошиб борарди. Аслида Акрам ака ўғлига насиҳат қилганида унинг тоғасидан ўтган ана шу ҳаракатидан хавфсираган эди. Чунки муаллим ҳар қандай хато ва ёмон иллатлар жаҳл келганда ўз кучини кўрсатиб, юзага чиқишини яхши биларди. Ёмони шундаки, мабодо юз берса, одам шу одатга кўникиб қолади. Бу кайфиятдан қутулиш эса қийин, жуда қийин.

Шухрат ярим соатлик дақиқа ичида бу ҳолат ичига кириб улгурган эди. Унинг кўзлари эмас, вужуди ҳам шахмат тахтасида. Шу сабабли домланинг кейинги гапларини эшитгиси келмади. Вазият анча чигаллашган. Агар ҳозир Абдуҳошим ака отни ўртага чиқарса, унинг фарзини, сипоҳи ҳам қийин аҳволда қолади. Энди қандай бўлмасин, рақибнинг бу юришини амалга оширишидан қайтариш лозим.

– Абдуҳошим Саидалиевич, ҳақиқатан ҳам мен “Темур тузуклари”ни ўқиганимда шундай манзарага дуч келганман. Соҳибқирон ҳазратлари хужум қилиш

режасини айнан шахмат ўйинидан олганга ўхшайди.

– Ў-ҳў, ҳали шунақа китобларнинг ҳам мағзини чақаман, денг?

– Отам муаллим, фан номзоди. Биз у кишини фақат китоб ўқиган ҳолда тасаввур этганмиз. Бизни ҳам китоб ўқишга ўргатган. Ҳа, айтгандай, Амир Темур қалъани қамал этишда энг аввало сипоҳига суянган. Чунки сипоҳилар қамал қилинадиган ўлка атрофида бир ой олдин машқ қилишни бошлашган. От билан ҳужум қилиш тунда қийинчилик туғдирган. Дарвозани очишгандан сўнггина у отлик суворийларни жангга бошлаган...

– Ҳа, Амир Темур ақлли бўлган. Шахмат ўйнаганми, ўйнамаганми, билмадим, лекин вазиятни жуда устомонлик билан бошқарган.

Ҳамма жим, худди катта, масъулиятли йиғилиш бўлаётгандек. Домла бошини икки қўли орасига олиб, бирпас ўйлаб турди-да, шашт билан юриш қилди.

Ана шу бир ярим дақиқалик лаҳза Шухрат учун қилкўприкдан ўтишдан ҳам мушкул кечди, ҳатто терлаб кетди, аммо домланинг “тирранча талаба” кўнглидаги бу кечинмалардан хабари йўқ эди.

Домла юриш қилди...

Ўтди! Шухратнинг шайтонлиги ўтди. Рақиб отни эмас, сипоҳни юриди. Шухрат пайтдан фойдаланиб, олдиндан режалаштирган юришни бажарди, Абдуҳошим ака 2-3 юришдан сўнггина ўша юришда хато қилганини сезди, бироқ энди кеч эди. Шу тирмизак болага ютқизиб ўтирса-я!

Ўйин тугади. Шухрат ортиқча эҳтиросга берилмади, лекин у агар шахд қилса, ҳар қандай одамни мот қилиш мумкинлигини ҳис қилди, арзигулик ғалаба нашидасини сурди. Тўғри, домла мот бўлмади, бироқ вазиятнинг мураккаблигини кўргач, Шухратни табриклар қўя қолди.

– Калласи ишлайдиган бола экансан.

– Узр, домла...

* * *

Ана шу “каллеси ишлайдиган” бола беш йил деганда туман ҳокимига қишлоқ хўжалиги масалалари бўйича биринчи ўринбосар бўлди. Вилоят бошқармасида ишлаб тажриба тўлаганидан, катта идоралар эшигидан кириб ўрганганидан, таниши кўплиги, ижрога суяги йўқлигидан тумандаги муаммоларнинг аксариятини у ҳал қила бошлади. Дастлаб Акрам муаллимнинг ўғли бўлгани учун ҳурматини жойига қўйган ҳоким кейинчалик унинг қинғир ишларини билгач, енгил танбеҳ бера бошлади.

Пахта терими тугалланиши билан вилоятдан ўшанда шудгорни қисқа муддатда ўтказишга топшириқ олинди. Шуҳрат техника воситаларини бир амаллаб тўплаб, таъмирлаб олди, ҳатто шудгорни ҳам дарҳол бошлаб юборди. Селектор йиғилишида ҳамма гап эшитади, аммо бу туманни ибрат қилиб кўрсатишади. Ҳоким қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи ишидан хурсанд. Лекин бу хурсандчилик уч кунда барҳам топди.

Иккинчи кундан бошлаб тракторлар бирин-кетин тўхтаб бошлади. Ҳоким жиғибийрон, кечки йиғилишда балога қолади. Шуҳрат ҳам нима қилишини билмайди.

Плугда лемех деган тиш бўлади, у тез-тез ўзгартириб турилади. Ана шу савилнинг сифати иш унумини белгилайди. Бу гал айрим тракторчилар лемехни кунига икки-уч мартага алмаштиришади, аммо барибир, шудгор сифати талабга жавоб бермайди.

– Шуҳрат Акрамович, ҳаммаси жойида, лемехни ишончли фирмадан олдим, деган эдингиз-ку, – асабийлашади ҳоким.

– Ўтган йили ҳам шу фирмадан олгандик, сифати яхши эди. Билмадим, бу сафар Хитойникини аралаштириб юбордим...

– Ҳой, менга қаранг, хурматли мақтанчоқ! Менинг нима ишим бор қаердан, кимдан олганингиз билан! Ҳаммаси жойида, деб гердайган эдингиз, энди селекторда каттага ўзингиз жавоб берасиз. Чиқинг, ернинг тагидан бўлсаям топиб келасиз. Кечгача ҳар бир трактор бир гектардан бўлса ҳам ер ҳайдаши керак, тушундингизми?!

Шухрат икки йилдан бери ҳокимдан бу тахлит гап эшитмаган. Асаби чатоқ экан-ку бу “афғон”чининг. Бирорта жангда калтак-палтак еганми ё? Яхши иш бўлмади. Ўтган йили кўриб олганди, бу гал ишонди, ҳатто омборга бориб ўтирмади. Нимадир қилиш керак. Агар вилоят ҳокимининг ўринбосари эшитиб қолса, балога гирифтор қилади. Жуда ўжар одам. У ёзда огоҳлантирганди, ўзларинг кўриб, Россияда ишлаб чиқарилган пухта-пишиқ лемехни олинглар, деганди.

Шухрат товар сотган фирма эгасини бир амаллаб топди. Ҳокимдан эшитган ҳақоратларини телефонда унга икки баравар қилиб етказди. Сотувчига нима, товарини ўтказиб олса бас. Бунинг устига пулини олиб бўлган, ўртакашнинг ҳам ҳақини берган.

– Ака, мен ҳам бошқа фирмадан олганман, одамларингиз кўриб, санаб олувди. Бу темирнинг ичига кириб чиқибманми, очиғи, унинг қаерга қўйилишини ҳам билмайман.

Шухрат вазиятни тушунди. У билан тортишиб ўтириш бефойда. Аммо лемех топмаса ҳам бўлмайди.

– Хўш, ука, разборини мавсумдан кейин қиламиз. Ҳозир менга 10 мингта янги, сифатли товар керак. Ернинг остидан бўлсаям топиш лозим. Тракторлар тўхтаб турибди.

– Мен суриштириб кўраман. Аммо айтиб кўяй, биринчидан, Россияникининг нархи сал қиммат бўлади, иккинчидан, насияга ҳеч ким бермайди.

– Ҳой ука, ҳозир бозор қилиб ўтиришга вақт йўқ, менга жойини айтинг ёки келтириб беринг. Нархи билан ишингиз бўлмасин, хўпми?

Аслида фирма раҳбарига шу гап керак эди. У Шухратга аниқлаб, тезда айтаман, деди-да ёнда ўтирган ҳамтовоғи билан яшириб кўйган лемехларидан қанча фойда қилишини ҳисоблаб чиқди. Энди гап бир амаллаб ишонтириш ва ундан пулни иложи борича нақд қилиб олиш. Бунақа раҳбарлар обрў учун пулни аяшмайди. Бунақа товар учун маблағ кўчиришга кўниш, текинга бериш билан баробар. Хўжаликлар пахта сотилгач, йил охирида беришади. Очиғи, буни пухта фермерлар учун олиб кўйганди, чунки улар лемехнинг сифатлиси иш унуми эканини яхши билишади, бунинг устига пулини нақд беришади. У гапни бир ерга кўйиб телефон қилди:

– Шухрат ака, бир амаллаб топдим. Икки соатда етказаман, деди. Фақат пулни нақд оларкан, донаси учун ўн мингдан сўраяпти.

– Етказинг, бошқармага келтиришсин. Икки соатда пулни ҳам олиб кетишади.

Шухрат учун ҳам ҳар дақиқа ғанимат. У дарҳол ходимларига тайинлади.

– Мана бу жадвалда қайси хўжаликка қанча лемех кераклиги кўрсатилган. Донаси ўн мингдан, раисларнинг ўзига телефон қилиб айтиб чиқинглар, пулни бирга олиб келишсин. Харажатини келаси траншдан мукофот қилиб чиқариб берамиз. Ҳа, тайинлаб айтинглар, кечгача камида беш гектардан ер ҳайдалди, деб маълумот беришсин.

Шухрат машинага миниб, ҳайдовчисига “Ҳокимиятга!” деди. У ҳокимдан суюнчи олишга шошиларди. Вазиятдан чиққанига хурсанд бўлса-да, миясида тур-

ли хаёллар чарх урарди. Унинг фикрича, тараққиётга тўғаноқ фақат икки соҳа – бири коммунал хўжалиги, иккинчиси – қишлоқ хўжалиги. Биттаси ўпқонга ўхшайди – қанча пул ташлама, тўймайди. Иккинчиси эса аксинча, қанча меҳнат қилма, даромади кўринмайди. Давлатники ҳам қилиб кўришди, жамоаники ҳам қилиб кўришди. Кейин ширкатга айлантиришди, охири хусусий бўлди, барибир аҳвол ўша-ўша. Бояги-бояги – Бойхўжанинг таёғи. Институтдагилар шу тизимнинг самарали услубини яратишса бўлмасмикин-а?

Бундан буёғига шахматни ўргангани асқотди. Ҳар бир юришдан аввал обдон ўйлаб, ақл билан фикр юритди. Ким билан алоқада бўлмоқчи бўлса, дастлаб унинг томири қаердан озиқланишини аниқлашга уринди. Кейин шунга қараб дона сурди. Ҳаётни ҳам шахмат доскаси деб билган Шухратнинг бу борадаги хавфли, аммо ишончли юриши вилоятга борганда раҳбарининг ношудлигидан нолишидан бошланди. Табиийки, вилоятдаги турли йиғилишларда туман шаънига айтилган аччиқ гаплар бу гапга қанот боғлади. Ҳоким кетармиш деган гап тарқалгандан кейин тумандаги раҳбарман дегани ишини пинҳона Шухрат билан битирадиган бўлди.

Албатта, бундай узунқулоқ гаплар Акрам муаллим ва унинг оиласига етиб келди. Ака-укалари, ҳатто ўғай онаси Мусаллам ҳам бундай миш-мишларни яхши қабул қилишди. Ахир буларнинг оиласидан ҳоким чиқса ёмонми? Фақат Акрам муаллим буни ҳеч ҳазм қила олмади. Охири сабри чидамай, кеч бўлганда ўғлининг ҳашаматли ҳовлисига борди. Акрам кеч келди. Шу баҳонада келин, неваралари билан дилдан гаплашиб олди.

Ўғли отаси нима мақсадда келганини тахмин қилгани учунми, суҳбатлари асабийроқ кечди. Одамнинг қариган сари насиҳатгўй бўлиб қолиши бор гап, аммо Акрам муаллим ўғлининг камолидан қанчалик қу-

вонмасин, унинг бу шошилинич парвози узоққа бормаслигини билиб кўрқарди, буни ўғлига ётиғи билан тушунтиргани келганди.

– Шухратжон, атрофингдагиларнинг барчаси насиҳат эмас, маслаҳат берувчилар. Билиб қўй, манфаати йўқ киши маслаҳат бермайди.

– Дада, замонага қараб раҳбарликнинг ҳам таъмоиллари ўзгаради ахир, нега сиз буни тушунишни истамайсиз. Илгари битта райком билан битта банк туманни бошқарган. Ҳозир эса ташкилотимизнинг ўзи икки мингдан ортиқ. Ярмининг раҳбари шайтонсифат. Ахир уларга сиз ўқувчиларга қилган муомалани қила олмайман-ку! Виложатдан келадиганлар ҳам фаришта эмас, кўнглини олмасанг, ишинг битмайди. Агар маълумотнома салбий бўлса, ана ундан кейин кўринг, катта мажлисларда ердан олиб ерга уришади.

– Ўғлим, биламан, сенда менинг нуқтаи назарим тўғрисида нотўғри тасаввур пайдо бўлган. Аммо эсингдан чиқмасин, бу гапларни сенга мендан бошқа ҳеч ким айтмайди, аниқроғи, айта олмайди. Менинг ҳаётимдаги асосий мақсадим ҳам фарзандларимнинг камолини кўриш. Ўқишдаги, зехндаги ютуқларингдан хурсанд бўлганим эсингдан чиқдими? Ҳозир ҳам яхши лавозимда ишлашингдан ғурурланаман. Мана, Нусрат аканг, оддий ўқитувчиликдан 10 йил ичида директор бўлди. Шу соҳа сирларини, раҳбарлик маҳоратини ўрганди. Шунинг учун мактабни қийналмасдан бошқараяпти. Давлатнинг назари ўткир, яхши кадрни ҳеч қачон эътибордан қолдирмайди. Бугун бўлмаса, эртага, албатта, қадрингни жойига қўяди.

– Сиз кўчанинг гапи билан менга насиҳат қилаяпсиз, ота. Одамлар нималар дейишмайди. Мана, ўзингиз кўрдингиз соат ўн бирда уйга келдим. Эрта-лаб соат олтида чиқиб кетгандим. Кун бўйи тиним йўқ. Чет элдан ҳам инвестор топиб келдим. Ота, ҳо-

кимиятда ишлайдиганларга ҳам тиним бермайман. Янги дастурлар тузамиз. Мен ҳам бойлик орқасидан қувганим йўқ, обрў учун ишляяпман, ҳамма мени хурмат қилишини истайман. Мен ҳам ахир сизларни, оиламни, болаларимни деб тиним билмаяпман-ку!

– Раҳмат, болам, илоҳим, омадингни берсин. Мен бугун сенга дашном эмас, маслаҳат бергани келганман. Қилаётган яхши ишларингдан хабардорман. Фақат бир олтин қондани унутма, адолат байроғинг бўлсин. Қўл остингдагиларга кайфиятингга қараб эмас, фаолиятига яраша муносабатда бўл. Битта адолатсизлик ҳам обрўга путур етказди. Одамларни тинглашни ўрган.

– Сизга ҳам раҳмат, дада. Куйиниб гапираяпсиз. Хавотирланманг, сизни уялтириб қўймайман. Акаларим, укаларимга ҳам ёрдам бераман. Дада, эсингиздами, имтиҳонга бораётганимда оқ фотиҳа бергандингиз, ўшанда тестда менга осон саволлар тушганди. Келинг, яна бир дуо қилинг...

– Шу чўтқорилингинг қолмади-да. Кўнгилни олишни ҳам биласан. Ҳа, майли. Илоҳо, Яратганнинг ўзи сени ёмон кўзлардан асрасин, тўғри йўлдан адаштирмасин, омадингни берсин, омин!

* * *

Шухрат Раҳматуллаевнинг ҳокимликка қўйилиши ҳақиқатан ҳам табиий кечди. Раҳбарликнинг муайян босқичларини ўтаган, ҳокимлик тизимида ишлаган, қолаверса, замонавий илмни эгаллаган ёш кадр. Қадди-қомати, нутқи ҳам бу лавозимга ярашади, ғайратли. Айримлар унда туғма раҳбарлик борлигини ҳам айтишяпти. Қолаверса, ўзидан олдинги раҳбар камчиликларини яхши билади, уларни такрорламасликка интилади.

У шундай қилди ҳам. Белгиланган дастурлар ижросини таъминлашга жиддий киришди. Масъули-

ятсизларни аямади. Меҳнат жамоаларида, маҳалларда бўлиб, одамлар билан суҳбатлашди. Кўп жойларда тартиб ўрнатилгандек бўлди. Айрим идоралар раҳбарларини ёш, ишчан кадрларга алмаштирди. Вилоятда ҳам туман ҳақида яхши гаплар айтадиган бўлишди.

Бир куни эрталаб Шухрат Акрамович ҳеч кимга айтмасдан туман марказидаги болалар боғчасига борди. Уни бу ерда мудирадан бошқа ҳеч ким танимади, мудира эса ҳали ишга келмаган. Шу сабабли ҳоким ўзини СЭС ходими деб таништирди. Овқат менюсини, хоналарни кўздан кечирди, ходимлар билан суҳбатлашди. Бундай текширувчиларнинг “ҳақи”ни бериб, жўнатишга кўниккан тарбиячи, энагалар ҳам меҳмон билан эркин гаплашишди.

Комиссияга қачон, қанча пул беришгани-ю, бир-бирига қанақа қариндош бўлишигача айтиб қўйишди.

Эртасига ҳоким бутун жамоатчиликни, вилоят халқ таълими бошқармаси вакилларини таклиф этиб, ўша боғчага олиб борди. Ободончилик-ку ўз йўлига, бу ердаги ўзибўларчилик ҳаммининг кўз ўнгида очиб ташланди. Ўн беш нафар ходимнинг барчаси қариндошлар экан. Номигагина келиб кетган назорат идоралари вакиллари ҳам ер чизиб қолишди.

Шухрат Акрамовичнинг яна бир тадбири дарров оғизга тушди. У халқ таълими бўлими мудирини олиб, эрталаб ҳеч кимни огоҳлантирмасдан ўзи ўқиган мактабга борди.

ХТБ мудури билан дарвоза яқинида туриб, ичкари кираётган ўқитувчи ва ўқувчиларни кузатишди, айримларини телефонга ёзиб ҳам олишди. Ҳақиқатан ҳам агар назорат, сўров бўлмаса, ҳар ким билганини қиларкан. Эркак ўқитувчиларнинг бири жинси шимда, ола-була кўйлақда, яна бири соқолини олмай келаяпти. Аёл муаллимларнинг эса бири тўйга, бош-

қа биттаси ҳашарга келаётгандек кийинган. Ўн нафар ўқитувчи дарсга кечикиб келди, ўқувчиларда ҳам аҳвол шу.

Сўнг ичкари кириб, аҳволни таҳлил қилишди, фан кабинетларини кўришди, ХТБ мудирини уч йил раҳбар бўлиб, бу ерга бир мартаба ҳам келмаган экан. Дарвоқе, директорни телефонда чақириб олишди ва шу ернинг ўзида ишдан олишга келишилди. Ўқув йилида битта ҳам дарсни кузатмаган завучга жавоб беришди, унинг ўрнига ўқитувчилар таклифи билан чаққон, билимли ўқитувчини қўйишди.

Мактабдан қайтаётганда ҳоким ХТБ мудирининг қулоғига шивирлаб деди: “Муаллим, сиз ҳам аризангизни ёзаверинг, мен бунақа масъулиятсиз раҳбар билан ишламайман!”

Бу гап, табиийки, эртасига вилоят ҳокимига етиб борди. Ҳоким катта анжуманда бу тажрибани маъқуллади ва бошқа туман раҳбарларига ҳам шундай йўл тутишни топширди.

Акрам муаллимни ташвишлантирган ҳолат ана шунда, аниқроғи, уч йилдан кейин рўй бера бошлади. Мажлисларда раҳбарлар билан қанча қаттиқ гаплашмасин, ҳоким оддий фуқароларни қабул қилмай қўйди, белгиланган кунлари ҳам қабулхонага ўринбосарлари ёки котибият мудирларини туширди. Аста-секин ўз ходимларига ҳам қаттиқ гапирадиган одат чиқарди. Бир куни ҳокимиятда қурилишлар аҳволи таҳлили бўлаётганди. Ўринбосари бу ҳақда ахборот берди. У “Шухрат Акрамович, Зартепа ҚВП ўрни сал нотўғри танланган, тепалиқда. Шунини пастга, қишлоққа яқин жойга тушириш вақти келди, тўғри, лойиҳани қайта қилиш лозим, лекин фойдали бўлади”, деди. Ҳоким эса “Менга маслаҳатчи эмас, ижрочи керак, билдингми, эртагаёқ бошлайсан, ўз вақтида ишга туширилмаса, калланг билан жавоб берасан!” деди сенсираб.

Залда ноқулай вазият юзага келди. Шу фикрни тасдиқлаб, оғиз жуфтламоқчи бўлган кадастр бошлиғи ва архитектор ҳам индамай қолишди. Аслида ҳокимнинг ўзи вилоятдан дастурни қисталанг қилаверишгач, “Ҳозирча шу ерга жойлаштиринглар, вақти келганда ўрнини алмаштирамик”, деганди. Аммо бу гапни эслатишга у ҳеч кимга имкон бермади.

Ўринбосар ўзини босди, бошқа гап қайтармади. Йиғилишдан сўнг ҳамма кетиб бўлгач, ҳоким ҳузурига кирди.

– Келинг, – деди ҳоким ёқтирмагандай.

– Шуҳрат Акрамович, мен сизни тушунолмай қолдим. Ҳеч бўлмаганда сиздан беш ёш катталигимни ҳисобга олмасдан кўпчилик олдида сенсираб юбордингиз, тинчликми ўзи?

– Сиз “Нуроний” жамғармасида эмас, ҳокимиятда ишляяпсиз, окоси. Сенсираш ҳали нима бўпти, агар шу объект ўз вақтида ишга туширилмаса, ер билан битта қиламан, билдингизми?!

– Нега ўзингиз қилган хатони менинг гарданимга ташляяпсиз? Ё гапингиз эсингиздан чиқдими? Мен бунақа муносабатга лойиқ одам эмасман, ўзингизни босиб олинг.

– Ҳозирча ҳоким менман. Кимга қандай муомала қилишни мен белгилайман.

– Шуҳрат Акрамович, ҳокимликка қўйилганингиз ҳаммадан ақллисиз, дегани эмас. Ҳалиям Акрам муаллимнинг ҳурмати учун ўзимни тийдим. Агар фикрингиз шу бўлса, мен бу ҳақда вилоят раҳбарига эртага ахборот бераман.

– Йўқол кўзимдан, менга деса, ундан каттасига бормайсанми?!

Шуҳрат Акрамовичнинг бундай дейишига асоси бор. Бир куни вилоят ҳокими Шуҳрат ўтказётган семинар устидан чиқиб қолди. Унинг раҳбар ва мутахассисларга аниқ топшириқ бериши ҳокимга маъқул

тушди. Сўнг ҳоким Шухратни машинасига миндириб, туман далаларини айланди. Бунақа имконият ҳар куни бўлавермайди, шу сабабли у ҳокимга ўнлаб янги гоёларини айтиб берди.

– Аммо дастурни пухта тузишга тажрибамиз етмаяпти, шекилли. Кейин вилоятдаги айрим раҳбарлардан ўтказиш ҳам қийин кечаяпти.

– Шухратжон, бу лойиҳаларни менга етказинг, ўзим топшириқ бераман уларга. Мен сизни қўллайман.

Ўринбосар барибир айтганини қилди. У вазиятни тушунтиргач, вилоят ҳокимлигига ўзини ишдан бўшатиш ҳақидаги аризасини ҳам ташлаб келди...

Эртасига туманда турли гап-сўз тарқалди. Ўринбосар ҳақиқатан ҳам бундай муносабатга лойиқ эмас эди. Аслида уни Шухрат Акрамовичнинг ўзи бу ишга таклиф этганди. Иш юритишга пухта, ҳужжат тайёрлашда саводли, бундан ташқари ҳалоллиги учун ҳамма ташкилот раҳбарлари ундан чўчиб туришарди. У танқид қилиш баробарида уларга кўрсатилган камчиликни бартараф қилишда ёрдам ҳам кўрсатарди. Шунинг учун ҳоким айрим таҳлилий йиғилишларни унга топшириб қўярди. Қолаверса, у биринчи ўринбосар ҳисобланади.

Ўринбосар ўзи қизиқ одам, камгап, ҳар ким билан қўшилиб кетавермайди. Бунақа тоифадагилар аслида ҳар бир жамоада учрайди. Эҳтимол, шу ҳам керакдир. Йўқ, ўзи ёмон одам эмас, ҳазилни, кинояни ҳам тўғри қабул қилади. Чизмадан бошқа нарсани тушунишни истамайди. Тушликни уйда қилиб келади. Тўйларга бормади, ғала-ғовур ва баланд овозли карнайдан бошим оғрийди, дейди. Самарқанд ёки Тошкентга йиғилишга борса, йўлкирага ҳужжат топширувчи ҳам ҳокимиятда шунинг ўзи. Туғилган кунида совға олмади. Бу ҳам майли, кичикроқ туманга ҳокимликка таклиф этишганида рад этган. Лекин ишига пухта.

Ҳар бир чизмани синчиклаб текширади. Архитектор билан кадастр бошлиғи ундан битта лойиҳани ўтказиб олса, катта байрам. Ҳоким номидан ўтказилган йиғилишдан сўнг унинг тафсилотини бошқа ўринбосарларга ўхшаб гапириб ўтирмайди. Ҳоким мабодо сўраб қолса, “Яхши ўтди, топшириқларингизни етказдим”, деб қўя қолади.

Қолган ўринбосарлари ўт ўчириш командаси ходимига ўхшайди. Буйруқ кутиб ўтиради, ўзича соҳага алоқадар ташкилотлар раҳбарларини тўплаб, бирор масалани муҳокама этмайди. Бирор иш топширса, ваҳима билан бориб, ўргангандай бўлади, аммо муаммо ўз жойида қолаверади.

* * *

Гарчи Шухрат Акрамович кечаги масалада ўзининг ноҳақлигини билса-да, ўринбосаридан паст келишга ғурури йўл бермади. Шу гапини йиғилишдан олдин ўзимга айтса бўлмасмиди, хаёлидан ўтказди у. Ўтирганларга битта имконият берсанг, бас, кейин топшириқни ижро қилиш ўрнига маслаҳат бериш ёки таҳлил топишдан нарига ўтмай қолишади. Унда ҳокимнинг обрўси қоладими? “Ҳечқиси йўқ, каттага бу ҳолатни ўзим тушунтираман”.

Умуман кейинги пайтда бу ўринбосари тушмагурнинг оёқ босиши ўзгариб қолганди. Кадрлар бўлими бошлиғининг “Хўжайин, вилоятдан Президент академиясини битирганлар ҳақида маълумот сўрашди”, деганини у ҳам эшитганми ё... Албатта, маълумотни бекорга сўрашмайди, ё вилоятга олиб кетишади, ёки менинг ўрнимга тайёрлашяпти. Ишқилиб, у ниманидир билади, писмиқда, менга билдиргиси келмайди. Ҳм-м, икки-уч марта йиғилишлардан сўнг ҳузуримга кириб, “Вилоятга яхши кўринаман, деб гуноҳсиз раҳбарларимизни хафа қилиб қўйяпсиз” деган киноялари ҳам бежиз эмасга ўхшайди. Шу пайтгача чизигим-

дан чиқмаган одам ўз-ўзидан ўзгариб қолмайди-ку... Ё у билан очикчасига гаплашсаммикин-а?

У ўз хаёллари билан курашаркан, нима учундир ҳар бир омадсизлиги учун сабабни кўзига ёмон кўринганлардан ахтаришга тушди. Бундай пайтда кўзига яхши кўринган сафдоши қолмаганини билишни ҳам истамади.

Йўқ, йўқ, тўхта, Собир-чи, Собир бор. Яхши йигит. Бошқармада ўзи тарбиялаган. Қишлоқ хўжалигини шунга топшириб қўйган. Нафси ёмон бўлгани билан устозига ёмонлик қилмас. Икки йил олдин пахтага қўшиб ёзишлар фош бўлганда бир амаллаб уни қамоқдан асраб қолганди. Яна ҳам ким билади.

У шашт билан уяли телефонидан рақам терди. Гўшакдан “Лаббай, хўжайин, ассалому алайкум. Хайрият-ей, бизни йўқлашга ҳам ҳафсала топаркансиз-ку” деган гапни эшитгач, кўнгли сал таскин топди. Демак, ҳеч гап йўқ. Бекорга ҳар хил хаёлга бориб ўтирибман. Бу Собир дегани шайтоннинг ўзи, ер тагида илон қимирласа билади. Агар бирор нохуш миш-миш эшитганда муомаласи ўзгарарди.

– Менга қара, селектор тугагач, кечроқ ҳалиги ҳаммомда бир дам олайлик. Гап бор, фақат икковимиз. Шофёрга жавоб бериб юбораман, шотирларингдан бирини юбор.

Собир Яхшибоев дегани ижрода, хизматда суяги йўқ бола. Институтда Шухратдан уч йил кейин ўқиди. Бошқармада бошлиқ ўринбосари пайтида амалиётни қўлида ўтаган. Унга меҳри тушганининг сабаби бор.

Бир куни амалиётчи талаба Шухратнинг олдига кириб:

– Мен сизга домлангиз Абдуҳошим Саидалиевдан салом олиб келдим, – деди.

– Проректор Саидалиевни айтаяпсанми?

Шухрат беихтиёр шахмат ўйнаган кунни эслади. Ўшанда домла ичидан қиринди ўтган бўлса-да, ала-

мини атрофдагиларга ошкора этишдан тийилди. Ҳатто, битирув кечасида Шуҳрат шаънига илиқ гаплар айтди. Шуҳратнинг аъло ўқиши билан бирга ташкилотчилиги, ашула айтиши, ҳатто шахматда ўзини мот қилганини ҳазил-мутойиба билан айтиб ўтди. Замонавий мутахассис шундай кенг қамровли бўлиши кераклигини таъкидлади.

– Ҳа, лекин у киши ҳозир проректор эмас, кафедрада профессор, яқинда 70 йиллигини нишонлайди. Сиз ҳақингизда ҳавас билан гапирди. Бир марта шахмат ўйнаган экансиз. Ўшани ҳам айтди. Юбилейига таклиф этди.

– Энди, ука, мендан анча эътиборсизлик ўтди. Ўқишни битиргандан кейин иш билан бўлиб, домладан хабар ололмадим. Насиб этса, юбилейига бирга борамиз.

Шу воқеа сабабли Собир Шуҳрат Акрамович билан яқинлашиб қолди. Ҳоким бу йигитда ўзининг талаба-лигидаги айрим ҳаракатларни кўрарди. Шу сабабли дипломини олгач, уни ёнига ишга олди. 2-3 йил хизматини қилиб, бир-бирига ўрганиб қолишди. Собир ўзи ёмон йигит эмас, чаққон, ғайратли, ишни охиригача етказмасдан қўймайди. Ҳоким бўлганидан кейин Шуҳрат Акрамович Собирни бошқармага раҳбар этиб тайинлади. Дарвоқе, у ишончни оқлади, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам аямади, ҳар бир агротехник тадбирни ўз вақтида ўтказишга эришди, ҳокимнинг энг ишончли одамига айланди. Шуҳрат Акрамович билиб-билмай ер, уй-жой, ҳатто кадрлар масаласида ҳам Собирнинг таклифини қайтаролмайдиган бўлиб қолди. Кўнгли ғаш пайтида бирга суҳбат қилишга чорлови ҳам шу муносабат оқибати эди.

Собир ҳокимни кутиб олар экан, худди ака-укадек кучоқлашиб кўришди. Сархил мева, овқат ва ичимлик билан безатилган дастурхон атрофига ўтириши билан суҳбатдошининг кайфиятини кўтармоқчи бўлди.

У пакетга ўралган пулни стол устига қўйди.

– Тинчликми, бу нима?

– Эсингиздами, Боғолон қишлоғидаги аҳоли уй-жой сўраб сизга мурожаат қилишганди. Фермер билан келишдик, унинг еридан ўнта оилага уй-жой бердик, ҳаммаси кам таъминланганлар.

– Собир, эсинг жойидами, фермер хўжалигининг ҳар бир қарич ери Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан ҳисобдан чиқарилади. Икки йил олдинги текшириш эсингдан чиқдими?

– Хўжайин, бу гал ишни пухта қилдик. 15 йил аввал қишлоқ фуқаролар йиғини аҳоли аризасига кўра 15 кишига уй-жой учун ер ажратиш ҳақида қарор чиқарган экан. Архивдан ўша ҳужжат нусхасини олдик. Айрим фамилиялар ўхшаш, қолганларини ўзгартириб қўямиз, тамом, манаман деган текширувчи ҳам хато тополмайди.

– Уларга ўшанда жой берилмаганми?

– Хўжайин, 15 йил олдинги бу ҳужжат ижросини ким ҳам текширарди. Жа бўлмаса, беш-олтитасидан қарор ижро бўлмади деб ариза олармиз. Фермер ҳам ишига пухта одам, гап чиқармайди. Ҳар биридан олти миллиондан олдик, ярни сизники, ҳалол.

Ҳокимнинг хавотирида жон бор. Гарчи пахта, ғалла сотиш шартномавий режалари ошириб бажарилаётган бўлса-да, фермер хўжаликларини икки марта қайта ташкил этилиши Собирнинг юриш-туришини ўзгартириб қўйди. Умумий бўлим мудури бу жараён ҳақида шикоятлар кўпайиб кетгани, тендер комиссияси ўз йиғилишини номигагина ўтказаетгани тўғрисида ахборот ҳам берганди. Ишқилиб, бу Собир дегани яна бир балони бошлаб турмаса бўлгани эди...

– Сизга айтадиган яна бир янгилик бор. Фермерларни оптималлаштиришда ер тузувчи билан бир иш қилдик.

– Яна нима балони бошладинг. Эсингдан чиқарма, сен ерни сотиш эмас, ундан ҳосил олиш бўйича жавобгар шахссан, тулпор.

– Э, хўжайин, ҳозир ҳамма ҳоким шунақа қиляпти. Хуллас, ер тузувчи билан Сой канали бўйидаги ҳамма ерларни фермерлар лойиҳасига кўшиб юбордик. Ер ўрнига ер бўлса бўлди-да. Сув хўжалиги мутахассисларини рози қилдик.

– Агар прокуратура билиб қолса...

– Ҳеч ким ҳеч кимга арз қилмайди. Канал бўйига ғалла билан пахта эксак, ҳеч кимнинг иши йўқ. Тортишиб, аниқлайман дегунча ё пошшо ўлади, ёки эшак.

Пул барибир ёқимли нарса. Дилидаги гумон ва хавотирга қарамасдан ўттиз миллион сўмни олгач, кўнгли кўтарилди. Умуман, унда бу ҳолат доимо шундай кечган. Фақат илк бор – бошқармада бошлиқ бўлганида трактор парки биносини Собирнинг отасига хусусийлаштириб берганида “кўк”идан бешта олганида уч кунгача пулни турли жойга яшириб, қўрқув таъсирида юрганди. Айтгандай, трактор парки ўрнида уч йилдан кейин 5 та ҳовли қурилгандан кейин ҳам Собир миннатдорлик эвазига пул берганди.

Тўғри, гоҳида унга пул аралашган ишлардан эътироз бўлиб турди. Уларнинг баъзиларига ёрдам бергандек бўлди, аста-секин бундай масалаларни Собирга йўналтирди. Фақат вилоят газетасининг раҳбари бошқа ходимларнинг олдида қаттиқ уялтирганини айтмаса...

– Шуҳрат Акрамович, биламан, одамлар билан учрашувдан қочасиз, аммо биз ундай қилолмаймиз. Айтинг-чи, сиз пул сўраган ўша муаллимнинг кўзига мен қандай қарайман, унинг давлатга бўлган ишончини қандай қайтараман?!

Ўшанда фахрий муаллим Охунжон ака Тошкентдаги профессор акаси маслаҳати билан муҳаррир қабулига кирган. Савоб ишга қўл уриб, қишлоқ четида,

насос билан борадиган сувнинг охиридаги майдонда фермер хўжалиги очмоқчи бўлган. Йиллар давомида ташландиқ ҳолга келган бу майдонга эга чиққани учун тендер комиссияси аъзолари хурсанд бўлган. Муаллим 40 гектарнинг ярмига ғалла, 5 сотихига ишчилар учун полиз, қолганига пахта экиш режасини тақдим этган, бу бизнес лойиҳа ҳаммага маъқул тушган. Аммо ҳоким 40 гектарнинг ҳаммасига ҳам пахта экасан, деб туриб олган. Муаллим “Ерим қулоқ охирида, ёзда бунча ғўза майдонини суғориш оғир” деганида ҳам кўнмаган.

Муҳаррир тошкентлик таниқли профессор номидан вазиятни тушунтиргач, Шуҳрат Акрамович “Олдимга келсин, ҳал қилиб бераман”, деган. Муаллим бечора қимтини кирган, ҳокимнинг “Вилоятга бориб нима қилардингиз, барибир масалани ўзим ечар эканман-ку?” деган киноясини ҳам индамай эшитган.

– Мана, ҳужжатларни айтганингиздек тайёрлашибди. Кўл кўйиб бераман. Фақат бир шартим бор, редактор танишим бўлади деб ғўддайиб юрманг-да, ёрдамчимга беш миллион келтириб беринг, хўпми? Мавсум давомида ёрдам бераман, чиқариб оласиз.

Муаллим индамай чиққан ва тўғри яна муҳаррир олдига келган, суҳбатни миридан-сиригача айтиб берган. Ана шундан сўнг муҳаррир ҳокимга телефон орқали эътироз билдирган. Ҳа, айтганча, у “Собир деган шогирдингиздан эҳтиёт бўлинг. Бунақа нопокликлар ўшанинг режаси билан бўлаётган экан. Ҳар қандай давлатманд ҳам давлатдан қудратли бўла олмайди. Ўзи-ку узоққа бормади, аммо сизга ҳам гап теккизиши мумкин”, деганди.

Шуҳрат Акрамович бу кинояни эшитса-да, унчалик эътибор бермади, муҳаррир ўзини адолатпарвар қилиб кўрсатапти, деди ўзича. Муаллими тушмагур муаммони бозорга солиб нима қилади. Менга деса,

ундан каттасига бормайсанми, барибир ишини агар хоҳласам, ўзим ҳал қиламан, хоҳламасам – йўқ.

Аммо ҳокимиятдаги жиддий йиғилишдан сўнг кўнглига ғулғула тушди. Вилоят прокурори фермерлар ўзларига тегишли экин майдонларини сотиб юборгани, фермер хўжаликлари контурлари атайин нотўғри белгилангани, баъзи майдонлар йиллар давомида қаровсиз ётгани тўғрисида ҳар битта тумандан мисоллар келтирди.

– Ҳурматли ҳокимлар, – деди вилоят ҳокими. – Қайсидир тумандан мисол келтирилмаган бўлса, оппоқман, деб ўйламанг. Мана, қўлимда бир даста хат, уларда серунум ерлар талон-торож қилинаётгани ёзилган. Ҳамма ҳолатни атрофлича ўрганамиз. Бу масалага бошингиз билан жавоб берасиз.

Шуҳрат Акрамович дарҳол муҳаррирга қаради. У ҳам шуни кутиб турган экан, боши билан кўрдингизми, деган ишора қилди. Муҳаррирнинг маъноли қарашидан унинг кўнглига илк маротаба ғулғула тушди.

Тўғриси, фаолиятидаги камчиликларга бу биринчи ишора эмасди. Шуҳрат Акрамович уч-тўрт ой илгари ҳам бундай вазиятга дуч келганди. Ёшларга, ногиронларга, кам таъминланган оилаларга имтиёзли кредит асосида уй-жой қурилиши ва унинг тақсимооти кўриб чиқилганда вилоят ҳокими туман раҳбарияти шаънига аччиқ гаплар айтганди. Ўшанда Шуҳрат Акрамович иситмаси баланд бўлгани учун йиғилишга бора олмай ўринбосарини жўнатганди.

– Биламан, ҳокиминг бу ерда қилғилиқлари фош бўлишини сезиб келмаган. Аммо, сен бола, ўзинг ҳам қулоғингга қуйиб ол, каттанга ҳам етказ, эҳтиёжи йўқ одамларга уй бериш бу – жиноят, ҳали жавоб берасизлар бунинг учун! Ҳой номард, бечора ногиронни яшаб турган уйдан чиқаришга қайси виждонинг билан йўл қўйдинг? Кимни киритдинг ўша уйга, иккита ҳовлиси, Самарқандда квартираси бор ҳамто-

вофингними?! Ҳали уям жавоб беради! Агар обрўдан, жонингдан умидинг бўлса, кечаси билан ухламай ногиронни ўз уйига қўчириб ўтказ, керак бўлса, рўзғордаги камини ҳам тўлдириб берасан. Эрталаб прокуратуранинг ишчи гуруҳи борганда ҳаммаси жой-жойига қўйилган бўлсин, тушундингми?!

Аслида шу ғурбатли уй-жой масаласини ёш ўринбосарига юкламаслиги керак эди. Оддий, ҳалол одамнинг ўғли, деб ишонди, ҳатто мурожаатлар асосида рўйхатни ҳам шакллантириб берганди. Шухрат Акрамович ҳайрон, нима жин урди бу ўринбосарни. Атрофида юрган айрим “ҳожатбарор”лар йўлдан уриб, рўйхат бошига бутунлай бошқа одамларни киритган, ҳатто ҳокимга имзо чектириб олган. Натижада уйсиз кишилар келаси йил навбатига ўтиб қолган. Ҳатто, вилоят ҳокими янги уй билан табриклар кетган, телевидениега хурсанд бўлиб интервью берган ногиронни ҳам “Сизга келаси йил берамиз, адашиб киритибмиз”, деб уйдан чиқаришган.

Тўғри, ўша куни кечаси ҳоким айтган эътирозларни бартараф этишди, уйига ноқонуний кириб олганлардан бештаси чиқарилди ҳам. Бироқ барча хатолар ҳоким гарданида қолгани алам қилди унга.

Ҳа, ҳокимлик Шухрат Акрамович ўйлаганидек имтиёз эмас экан. Ўша ҳудуднинг иссиқ-совуғи, бор-йўғи, яхши-ёмонига жавоб бериш керак экан. Одамларни қабул қилиш, дастурларга таклиф киритиш, унинг ижросини таъминлаш, юқоридан келаётган юзлаб ҳужжатларни ўқиш, чора белгилаш, жавоб ёзиш... эҳ-ҳе, бунинг учун билим ва маҳоратдан ташқари туядай қаноат, тоғдай сабр ҳам керак экан. Уч-тўрт йил ишлаб қўйгач, Шухрат Акрамович кейинги бу икки фазилат нафақат ўзида, айрим бошқа ҳамкасбларида ҳам тақчил эканини англаб етди.

Аммо у ҳам, бошқа ҳамкасблари ҳам ўзларидаги бу камчиликни тан олишни истамас, ҳар бир танқид учун ўзларини оқлаш билан овора эдилар.

Март ойининг ўрталарида вилоят ҳокимлигидан коллежларда давомат ва маънавий тадбирлар савиясини ошириш чорасини кўриш бўйича топшириқ бўлди. Туманда бор-йўғи тўртта коллеж бор. Ҳоким айрим масъулиятли ташкилот раҳбарларини ҳар бир коллежга бириктирди. Назоратни эса ўзи ва уч нафар ўринбосарига қолдирди. Очиғи, ғаллани суғориш ташвишида ўша топшириқ назорати сал ёдидан кўтарилибди.

Баҳорги юмушлар билан танишгани келган вилоят ҳокими Шухрат Акрамовичга автомобиль йўллари коллежига келишини, ўзи қўшни тумандан тўғри ўша ёққа бораётганини айтди. Шухрат Акрамович тезда ёрдамчисига қўнғироқ қилиб, ўша коллежга бириктирилганларни топиб, жўнатишни тайинлади.

Шухрат Акрамович келганида вилоят ҳокими аллақачон бу ердаги вазият билан танишиб улгурган экан. Дарвоза олдини сув босган, лой, қоровул йўқ, турникет ишламайди. Ўқувчиларнинг ярми дарсга келмаган. Кутубхонада биология фани ўқитувчиси фаолият юритмоқда.

– Келинг, Шухратжон, сизниям овора қилдик, узр.

– Кечирасиз, Шерали Шодиевич, чекка хўжаликда ғаллага сув беришни ташкил этаётгандим.

– Ҳм, сизга ғалла зарурми ёки болалар таълим-тарбияси? Коллежнинг маънавият масалалари бўйича директор ўринбосари ким?

– ...

– Билмайсиз, танимайсиз ҳам. Йўлнинг устидаги коллежга бирров кириб чиқишга сизда ҳам, бириктирилган ўринбосарингизда ҳам ҳафсала топилмайдими-да. Ким бу ерга мутасадди?

– Суғурта идораси раҳбари Комил Хўжаев, кейин хотин-қизлар бўйича ўринбосарим.

– Яшанг, бириктиришга биритириб, бир оғиз ҳам улардан сўрамабсизда-а? Қани улар ўзи?

– Опа йиғилиш қилаяпти, мен келдим ўрнига, Шерали Шодиевич, – деди ҳокимлик котибияти раҳбари Роҳила.

Суғурта идораси раҳбари ўрнига эса сал дудуқроқ йигит келган экан, ўзини базўр таништирди.

– Сал мақтаганга ўзингиздан кетадиган одат чиқарибсиз, жаноб Раҳматуллаев! Ит итга буюрди, ит қуйруғига дегани ана шу. Бу бефаросатлар бу ерга нега келишганиниям билмайди.

Коллеж жамоасининг олдида бўлари бўлди. Заҳрини одамларга сочди:

– Ҳой, ҳайвон, қани у катта ҳайвонинг! Нима иш қилишини қайта-қайта айтгандим-ку у ифлосга! Йўқол бу ердан!

– Аввал ифлос, масъулиятсиз ким эканини аниқлаб олинглар, жаноб ҳоким. Бу заҳарни кеча, ҳеч бўлмаганда эрталаб сочиш керак эди. Бурдингиз кетганга ўхшайди, этагингизни вақтида йиғиштириб олинг. Бўпти, мен кетдим, хулосамни қилиб бўлдим.

– Шерали Шодиевич...

– Йўқ, кузатманг. Бу ерда қолиб масалани ўрганинг. Ўқитувчиларни таниб қўйсангиз зиён қилмайсиз. Кейин вақт топиб Жаҳонобод туманига бир ўтинг, ҳокимнинг ўқув юртларига эътиборини ўрганинг.

Жазаваси тутган ҳоким роса тўполон қилди, гоҳ коллеж раҳбарига, гоҳ ҳокимлик ходимларига бақириб кетди. Аммо ҳайит ўтган эди...

Лекин ўзиям боплаб қовун туширди-да!

Жаҳонобод. Ҳа, катта бекорга бу туман ҳокимини эслатмади. Бориб ўрган, деди. Демак, ишимдан кўнгли тўлмаяпти. Жаҳонободнинг ҳокими яхши йигит, Тош-

кентда вазирликда тажриба орттирган. Ҳар гапнинг бирида “так что” иборасини ишлатгани учун бошқа ҳокимлар орқасидан “так что” деб қўйишарди. Аммо ана шу “так что” унча-бунча анжуманда гап эшитмайди, ҳисоб-китоби ҳам, дастурлар ижросига муносабати ҳам пухта. Бошқалар биттасини базўр эплашганда у ёш оилаларга иккита кўпқаватли уй қуришга улгурди. Санъаткор, шоирман дегани шу туман тадбирига бораман, дейди. Буям бекорга эмас.

Ўтган йили ҳокимнинг қизиқ бир ҳийласи роса гап бўлганди. Ҳажга борувчилар кўпайгач, у шу ҳийлани ишлатган. Рўйхатга қараса, ҳамма қариялар раҳбарларнинг ота-онаси, қариндоши, Самарқанд етмаганидек Тошкентдан ҳам қўнғироқ қилдиришади, айримлари 2-3 марталаб бориб келишган. Шунда ҳоким йўл қурилиши идорасидан алоҳида ҳисоб рақами очдириб, “Ким шу ҳисоб рақамига пул кўчирса, алоҳида гуруҳ тузиб юборамиз”, деган гап тарқатган. Масаланинг асл моҳиятидан ҳатто ўринбосарлари ҳам беҳабар қолган. Хуллас, етарли пул йиғилгач, ҳоким марказий кўчани таъмирлашга киришган. Ишлар тугагач, йўлнинг очилиш маросимини уюштирган. Ўнта зарбоф тўн келтириб, бутун жамоатчилик олдида ҳалиги қарияларга кийгизишган. Ўшанда ҳоким мазкур йўл савобталаб нуронийлар маблағига қурилганини эълон қилган. Туман имом-хатиби эса ҳажга бир марта бориш кифоя экани ҳақида тушунча берган. Аммо кексалар бу ишдан хафа бўлишмаган. Ҳозиргача бу йўлни ҳожи нуронийлар йўли дейишади. Эсида, отаси ҳам бир марта ўғлим, сен ҳам шунақа савоб ишга уриниб кўр, деганди.

Шухрат бу лавозимга қанчалик шиддат билан интилган бўлса, ундан эсон-омон кетишни ҳам шунчалик тез истаб қолди.

Давр сиёсати моҳиятини, жамиятдаги бетиним курашларни унинг ичига киргандан кейин биларкансан. Қирғоқда ўтирганинг билан дарё сувининг завқини сезмас экансан. Йўқ, кечаю кундуз ишлаш, ташвиш билан юриш эмас, уни ходимларининг ношудлиги, бепарқлиги чарчатади. Иштиёқ, ташаббус билан ишламайдигани жуда кам. Айрим ҳолларда роса эзилиб, тагин қайта-қайта тушунтиргандан кўра, ўша топшириқни ўзи бажариб қўйгани афзал туюлади.

Аммо кейинги пайтда туман номига таънаю дашном кўпайиб қолди.

Ўзини овутиш учун одамларга “Бир муддат ишлаб қўйдим, менга жавоб беринглар, энди ёшлар ишласин”, десам, “Шошилманг, вақти келса, ўзимиз айта-миз”, дейишди, деган гап тарқатди.

У уйга яхши кайфият билан келди. Пулни хотинига бергач, “Шўр нарса ебман, шекилли, чанқаб кетаяпман, бир чойнак аччиқ кўк чой дамла”, деди-ю, чой келгунча қадар жойига кириб ухлаб қолди. Нигора кейинги пайтда эрининг бу ҳолатига кўникиб қолган. Бояқиш нима ҳам қилсин, эртадан кечгача кўчада, 5-6 соатлаб мажлисда эзилиб ўтириш, тагин гап эшитишнинг ўзи бўладими?

Эрига раҳми келишининг яна бир сабаби бор. Шухрат ҳоким бўлгандан бери уларникига бемаҳалда меҳмон деярли келмайди. Лекин икки музлатгич ва ертўла неъматга тўла. Коллеж ва мактабда ўқийдиган икки ўғли учун қариндошлар номига уй-жой қилди. Истаган жойига машинада бориб келади. Ҳар йили эри билан дам олишга боради. Мана шу имкониятларнинг барчаси эри туфайли-да. Ишқилиб, хўжайингинасига кўз тегмасин-да...

* * *

Шухрат босинқираб турди. Қараса, соат ҳали беш бўлмапти. Хотини дамлаб қўйган чойдан мириқиб

симирди. Халатини кийиб, тунги лампани ёқиб, креслога ўтирди. Телевизорни қўйди. Санъаткор аёл қанақадир овқат пишириб кўрсатаяпти. Тавба, бу телевизорчиларга артистдан бошқа зиёли йўқми дейман. Гўё улардан ақлли одам топилмайди, қанақа мавзудаги кўрсатув бўлишидан қатъи назар, биттаси чиқиб олиб, панду насиҳат беради, мана, энди овқат пиширишни ҳам ўргатаяпти. Шунақа лаҳм гўшту ускуналарни берсанг, ана, бизнинг хотинбой ҳам истаган таомни қойиллатиб тайёрлайди. Шу санъаткор аёлнинг ўз уйида овқат пиширишга вақт топишига ҳам ишонмайман-да. Ана, акамнинг қизи Гулшан, Тошкентда ўқиганида дарсдан кейин юлдуз қўшиқчининг уйида ишлаган, овқатини пиширган, кир-чирларини ювган.

Иккинчи тугмани босса бир депутат аёл “Мақтаб – оила – маҳалла” концепцияси ҳақида гапираётган экан. Тавба, тўтига ўхшаб гапираяпти. Оператор ёнида кимдир қоғоз ушлаб турибди, у эса ўқиб бермоқда, шундоққина кўзининг қимирлашидан билиниб турибди. Тавба, гап биладиганни чиқаришса бўлмайди-ми, бечора нима деганини ўзи ҳам тушунмаяпти. Бундайлар депутатликнинг ҳам, телевидениенинг ҳам савиясини туширади.

Пультнинг бошқа тугмасини босди, фермер аёл ҳақида кино бўлаётган экан. Раҳмат-эй, ҳарқалай, оилавий мавзудан ортиб, ишлайдиган одамлар ҳақида ҳам фильм олишибди. Аммо фермер аёлнинг банк ходими билан тортишгани лавҳасини кўриб, Шухрат Акрамовичнинг кулгиси қистади. Жа ошириб юборишипти шу ерини. Банк ходимига гапириб бўларканми. Тўғри, шунақалариям бор, лекин жуда оз-да. Беихтиёр қишда вилоят ҳокими иштирок этган сессияни эслади.

Вилоят ҳокими фермерлар, банкчилар, хизмат кўрсатувчи идоралар раҳбарлари билан шунақа суҳ-

бат ўтказдики, унинг иштирокчилари қочарга жой ҳам топа олишмади.

Тагин у эринмасдан ўнлаб фермерлар ишини кузатган, ҳаммаси билан суҳбатлашган. Шунинг учун қайси фермернинг куннинг қайси вақтида қаерда бўлиши-ю, нима иш қилишигача аниқ айтиб берди. Ҳатто, бир фермер суҳбат чоғида ўз худудини тўла кўрсатиб беролмаган. Негаки, унинг ўрнига ишни бошқа одам юритган. Ойлик бермагани учун уч нафар деҳқонга егулик экиб олиши учун ер берган, тагин ўша ердан олинган ҳосилга ҳам кўз тиккан.

Ҳоким молия ва банк ходимларини роса обориб обкелди-да! Ҳақиқатан одам кўникиб қолгандан кейин ўша ҳолатнинг яхши-ёмон томонини таҳлил қилиб ўтирмас экан. Кейин эса қарши курашишга куч тополмай қоларкан. Тўғри-да, банк ходимининг фермер ҳисоб-китобини юритишини, “маош”ни конвертда олишини ким билмайди. “Ҳисобчи” эса маблағни нақд қилиб олиш имкониятига эга. Фермерга арзимаган пулни бериб, ҳужжатга сарфни 2-3 ҳисса кўп қилиб кўрсатаверади. Ўзи ҳам эплай оладиган ишга ҳафсала топмаган деҳқони тушмагур тайёр қоғозга имзо чекаверади, катта қарзи борлигини билгач, дами чиққан пуфакдек пучайиб, елка қисиб тураверади. Кинода эса...

Яна бир канални қўйса, ҳайвонот дунёсини кўрсатаётган экан. Ана, икки йиртқич ёнма-ён юрипти, бир-бирига қараб қўяди, болаларини бир-биридан ҳимоя қилишга тайёр. Телеканалларнинг энг реали, ҳаётийси шу бўлса керак, чунки борини бор қилиб кўрсатади. Адашмаса, “Эзоп” деган спектаклда бир қизиқ гап бор эди. Асар қаҳрамони суюклисига, “Биласанми, ҳайвонлар ҳаётини билганим сари одамзотдан нафратланиб кетаяпман. Ҳайвонлар фақат оч қолгандагина бир-бирини ғажигади, ўлдиришади, қорни тўйгач, икки йиртқич ҳам ёнма-ён тураверади. Одам

эса бир-бирининг гўштини емайди-ку, нега унда доимо бир-бирини ғажигани-ғажиган...” Дунёнинг бундай фалсафасига тушуниб бўлмас экан-да...

У пулт тугмаларини қаторасига босиб кўрди-да, истаган канални топа олмагач, телевизорни ўчириб қўя қолди.

– Донишмандлар кино ҳаётдан олинади, аммо ҳаёт кинодан олинмайди, деб тўғри айтишганга ўхшайди...

Эрининг барвақт туриши Нигорага янгилик эмас, аммо у ҳар гал эрталаб чойни шоша-пиша ичиб, жўнаб қоларди. Шухратнинг бу сафар бамайлихотирлигидан қувонди. Демак, чойни бемалол ичиб, илтимосларини айтиб олади.

– Дадаси, ширчай тайёр, ювиниб чиқинг. Ҳарқалай, бугун мажлис йўққа ўхшайди. Хурсанд бўласиз, фойдали таклифларим бор...

Таклиф эмиш, биламан, нима таклифинг бор. Гапчи улфатлари яна бирор нарсани илтимос қилишган. Ҳар доим шунақа: гап-гаштакдан кейин хотини “фойдали режа”сини ўртага ташлайди. Бажармагунича қўймайди. Ҳайронман, шу хотинлар даврада ўзларига тегишли масалада суҳбатлашишса бўлмай-дими? Бир-бирига мақтанишса керак-да. У ҳар сафар хотинининг илтимосини рад этишга уринади, ҳатто, “Ҳокимликнинг ишига аралашма”, деб дўқлаб қўяди. Аммо аёл шайтонлигини қилади, барибир кўндиради. Бир куни “Агар аёл салтанат ишига аралашса, тизим издан чиқади” деса, хотини: “Ҳо, шунақа бўлдими, ана Амир Темур ҳам Бибахоним билан бамаслаҳат иш тутган”, дейди. Гапни қаранг, сен аввал Бибахоним нима савобли ишлар қилганини ўқиб ол.

Нигора аввалига ширчай ичаётган эрини эркалаган бўлди. Одамлар айтган таърифларни, дугоналари мақтовини гапириб кетди.

– Менга қара, гапни чўзмай айтавер, одамлар мен ҳақимда нима дейишаётганини сендан яхши биламан.

Давлатнинг иши тўртта товуқмиянинг гапи билан юрмайди.

– Дадаси, ҳар гал шунақа қиласиз. Аввал эшитинг. Бош врачнинг хотини бору Ҳалима деган, ўшанинг укаси Самарқандда банкда ишлайди. Коллеж орқасидаги майдонга харидор бўпти. Битта қарор чиқариб берсангиз бас. Архитектор, кадастр билан гаплашиб қўйган. Фақат анови ўринбосарингиз кўнмаяётган экан.

– Калланг жойидами, хотин. Коллежнинг ёнидан супермаркет қуриб бўларканми? Вилоятдагилар бунга ҳечам рози бўлишмайди.

– Буёғи билан ишингиз бўлмасин, вилоятдагилар билан ўзи гаплашади. Хамир учидан патир, деб бешта “кўки”дан бериб қўйди. Биринчи қаватини маиший хизмат шохобчаси деб расмийлаштирсангиз бўлди, ҳеч ким монелик қилмайди.

Ў-ҳу, госплан бўл-ей.

Барибир бешта “кўки”ни эшитгач, у сал юмшади.

– Бўпти, юқори билан бир гаплашиб кўрай, лекин кўзим етмайди...

– Бозор директорини тайинлашдаям шунақа девдингиз, кўнишди-ку, ана ўша йигит балодай ишлаяпти. Бунисиям қўлингиздан келади, хўжайин.

– Ҳа, айтгандай, ўша дугонангга айтиб қўй, бозордаги ўғли дўкончилардан ҳокимга бераман деб, пул йиғишни одат қипти. Агар бирортаси юқорига гап етказса борми, учиб кетади-я! Йиғиштирмаса, ўзим тиқтириб қўяман. Ана ундан кейин кўр, лабини шалвиратиб юришини!

Шухрат Акрамович ширчайни қошиқ билан кавлаб ёғини эритар экан, кўз олдида ўша кўзлари олма-кесак терувчи йигитча гавдаланди. Бозорком деганлари ўзи шунақа бўлиб туғилади, шекилли, кирмаган эшиги йўқ, бунинг устига кап-катта идора раҳбарларининг ҳам ёнига бемалол кириб, ачомлашиб кўришади. Бозор ўз номи билан бозор. Ҳозирги

даврда у ерда мева-чева, латта-путта эмас, гап сотилади, шекилли. Вилоят, туманда қайси кадр алмашадиган бўлса, хабарини шу бозор директори топиб келади. Бу куни эса пистафурушдан тортиб носфурушнинг ҳам бундан хабари бўлади, тавба!

Бозор билан мозорга тегиш беҳосият эмиш. Топган гапини қаранг. Миллий қадриятлиги қолдими бу бозорнинг?! Сотувчилари на шароитга, на тартибга риоя этишни истайди, ўтиргани жой топса бас, савдосини қилаверади. Савдо маданиятини тушунмаса улар. Директори маймуннинг ўзи, қўли етадиган шохга осилиб кетаверади. Бунақаларга Худонинг ўзи бас келмаса агар...

– Хўп, дадаси, хўп айтаман, қаттиқ тайинлайман. Сиз ҳам энди ҳадеб кўчанинг гапига ишонаверманг-да. Бозор ўз номи билан бозор. Бозорчи дегани борки, фойда қилсам дейди, бировга пул бериб ўрганмаган, озгина чиқим қилса бас, айюҳаннос солгани-солган.

Нигора эрини бир амаллаб авраб-жавраб ишга жўнатди, дугонасига “Насиб этса ёмон бўлмайди, кўндирдим, шекилли” деб айтиб қўйишни ҳам унутмади. Аммо у эрини ишхонада бундан ҳам чигал томоша кутиб турганини билмасди. Очиғи, бу нарса Шухрат Акрамовичнинг ҳам хаёлига келмаганди.

Машинадан тушган ҳокимни эшик тагида афтодаҳол қария кутиб олди. Қараса, Қўшмурод ака, отасининг жўраси, суғурта идорасида узоқ йил ишлаб нафақага чиққанди, ҳажга ҳам бориб келди.

– Ассалому алайкум, қани, ҳожи ака, эрталабдан бу ерда турибсиз, тинчликми?

– Ваалайкум ассалом. Тинчлик эмас-да, ука, бу шотирларингиз ўғлимга тинчлик берадимми ё йўқми? Нима, Анвардан бошқа тадбиркор йўқми туманда?

– Ие, шунақа денг, қани, кабинетга кирайлик, масалага ойдинлик киритамиз.

Қўшмурод ака ўғли Анвар билан ҳокимнинг ортидан шашт билан эргашди. Йўл-йўлакай Шухрат Акрамович котиба орқали котибият мудирини ва архитекторни чақиртирди. Отахон хонага кириб ўтиришганда ҳам совуққина кўришди ва омин қилди. Чунки ҳокимнинг ўғлига муносабати чолнинг нафсониятига теккан эди.

– Хўш, отахон, ана энди бемалол айтинг, нима гап ўзи?

– Йўқ, Шухратжон, нима гаплигини сиз менга тушунтиринг. Ўғлим сизга нима ёмонлик қилди? Мен икки жўранинг болалари бир-бирини суяйди, деб ўйлагандим, сиз эса бу бечоранинг кўкрагидан итаряпсиз. Ё ҳеч кими йўқ деб ўйладингизми? Билиб қўйинг, қурбақани боссангиз ҳам ҳеч бўлмаганда “вақ” этиб овоз чиқаради.

– Қўшмурод ака, мен Анварни бу яқинда кўрган эмасман, унга нима ёмонлик қилибман?

– Ҳа, тўғри, кўрганингиз йўқ, чунки икки ой олдин идораси олдида кўрганингиз етарли, кейин эса умуман ҳокимиятга яқинлаштирмадингиз. Ёмонлик қилиш учун чаккасига уриш шарт эмас, пинҳона топшириқ ҳам етарли.

Шухрат Акрамович масала нимада эканини тушуниб етди. Ручкасини столга бир маромда уриб, бир томондан фикрини жамлаб олишга, иккинчи томондан отахоннинг ёниб турган вазоҳатига сув сепмоқчи бўлди, лекин ўша кунги хатосини тан олишни истамади. Анвар ҳам ғурурли экан, кўпнинг олдида бошқалар қатори жим турса бўларди-ку. Бир-икки фаоллар, архитектор билан истироҳат боғини қайта қуриш лойиҳасини муҳокама қилишаётганди. Тўсатдан ҳоким боғ четидаги маиший хизмат уйини ҳам бузасизлар, деди. Архитектор бу бино қайта қуришга халал бермаслиги, аксинча, атрофи очилиб, ободонлаштирилса, боққа кўрк беришини айтди. Шу пайт Анварнинг ўзи

келиб қолди. Табиийки, у ҳокимга эътироз билдирди, курилиш қонуний эканлигини айтди. “Ҳоким бобо, ана, боғ ўртасидаги ресторани бузиш керак” деди. Шунда у ҳокимнинг кўзига балодай кўринди. У ресторан қайнисиники эканлигига ишора қилаяпти. Маҳмадана, ҳоким билан шунақа гаплашадими! Кўрсатиб кўяман сен мишиқига маслаҳат беришни!

– Шухрат Акрамович, биринчидан, бу бино боғ ҳудудидан четда. Қолаверса, асослаб қарор беринг, майли бузаман, унга харажат қилганман ахир!

– Ҳеч қандай қарор-парор йўқ. Бузилади дедимми, бузилади!

Анварнинг гапи оғзида қолди. У кечқурун ҳокимиятга келди, лекин ҳеч ким қабул қилмади, ҳаммаси елка қисади, “Хўжайин билан гаплашинг” дейди. Ёрдамчига икки-уч марта келди, аммо у киритмади, турли баҳоналар қилди. Анвар ноилож вилоят ҳокимига хат ёзди. Келган комиссия бош режада маиший хизмат уйи жойида қолиши кўрсатилганини айтди.

– Шу боланинг башараси ёқмаяпти менга, – деди у эртасига котибият мудирини чақириб. – Солиққа айт, текширишга одам ташласин. Пули кўпайганга ўхшайди унинг.

Йўқ, солиқчилар кичик корхона фаолиятдан арзигулик хато топиша олмадилар. Солиқ идораси бошлиғининг ҳокимдан ҳақорат эшитгани қолди:

– Солиқ идораси раҳбариман деб ёддайдир юрибсан, битта мишиқи болага кучинг етмадими, ошқовоқ калла, ё бирор нарсасини олиб қўйдингми-а?

Анварнинг асабига тегиш учун назорат идорасиман деганининг барисини юбориб кўрди. Қасддан қилинган ишни яшириб бўлмас экан. Борганларнинг барчаси албатта, ким юборганини айтиб қўйишарди. Ҳатто, биттаси “Отангизга айтинг, жўрасининг ўғлининг олдидан бир ўтиб қўйсин”, деди. Анвар бу гапни

отасига оқизмай-томизмай айтди. Шундай пайтда ҳам ҳокимнинг паст кетгиси келмади.

– Отахон, мен сизни жуда ҳурмат қиламан, Анварга ҳам қасдим йўқ. Аммо катталар ҳар келганда ҳокимиятга яқин бўлгани учунми, билмадим, нуқул шу истироҳат боғидаги биноларни нега бузмадинг, деб уршишади. Менга қолса, ёнидан яна қуриб олсин, нима ишим бор.

– Шухратжон, кўз ўнгимда улғайдингиз, яхши инсон тарбиясини олдингиз, аммо айтиб қўяй, сиз аввалги Шухрат эмассиз, кўзингизни ёғ босган. Дуппа-дуруст ишлаб, солиғини тўлаб, 15 одамнинг қозонини қайнатиб турган тадбиркорга ўчакишишдан уялмадингизми? “Башарасини кўрмай”, дер эмишсиз, башарасига нима қипти? Қайнингизнинг башарасига ҳам бир қаранг, қорни халта, юзи товоқ бўп кетган. Боғнинг ўртасида қурган ресторанини бузишга кучингиз етмадими? Мен сизга ўхшаб ўчакишмайман, бетингизга айтаман, бу туришда узоққа бормайсиз!

– Қўшмурод ака, бундан кўра ўғлингизга катталар билан муомала қилиш маданиятини ўргатиб қўйинг, хўпми?

– Ўргатганман, ука, ўргатганман. У кимга қандай муомала қилишни яхши билади, аммо сиз билмайсиз. Атрофингиздагиларнинг ҳаммаси сизга қуллуқ қилиб юришини истайсиз. Кеча дўхтир қўшнимиз дарди ҳол қилди, бир ҳафтадан бери олдингизга кира олмаётган экан. Вилоятдаги раҳбари туман СЭС ига раҳбар қилиб қўяман, ҳокимдан хат келтир депти. Ёрдамчингиз, бундай хат учун харажат сўрапти.

– Отахон, сизнинг чўпчакларингизни разбор қиладиган жой эмас бу, билиб қўйинг.

– Чўпчак эмас, бор гап бу. Ўша сизга берилган пулни у мендан қарзга олди. Сиз ҳам билиб қўйинг, бу табаррук жой ҳаром-хариш муомалани ҳам кўтармайди.

– Ҳаддингиздан ошманг, оқсоқол. Оғзим бор, ёшим катта деб ҳар нарсани гапираверасизми?!

– Ҳа, яшанг, бу саволни агар ўзингизга берсангиз маъқул эди. Ўғлимнинг сиздан ҳам, шотирларингиздан ҳам кўрқадиган жойи йўқ. Уни ҳалолликка, меҳнатга ўргатганман. Сизнинг олдингизга ҳам қайтиб келмайман. Аммо бир ҳақиқатни айтишни бурчим деб биламан.

Шухрат Акрамович биринчи бор яқин одамидан изза бўлди. У отахоннинг гапини беписанд эшитганликка солиб, дераза томонга тикилиб тураверди.

– Истамасангиз ҳам айтаман, эшитинг. Бир раҳбар ишдан бўшабди. Янги раҳбарга хонани топшираётганда сейфнинг калитини бериб шундай депти: “Сейфда учта конверт бор, фақат зарур бўлганда навбати билан очасиз”. Янги ношуд раҳбар уч ойга бормаёқ биринчи конвертни очишга мажбур бўлибди, “Биламан, ишинг юришмаяпти, ҳамма айбни ўзингдан олдинги раҳбарга тўнкайвер”, деган ёзув бор экан. У шундай қилибди ҳам. Аммо барибир иши юришавермабди. Сабри чидамай иккинчи конвертни очибди: “Иложи борича атрофнинг лаганбардор ва қариндошларни тўпла, улар ғамингни енгиллаштиради”. Кўп ўтмай ҳалиги раҳбарнинг обрўси тўкилиб, адойи тамом бўпти. Сўнги умид билан учинчи конвертни очибди. Унда “Сен ҳам энди учта конверт тайёрлаб кўй”, дейилган экан. Ана шунақа, бўтам, конвертингни тайёрлайвер. Хайр!

Кўшмурод ака шу қадар асабийлашган эдики, ҳатто ёшига хос бўлмаган чаққонликда ўрнидан туриб, шитоб билан эшикдан чиқди, ўғли орқасидан эргашди. Эшик тагида турган архитектор, кадастр ходими ва ҳокимлик котибияти мудирига кўзи тушгач, бир тўхтаб олди ва:

– Сизларнинг умрларингизга ҳам ҳайф, шундай ношуд раҳбарнинг чизиғидан чиқмай юрганларинг учун! – деди.

Яхши иш бўлмади. Шуҳрат Акрамович анча вақт ўзига кела олмади. Чой олиб кирган котибага олди-га ҳеч кимни қўймаслигини, телефон қилганларга эса хўжаликларга кетган дейишини тайинлади, ҳайдовчисига ҳам жавоб бериб юборди, керак бўлсанг чақираман, деди. Олти йил ишлаб, ҳеч кимдан бунақа дашном эшитмаган ҳокимга жуда алам қилди. Агар отасининг панду насихатини ҳисобга олмаганда туманда унга ким ҳам бундай гапиришга ботина оларди. Дарвоқе, мулзам қолган пайтлари бўлган, бироқ улар вилоят миқёсидаги йиғилишларда катталар томонидан айтилган киноя ва пўписалар туфайли эди.

Албатта, иш бор жойда хато ҳам бўлади, бир кун мақтов эшитасан, бир кун – танқид. Масалан, қўшни туман ҳокимини ғаллани суғоришни ташкил қилмагани, коммунал тўлов режасини бажармагани учун шу қадар аянчли аҳволга солишдики, бояқиш уч кун шифохонада ётиб, қон босимини базўр тушириб олди. Яна бир туман ҳокимини эса 400 кишилиқ йиғилишдан чиқариб юборишди. Йўғ-ей, нималар деяпман ўзи. Худо асрасин бунақа аҳволга тушишдан. Аммо... Қўшмурод аканинг гапи бундан-да ёмон таъсир қилди. Қария титраб гапирди, жонидан шунчалиқ ўтиб кетганмикин-а?

У кеч тушганда ҳайдовчини чақариб, тўғри уйига борди. Нигора ҳам эрининг авзойини кўриб гапиришдан тийилди, ҳар галгидек столга ароқ, газак ва бир чойнак чой дамлаб қўйди. Кечқурун келган Акрам муаллим ҳам ҳол-аҳвол сўрашгач, келинидан ўғлининг кайфияти ҳақида сўраб ўтирмади. Нигора икки пиёла ароқдан сўнг чой ичиб, телевизор кўриб турган эрига “Отангиз келганлар” деди-ю, чиқиб кетди.

Отам келган, нега келганини биламан. Жўраси арз қилган, ҳойнаҳой, ҳамма воқеани айтиб берган бўлса керак. Қари одамнинг иши шуда, гапниям, насихатниям эзиб гапирди. Атайин келган отаси билан суҳ-

батлашишга мажбурлигини билгач, Шуҳрат столдаги идишларни четга олиб қўйиб, сигарета тутунидан бурқсиган хона ҳавосини тозалаш учун дераза табақаларини очиб қўйди, отаси олдида ноўнғай бўлмасин, деб костюмини кийди.

– Ассалому алайкум.

– Ваалайкум. Қалай, ўғлим, ишларинг яхшими?

– Шукр, сўраб нима қиласиз, ўзингиз яхши билиб туриб келаяпсиз-ку, ота. Бугун ҳам қайси бир иллатимни муҳокама қилгани келгансиз-да. Наилож, от тепкисини от кўтаради, деганлар.

– Болам, “Иштони йиртиқ хасдан ҳам хавфсирайди” деган гап бор. Бу яхшилик аломати эмас. Мен бугун сени кўргани атайин келдим. Агар тирик бўлганида раҳматли онанг етмиш ёшга тўларди. Биргаликда хотирлаймизми, деб ўйловдим, болам. Бояқишнинг умри калта экан, сени дунёга келтириб, ўзи дунёни тарк этди. Камолингни, бугунги обрўйингни кўролмай кетди шўрлик.

Шуҳрат ноқулай аҳволда қолди. Онасининг сиймосини эслай олмайди, фақат расмда кўрган. Айтишларича, фариштадек аёл бўлган. Рўзғоридаги саранжом-сарашталиққа ҳамма ҳавас қилган, тағин болаларга қўшилиб ҳар куни китоб ўқиган. Шуҳрат йигирма йилча бирга яшаб хотинининг китоб ёки газета ўқиганини кўрмади. Ёлғон бўлмасин-у кўнгил очар газеталарда санъаткорлар ҳақида ёзилган миш-мишлардан гапириб қоларди. Айтгандай, Мусаллам муаллимага ўчакишиб, онасининг портретини ясатиб, меҳмонхонага осиб қўйганди, лекин тақдир киноясини қарангки, ўша табаррук сиймога қараш, у билан пинҳона суҳбатлашишга ҳам ҳафсала топа олмапти. Эҳтимол, ана шу онанинг покиза руҳи ва дуолари уни шу пайтгача қўллаб келгандир...

– Кечирасиз, ота. Ишдаги ғурбатлардан сал чарчабман шекилли. Узр, мен...

– Майли, болам. Тушунаман. Элга раҳбарлик қилиш осон иш эмас. Муаммо эса тугайдиган нарса эмас. Кеча, десанг, тушимга онанг кирди, сени сўради. Эрта-лаб Мусаллам билан бирга унинг хотираси руҳига дуо ўқидик, кундузи вақтинг йўқлигини билиб кечқурун келдим. Энди болам, ёшим ҳам саксондан ошди, бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрда.

– Ота, қўйсангиз-чи шунақа гапларни. Фарзандлар қуршовидасиз, кўринишингиз ҳам ёмон эмас. Насиб этса, уч-тўрт йилда Элдор неварангизнинг никоҳ тўйини кўрасиз.

Нигора ота-боланинг бу яқинда бу қадар самимий, бемалол суҳбатлашиб ўтирганини эслай олмайди. Шу сабабли чин юракдан қувонди. Дарров чой дамлаб кирди.

– Отажон, мана бу пишириқни неварангиз қилган. Бир татиб кўринг.

– Барака топинг, келин. Болаларни овқат пишириш, кир ювиш, уйни саранжом тутишга ўргатган маъқул. Айримлар ҳозир уйда овқат пиширмай қўйган, ошхонадан келтириб ейишади. Тандирнинг йўқолганига-ку анча бўлди. Кийимларини химчисткада тозалашади. Бола бечора нима қилсин, уйда кўрганини қилади-да. Яқинда қўшнимиз ўғлини уйлантирди. Янги келин “Агар замонавий кир ювиш машинаси олиб бермасангиз, сиз билан яшамайман”, депти. Кейин билишса, келин кир ювиб ўрганмаган экан.

– Отажон, Худога шукр, қизларим уйдаги ҳамма ишларни қилишади. Элдор неварангиз ҳам уддабурон, бузилган буюмни дарров тузатиб беради. Ҳатто, отасига ташвиш орттирмай бизларни бозор-ўчарга машинада ўзи оборади.

– Келинжон, мана шу ишларингиз менга маъқул эмас-да. Элдор илмда отасига тортган, аммо машина минишига ҳали эрта. Шухратжон, бир нарсани эсдан чиқарма, вояга етмаган бола машина рулига бир бора ўтирса бўлди, аввало, уни ҳар куни минишни, кейин

эса бутунлай ўзиники қилиб олишни истайди. Мабодо кейин рухсат бермасанг, сени ёмон кўриб қолади. Худбинлик деган иллат ана шундан бошланади.

– Ота, жуда ваҳимачисиз-да. Элдор унақа йигит эмас, гапимиздан чиқмайди.

– Шунақа дейсан-у, лекин бола шахс сифатида шаклланаётган пайтда арзимаган эътиборсизлик ҳам унда ёмон ҳаракатларнинг пайдо бўлишига шароит яратади. Нуқтаи назар шакллангандан сўнг уни ўзгартириш деярли мумкин эмас. Бўпти, кўп гапириб юбордим шекилли. Энди бизга жавоб. Бепул маъруза тугади.

Шухрат Акрамович “Эҳ, отагинам-ей”, деб илжайди, Нигора ва неваралари ҳам кулиб қўйишди. Улар бобоси билан отасининг бундай муносабатини соғиниб қолишганди. Акрам муаллим эса хотинининг руҳини шод этганидан кўнгли таскин топди.

* * *

Шухрат Акрамович эртасига кейинги олти йилда биринчи марта ишга пиёда борди. Яёв юраркан, ўзи обод қилган, кейинги пайтда янада чирой очган кўчалардан завқ олди. Одамлар мана шу иморатларни ким қурдирганини билишармикин? Мусиқали фаввора бинокорини-чи? Таниганларнинг куюқ кўришиши, атрофдагиларнинг ҳавас билан қараши қалбини қувонтирди. Билишади, албатта, билишади!

Шу ҳафсала билан ҳокимият биноси атрофини айланиб чиқди. Эҳ-ҳе, бинонинг орқа томони ахлатхонага айланибди-ю. Яхшиям, катталарнинг кўзи тушмапти, акс ҳолда қўшни туман ҳокимига ўхшаб балога қоларди. Ўтган йили қишда ҳоким ундан «Котельнянгиз қаерда, нега хоналар совуқ?» деганда бечора иситиш тизими жойлашган ерни кўрсата олмаган. Ўзи яшаб турган ерни обод қилолмаган раҳбар туманни эплай оладими, деб роса тузлаган эди.

– Ҳаким, – деди у ҳайдовчисига. – Завхозни топ, агар тушгача бу ерда тартиб ўрнатилмаса, кўзимга кўринмасин!

Хоналарни ҳам бир кўздан кечирсам-чи, деган фикр хаёлидан ўтди. Вой-бўй, оқ кўйлак кийиб, галстук тақиб юраверган эканмизда-а?! Биринчи қаватнинг коридори қоп-қоронғу. Ўн йил олдин қўйилган неон лампалари ёнмаганидан чанг босиб, қорайиб кетган. Умумий бўлим мудирини хонасидаги шкафларни кўриб кўрқиб кетди. Ўқувчилигида мактабда ўқитувчилар хонасида шундай шкаф ва жавонларни кўрган-ди, тегинсанг, йиқилиб кетади, пастки эшиклари осилиб қолган. Сочилиб ётган папкаю қоғозлар орасида мудирнинг йўқолиб кетмаганига ҳайронман. Иккинчи, учинчи қаватларни ҳам айланиб чиққан ҳокимнинг ҳафсаласи пир бўлди, шу пайтгача раҳбарлик қилиб, қандай ишлаётганини билмагани учун ўзидан хафа бўлди. Зудлик билан аппарат йиғилиши чақирди, молия бўлими бошлиғини таклиф этди. Ҳоким ҳар қанча жаврамасин, ҳеч ким миқ этмади. Чунки гапирса, балога қолишини ҳамма биларди. Молия бошлиғига топшириқ берди:

– Ўзингга юмшоқ кресло қўйиб олишни биласан. Ҳеч бўлмаганда зал ва коридорларни ёритишга маблағ ажратсанг бўлмайдими?! Ҳозироқ ҳужжат тайёрланглар, имзо чекиб бераман, ҳамма хонага янги жиҳоз олинглар, бир ой ичида хоналарни таъмирлаймиз.

Ходимлар ҳокимнинг олдида ўтирган жойлари ва хонадаги тартибсизлик учун изза бўлишса-да, йиғилишдан хурсанд ҳолда чиқдилар. Котиба эса қайтиб кириб, ҳокимнинг столига чиройли муқовали китобча қўйди.

– Муаллифнинг ўзи олиб келди. Мани қишлоғидан экан, ҳозир Тошкентда ишларкан. Илтимос, албатта, ўқисинлар, деди.

Ҳани Жўра. “Мен англаган маъни”. Ўҳ-хў, афоризмлар-ку. Бу яқин ўртада китоб ўқимаганини эслаб, се-

кин варақлай бошлади. “Болада ўзидан катталарнинг ўгитидан кўра уларнинг ҳаракатига эргашиш майли кучлироқ бўлади”. “Эл қатори яшамаган, элдан ҳол сўраб турмаган раҳбар эл дардини ҳис қила олмайди”. А, файласуф бўл-ей, жа баланд дорга осиларкан муаллифи тушмагур.

“Порахўрлик яшириб бўлмайдиган иллатдир”. Ҳа. Илгари бунақа гапларни босишмасди, мабодо чоп этилса, ноширдан муаллифгача тушунтириш хати ёзиб овора бўларди. Бу Ғани дегани, албатта, ўқисин, деб бекорга айтмаган.

У китобчани авайлаб жавонга қўйди. Жавонда анча китоб бор. Ҳаммасини шоир ва ёзувчилар ташриф буюрганда дастхат билан ҳадя этишган, лекин ҳоким уларнинг бирортасиниям ўқиб чиққан эмас, бунга вақт топа олмаган, вақти топилганда эса кайфияти бўлмаган. Қаранг-а, бир вақтлар номзодлик ишини ёзишга киришган одам ҳоким бўлгандан кейин бирорта ҳам китоб ўқимаса-я. Албатта, газеталарни ўқиб турарди. Аммо Шуҳрат Акрамович бу камчилиги учун ҳам ўзини айблашдан йироқ фикрда эди. Ахир кундалик иш, ташвиш, тағин асаббузарликдан кейин китоб мутолааси кўнгилга сиғадими?

Котибанинг эшикни тақиллатиб кириб келиши ҳокимнинг хаёлини бўлиб юборди.

– Нима гап?

– Шуҳрат Акрамович, вилоят ҳокимининг ўринбосари, ташкилий-назорат гуруҳи раҳбари келибди. Ҳозир биринчи қаватда экан.

– Нега олдинроқ хабар бермадиларинг, ёрдамчим қаерда?

– Бизга ҳам айтишгани йўқ. Ёрдамчингиз улар билан бирга.

Шуҳрат Акрамовичнинг ўйлашга вақти йўқ эди шу тобда. Апил-тапил ташқарига отилди. Йўл-йўлакай хаёлидан мингта фикр ўтди. Ташкилий-назорат гуруҳи

раҳбари фақат бирор кор-ҳол бўлсагина туманга келади. Ё ўринбосари ариза беришдан олдин каттага бирон нарса дедимикин? Вилоят ҳокимининг ўринбосари эса ҳар икки куннинг бирида шу ерда, лекин туман ҳақида ёмон гап айтган эмас. Яна ҳам ким билади дейсиз.

Адҳам Каримович ҳеч нарсани сездирмади, аввалгидек илиққина кўришди. Ташкилий-назорат гуруҳи раҳбарига “Сизлар ишларингизни қилаверинглар”, деб ўзи ҳоким билан қабулхонага чиқди. Йўл-йўлакай Шухрат Акрамович ҳокимлик биноти ва унинг атрофида қилинадиган ишлар режасини айтиб улгурди. Меҳмон эса эътибор бермаётганини билдирмаслик учун “Яхши, жуда яхши қилибсиз”, деб кўярди.

Хонага киргач, Адҳам Каримович гапнинг лўнда-сини айта қолди.

– Шухратжон, вилоят ҳокимининг топшириғига кўра махсус ишчи гуруҳи тумандаги вазиятни ўрганган. Мана ўша маълумотнома. Шикоят хатлари ва жиноятларнинг кўпайиши сабаблари очиб берилган, оқсоқоллар, фаоллар фикри ҳам бор.

– Адҳам ака, бошқалардан кам ишламаяпмиз. Қаранг, битта ўжар ўринбосаримнинг ифвоси билан ёмонликка чиқиб қолаверамизми?

– Биринчидан, ўринбосарингиз ҳеч кимга ҳеч нарса деган эмас, фақат “Саломатлигим туфайли вазифадан озод этишингизни сўрайман”, деб ариза берган. У ҳозир Тошкентда даволанаяпти. Қурилишга келсак, тўғри, анча иш қилинди, лекин ҳаммаси инвестиция ҳисобига амалга оширилди. Йўл ҳам худди шундай. Сиз эса ҳар объект ишга туширилишида биттадан зар чопон кийдингиз, холос. Прокуратура маълумотига кўра, икки юз гектар экин майдони фермерлар томонидан уй-жой учун бериб юборилган, аниқроғи, сотилган.

– Адҳам ака, ахир...

– Энг ёмони, Шухрат Акрамович, комиссия ҳоким нодавлат ташкилотлар, фаоллар фикри билан мут-

лақо ҳисоблашмайди, деган хулоса берган. Бу маълумотнома аслида Президент девони тавсияси билан қилинди. Одатда бу гаплар сессияда айтиларди. Вилоят ҳокимининг олдинги яхши ишларингизга ҳурмати туфайли унинг мазмуни билан сизни таништирдим.

– Адҳам ака, шунча жон кўйдириб ишлаб, оқибати шу бўлдими? Ё бировнинг думини босиб қўйдимми?

– Шухратжон, мен олтмишга кирдим, сизга насиҳат қилишга ҳаққим бор, деб ўйлайман. Мана шу фикрингизнинг ўзи асосий хатойингиздир. Президентимизнинг талаби ҳам эришилган ютуқларга маҳлиё бўлиб қолмасликдир. Хабарингиз бор, ўзим сизнинг туманингизга бириктирилганман. Ўчакишиш деган одат чиқардингиз. Хуллас, масала ҳал бўлган. Ташкилий-назорат гуруҳи вакиллари икки кун ичида сессия тайёрлашади, депутатлар ва фаоллар билан суҳбатлашишади.

– Демак...

– Демак, бу тартибни сиз жуда яхши биласиз. Ҳоқим номига ҳозир битта ариза ёзасиз. Айтгандай, Кенгашга ҳам депутатлик ваколатимни муддатидан олдин тугатаман, деган мазмунда ариза ёзиш ҳам эсдан чиқмасин. Сессия ўтгандан кейин ишингиз масаласи кўриб чиқиларкан. Бугундан эътиборан дамингизни олаверинг. Мен Жарқишлоқ МТПсида йиғилиш айтганман, хўжалик раҳбарлари билан гаплашиб олишим керак. Майли, тақдир синовидан қочиб қутулиб бўлмайди, ука, насиб этса, ҳали кўришамиз. Сиз мени кузатиб ўтирманг, ўзим кетаман.

Адҳам Каримовични жўнатиб, у ўйланиб қолди. Демак, унинг поезди кетиб бўлди. Ўзидан олдинги ҳоқим ҳам худди шундай кетганди, лекин уни кейинчалик вилоят ташкилотига ўринбосар қилиб қўйишди.

Ҳамма гапдан аллақачон хабардор, эшикнинг тагида меҳмон кетишини пойлаб ўтирган ҳайдовчиси Ҳаким огоҳлантирмасдан кириб келди.

– Кел, Ҳаким. Мана, салтанатимизга ҳам якун ясадик. Энди бундай, ҳозир мени уйга қўйиб кел, кейин кечроқ мана бу тахлаб қўйган нарсаларимни олиб кетасан, хўпми?

Ҳаким бош ирғаб “хўп” ишорасини қилди ва машинани эшик тагига ҳайдаб келиш учун хонадан ўқдай чиқиб кетди.

Шухрат Акрамович атрофдагиларнинг кўзига кўринмаслик учун эшикдан оҳиста чиқди, бироқ коридорда 3-4 нафар аризачидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ходимлар ё ҳокимни кўришни исташмаган, ё топшириқ олиб чиқиб кетишган.

* * *

Донишмандлардан бири “Яшамоқ бу – бир умр муаммолар билан курашмоқ”, деб бежиз айтмаган экан. Қайсидир ишни бажариб, вужудимиз енгил тортган маҳалда олдимиздан янги муаммо чиқиб туради. Шу боис ҳаловат сўзи доимо нисбий, оний тушунилади. Айримларнинг айби шундаки, бундай фикрлашиш файласуфларнинг, зиёлиларнинг иши деб билишади. Аслида ўзликни англаш дегани ҳам ўз тақдирини таҳлил қила олишдир. Бундай жараёни тушунмаган ёки уни ўз нуқтаи назари, аниқроғи, манфаати асосида баҳолаган киши эса умридаги ҳар бир ҳолатни тасодиф деб қабул қилади.

Шухрат Акрамович отасининг вафотини шундай қабул қилди. У энг яқин маслаҳатчиси, меҳрибонидан ажралди. Бахт билан бахтсизлик қўша келади, деганлари шу бўлса керак. Ё бу менга Худонинг жазосимикан? Тириклигида қадрига етмадинг, маслаҳатларига қулоқ осмадинг, деб жазоладими? Жаноза куни одамлар гўё унга қараб “Отанг сен туфайли оламдан ўтди”, деяётгандек туюлди Шухратга. Ўзиям роса тумонат одам келди. У ўшанда падари бузрукворининг обрўсини яна бир карра кўрди.

Жанозани туман имом-хатибининг ўзи ўқиди.

– Аҳли мусулмон, – деди у. – Пайғамбаримиз васият қилганидек “Пок бўлинглар, Ислому дини покликдир”. Энг муҳими, ботинан пок ва ҳалол бўлишдир. Ботиний иллатлар ҳар бир нотўғри ҳаракатга сабабчи бўлади. Акрам муаллим эса ботинда ҳам, зоҳирда ҳам пок инсон эдилар. Бундай инсонларнинг жойи, иншоолоҳ, жаннатнинг тўрида бўлғай.

Бир томондан отасининг ўлими Шуҳрат Акрамовичга ўз ташвишини унутишга ёрдам берди. Кўнгил сўраш баробарида келувчилар муаллимнинг яхши фазилатларини, қилган яхшиликларини эсга олдилар.

Отасининг йигирмаси ўтгач, Мусаллам Шуҳрат Акрамовичга бир дафтар тутқазди.

– Отангиз шу омонатни сизга беришимни тайинлаган эди. Бандалик.

Қараса, мактабда қадрдон бўлиб қолган ўн икки варақлик дафтар. Бундай дафтарга отаси ёрдамида мисол ечар эди. Муқовасида Ғафур Ғуломнинг “Азиз асримизнинг азиз онлари, Азиз одамлардан сўрайди қадрин” деган мисраси ёзилган. Остидаги чизиқ устига “Ўғлим Шуҳратжонга” деган ёзув ҳам бор экан. Демак, отам ўлишини ҳам, айрим гапларини менга айта олмаслигини ҳам билган. О, отам, отагинам-а...

“Шуҳратжон, жигаргўшам. Биламан, сен ушбу васиятимни менинг йигирмам ўтган куни оласан, Мусалламга шуни тайинлаган эдим. Буни атайин қилдим, чунки маъракаларим давомида кўп нарсаларни таҳлил қилишга улгуришингни ҳисобга олдим. Бу гапларни кўзим очиқлигида айта олмадим, негаки, сенинг изтироб чекишингни кўрмайин дедим.

Мен саксон йил умр кўрдим, ана шу йиллар давомида фикру хаёлимда битта нарса – одамларга яхшилик қилиш устуворлик қилди, ниятимни доимо яхшиликка бурдим. Ҳатто, билими саёзроқ шогирдларимнинг ҳам ҳаётда ўз ўрнини топишига ёрдам бердим. Мен бу ишларни обрў олиш учун қилмадим, ота-онам табиатан

шундай яратишган, уларга раҳмат. Падари бузрукворимнинг оёғимни плуг кесиб кетганда тепамда туриб қилган нолаларини охирги нафасимгача унутмадим.

Шухратжон, раҳбарлик ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Лекин раҳбар бўлиш ҳам ҳаммадан зўр дегани эмас, чунки оқил киши раҳбарлик жараёнида атрофдагилардан кўплаб эзгу фазилатларни ўзлаштиради. Шунда у лавозимидан кетишдан ҳам қўрқмайди.

Яна бир хулосамни айтмасам бўлмас. Инсонни инсон қиладиган унинг касби, мутахассислиги, яъни аъмоли.

Тарихга назар солсанг, ўзидан яхши ном қолдирганларнинг барчаси ўтмишдан ибратли тажрибаларни ўрганиб, халққа сидқидилдан хизмат қилишган.

Хўш, сен ва менга ўхшаган замонавий раҳбарлар ана шу анъанани давом эттираяпсизларми? “Авесто”, “Кутадғу билиг”, “Қобуснома”ни ўқидингми? Айрим раҳбарларнинг ношудлиги сабаби ана шу асарлардаги эзгуликларни ўқиб ўрганмаганидамасмикин?

Ўғлим, яхши мутахассис бу ҳали яхши раҳбар дегани эмас. Раҳбарликнинг мактаби – ҳаёт, бу мактабда фақат эзгу фазилатли одамларгина ўқий олади. Сен бир суҳбатда кечаю кундуз ишлашингни фидойилик дединг. Йўқ, болам, фидойилик фақат жон куйдириб ишлашгина эмас, ўша куч-қудрат нимага сарфланганида ҳамдир. Давлат берган пулга мактаб қуриш фидойилик эмас, бурчни бажаришдир. Атрофини яшна-тиб, йўлларини яхшилаб, янги бинода янгича тадбирлар уюштириш бу фидойиликка киради.

Сезганмисан, раҳматли онанг вафот этганидан сўнг сенга алоҳида эътибор бериб қолдим. Чунки сен Мусаллам муаллима келгунча ва келгандан кейин ҳам айнан Робиянинг йўқлиги, менинг вақтим етмагани сабабли мустақил яшаш баҳонасида ўжарлик ва шошилинч қарор чиқариш одатларингни билдириб қўйдинг. Мен айнан шу иллатни орттиришингдан қўрқардим. Негаки, Абдулла Қодирийнинг “Ёмон ёмонлигини, яхши яхшилигини ташлай олмайди. Мабодо ташласа,

боши оғрийдир, кўзи чиқади”, деган нақлини яхши билардим. Ўғлинг Элдор ҳақида гапирганда мен шу ҳақиқатни назарда тутгандим. Муаллим бўлганим учун яхши биламан: бола уйда эшитганидан кўра, кўрганини тез қабул қилади. Ахир китоб ушлаган ёки ўқиган муаллимни, ота-онасини кўриб катта бўлган бола китоб ўқийдими? Оила даврасида ҳар бир ҳаракати муҳокама бўлмаган, баҳо олмаган бола ўз хатти-ҳаракатининг тўғри ёки нотўғрилигини қаердан билсин?

Эсингдами, институтда ўқиганинда менга илк бор эътироз билдиридинг, киноя қилдинг. Мендаги ҳадик ўшандаёқ чинакам кўрқувга айланганди. Ота-онасига тикка, тагин кўпол гапирганлар келажақда яхши одам бўлмаганини ўз ҳаётимда кўрганман. Зеро улар Абу Мансур Мотурудийнинг “Отанг хатоси учун танбеҳ бергувчи бўлма”, деган иборасини ўқимаган.

Сен ҳамон ишдан кетганингни кимдандир кўриб юрибсан. Бу – яхши иш эмас. Шайх Нажмиддин Кубро ҳаётдаги омадсизлик сабабини ўзидан ахтариш комилликнинг биринчи белгисидир, деб бежиз айтмаган. Сен раҳбарлик соҳасида ишлаб, нопок йўл тутган кўплаб раҳбарларнинг халқ ишончидан қолганини, қонуний жазо олганини кўрдинг. Ёлғоннинг, тамагирликнинг умри қисқалиги исботидир бу. Атрофингга қара, турмуш ўзгарди, одамларнинг дунёқараши бошқача тус олиб, ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қиладиган бўлди. Янги авлод етишаверади, гуруч орасидаги курмаклар эса камаяверади. Сен ҳеч кимга аччиқ қилма, яхши касбинг бор, қолаверса, деҳқончиликни ҳам ўрганиб олдинг. Фермер бўл, келин бухгалтерияни битирган, ҳисобчи қилиб ол. Элёрда ўқишга қизиқиш сусайган, уни ўқитаман деб овора бўлма, ёнингга ол, бирорта касбни эплаб кетади.

Дунёда адолат деган улўф сўз бор. Ҳар ким уни ўзича талқин қилади, аммо адолатнинг қонуни битта, у

ҳам бўлса ҳар қандай хулосадан томонлар рози бўлиши керак. Миннат ёки миннатга ишора ҳам адолатга соя ташлайди. Бинобарин, бир кишининг фикри ҳеч қачон адолатли бўлмайди, шу сабабли ҳар бир масалада машваратни одат қил. Эсингдан чиқарма, одамлар адолатли раҳбарни ҳам, адолатсиз раҳбарни ҳам эсдан чиқаришмайди. Бирини алқаса, иккинчисидан доимо нафратланиб юради.

Кўраяпсанми, тақдирингни йиллар давомида йиққан илминг, тажрибанг эмас, балки ўйламай босган битта қадамнинг ҳал этаяпти. Демак, йўлдан адашиш учун ўйламай босилган бир қадам ҳам кифоя экан. Сенга ўхшаган раҳбарларнинг кўпчилиги доимо ходимларининг ношудлигидан нолийди. Хўш, уларга режа тузиб, тизимли равишда шогирд тайёрлашга нима халақит беради? Умуман шогирд, ўзига муносиб ўринбосар тайёрламаган раҳбар ёки масъул ходим умрининг нимаси билан мақтанади?

Ҳамма ҳам англай олмайдиган яна бир нарса ҳақида эслатиб ўтмоқчиман. “Мойиллик” деган сўз бор. У асосан туғма бўлади, аммо кейин ҳам шаклланади. Эсингдами, ички ишлар бўлими раҳбарини порахўрликда айблаб қамашди. Аслида у пулни олган эмас, лекин чўнтагига солишганида қаршилик ҳам кўрсатмаган. Бу унинг истаган пайтда биров бирор нарса берса, индамай олиши мойиллигидир. Менга қолса, раҳбарликка танланган кадрлар “объективка”сига “унинг мойиллиги” деган бандни ҳам қўшган бўлардим.

Менинг меҳнат фаолиятимнинг кўпроқ қисми совет даврига тўғри келди. Ўша пайтда ишга кирувчи ҳақидаги тафсиномада “Сиёсий жиҳатдан саводли, ғоявий жиҳатдан кучли” деган ибора бўларди. Тўғри, КПССга ўтишда олимга ҳам, сут соғувчига ҳам бу таърифни қўллаб, ҳаммага кулгу бўлишди. Лекин раҳбар салоҳиятини шу мезон билан ўлчашнинг нимаси ёмон?

Ҳозирги айрим раҳбарларнинг қоқилишига сабаб бўлаётган иллатлар ана шу эмасми? Ишга қўйишда

улардан дастурларнинг шаклланиш, қабул қилиш, ижросини таъминлаш жарёни ҳақида улардан сўраяп-мизми? Уларнинг мафқураси, омма орасида гапира олиш маҳоратини ўрганаёпмизми?

Ўғлим, алломалар томонидан айтилган битта олтин қоида бор. Инсондаги фазилатлар ўртасида чегара борлиги аён. Лекин у шу қадар нозикки, қилча ҳаракат билан биридан иккинчисига ўтиб кетиш мумкин. Масалан, ортиқча мақтов – лаганбардорликка, меъёридан зиёд сўзлаш – лақмаликка, эҳтиёжга тизгин бермаслик – очкўзликка олиб келади. Аксинча, яхши фазилатларга ҳам шу тариқа ўтилади. Фақат бу нозикликни фаросатлиларгина англайдилар.

Китобларда ўқиганман, ўз ҳаётида тўғри ва эгри йўлни танлашда адашган одам аросатга тушаркан. Сен билимдон, ғайратли инсонсан, лекин одабийлик, ҳалоллик ҳар қандай даврда ҳам олтин қоида эканлигини унутиб қўйдинг. Дарвоқе, аросатда қолганларга яна бир имконият бериларкан. Яхши амаллари тош босса, Парвардигор уларни ҳам жаннатга йўллар экан. Кўрдингми, яхшилик истаган инсон учун доимо имконият топилади.

Озроқ бўлса-да сезгандек бўлдим, ҳали бизда жуда катта ўзгаришлар бўлади. Кўрасан, ҳар бир ишни халқ билан бирга қиламиз, халқдан сўраймиз, ҳар бир ишимизга очиқчасига баҳо беришади. Мен бунга ишонаман.

Шухратжон, мен Кайковус эмасман, аммо ўз фарзандимнинг ҳаётда қоқилмай яшашини истайман. Аслида Кайковус ҳам подшоҳ эмас, ота сифатида “Қобуснома”ни ёзган. Чунки сенинг бундан кейинги эзгу ишларинг, ибратли ҳаётинг, обрўйинг менинг руҳимни шод этади.

Сендай ўғлим борлигидан фахрланиб келдим. Умидим шулки, умрингнинг қолган қисмида руҳимни шод этишга қурбинг етади. Оллоҳдан бахтингни тилаб,
Отанг”.

2010–2013 йиллар

МУНДАРИЖА

Ҳикоялар

Чорраҳа	3
Тазарру	11
Юракдаги санчиқ.....	28
Чилла.....	39
Дўкон.....	44
Омонат.....	64
Ўқилмаган ҳукм.....	70
Кечиккан байрам.....	102
Ота	109
Келин.....	117
“Мени кечиринг, она...”	125
Изтироб.....	132
Мактуб.....	139

Ҳажвиялар

Европача хизмат	145
Одам нимадан пайдо бўлган?.....	148
Шоирнинг туши	152
Қарнабота – Габрово ва Олтиариқнинг улфати	155
Калон бобонинг туз халтаси.....	156
Ҳамма гап ўринбосарда экан	157
Бобомнинг тўйини ким кўрган?	158
Пигуранг тўғри келмайди.....	159
Момомнинг фамилияси қанақа?.....	159
Қишлоқдошлар суҳбатидан.....	160
Уловидан тушови.....	161

«Қайиш емаймизми, ферма?».....	162
«Носдан олинг, ука»	162
«Меҳмон нечта, болам?».....	163

Б а д и а

Отамнинг сабоқлари	164
--------------------------	-----

Қ и с с а

Ҳоким	182
-------------	-----

Адабий-бадиий нашр

Фармон ТОШЕВ

ЁНИМИЗДАГИ ОДАМЛАР

Ҳикоялар, ҳажвиялар, бадиа ва қисса

Муҳаррир *Дилрабо Мингбоева*
Бадий муҳаррир *Акбарали Мамасолиев*
Мусахҳиҳ *Шаҳзода Ҳакимова*
Саҳифаловчи *Азамат Қаюмов*

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
«ADABIYOT NASHRIYOTI»

Нашриёт лицензияси: № АА 0043. 27.01.2020

100129, Тошкент, Марказ 15. 1/90.
+99890 900 75 77.

Босишга 2020 йил 21 октябрда рухсат этилди.
Бичими 84x108 ¹/₃₂. Офсет босма. "Cambria" гарнитураси.
Шартли босма табағи 13,44. Нашриёт босма табағи 16.
Адади 1000 нусха. Буюртма №

«AZMIR NASHR PRINT» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
100200, Тошкент шаҳри, Адҳам Раҳмат кўчаси, 10-уй.